

เอกสารลำดับที่ ๓๕

จารึกพระธาตุศรีสองรัก: มรดกความทรงจำแห่งจังหวัดเลย
ว่าด้วยสัญญาทางไมตรีหรือโยธยา-ศรีศัคนาคนหุต พ.ศ. ๒๑๐๓

วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑. ความสำคัญของเอกสาร

๑.๑ ความเป็นมาของเอกสาร

เมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๖ หลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) ได้เขียนบทความเรื่องหนึ่งลงในวารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ ซึ่งเป็นการนำผลศึกษาจารึกที่ท่านเรียกว่า จารึกด่านซ้าย^๑ มาเสนอแก่วงวิชาการ จารึกหลักนี้มี ๒ ด้าน ด้าน ๑ เป็นภาษาไทยเขียนด้วยอักษรธรรมมี ๒๘ บรรทัด ด้าน ๒ เป็นภาษาไทย เขียนด้วยอักษรขอมมี ๒๗ บรรทัด. ท่านกล่าวว่า จุดประสงค์ของจารึกนี้ ซึ่งจารขึ้นเมื่อมหาศักราช ๑๔๘๒ ตรงกับ ค.ศ. ๑๕๖๐ หรือ พ.ศ. ๒๑๐๓ คือ การกำหนดเขตแดนและสัญญาพันธมิตรระหว่างกษัตริย์เวียงจันทน์และกษัตริย์โยธยา

จารึกด่านซ้ายนี้พบที่ตำบลด่านซ้าย (ปัจจุบันคือ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย) บนฝั่งน้ำเหือง. ตอนแรกพบใน ค.ศ. ๑๙๐๕ นั้น จารึกนี้ได้แตกชำรุดแล้ว. เจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบางได้นำจารึกลงเรือกลับไปหลวงพระบาง แต่เรือได้กระแทกแก่งหินพลิกคว่ำทำให้ศิลาจารึกสูญหายไปหลายชิ้น ส่วนที่ยังเหลือถูกนำไปที่หลวงพระบางเก็บรักษาไว้ที่วังของเจ้าอุปราช. เมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๔ เมื่อเจ้าอุปราชอนุญาตตามคำขอให้หลุยส์ ฟิโนต์นำจารึกนี้ไปแสดงที่พิพิธภัณฑ์ฮานอย ท่านได้มีจดหมายเล่าถึงการพบศิลาจารึกนี้ด้วยดังนี้.

^๑ Louis Finot, “Notes d’epigraphie: stèle de Dansai”, BEFEO, 15, 2 (1916), 28–36

ณ เมืองหลวงพระบาง วันที่ ๔ กรกฎาคม ๑๙๑๔

ข้าพเจ้า เจ้ามหาอุปราชขุนคองเมืองหลวงพระบาง ตามที่ได้รับแจ้งความประสงค์จากฝ่ายปกครองของรัฐบาลฝรั่งเศสแล้ว ขอมอบหลักด้านระหว่างสยามและลาว ซึ่งตั้งไว้เป็นสัญลักษณ์สุดพรมแดนของประเทศทั้งสองในจุลศักราช ๙๒๑ เพื่อไปแสดงที่พิพิธภัณฑ์ฮานอย.

ข้าพเจ้าได้พบหลักด้านนี้ เมื่อครั้งฝ่ายปกครองมอบหมายให้เดินทางไปกับ พันเอกแบร์นาร์ด (Colonel Bernard) เพื่อปักปันเขตแดนระหว่างสยามกับลาวในปี ๑๙๐๕ ร่วมกับหม่อมชาติเดชอุดม เจ้าหน้าที่ฝ่ายสยาม.

สถานที่พบหลักด้านนี้คือ เจดีย์วัดพระธาตุศรีสองรัก ซึ่งตั้งอยู่ในเขตแดนเมืองด่านซ้าย แลอยู่ห่างจากตัวเมืองไปราว ๒ กิโลเมตรเศษ. คำว่า ศรีสองรัก หมายถึง “ทั้งสองเมืองมีมิตรไมตรีต่อกัน”

เมื่อข้าพเจ้าพบหลักด้านนั้น ได้มีหมอบเร็งกัส (Brenques) แลเมอซีเยอร์ เปอติฮูเกอแน็ง (Petithuguenin) อยู่ด้วย. หลักด้านที่วางนี้หักอยู่แล้วเป็นหลายชิ้น ข้าพเจ้าจึงได้นำมาตรวจดู, แต่จะเข้าใจความหมายก็หาไม่. ข้าพเจ้าได้สอบถามว่า ได้มีผู้ใดทำสำเนาไว้หรือไม่ จึงได้พบคำจารึกบนใบลานเก่าในเจดีย์เมืองด่านซ้าย. ข้าพเจ้าได้นำหลักด้านดังกล่าวลงเรือล่องขึ้นไปตามน้ำโขง แต่เรือไปพลิกคว่ำที่แก่งเสี้ยว แลชิ้นส่วนของหลักศิลานี้หลายชิ้นได้สูญหายไป.

ขณะนี้ยังคงมีชิ้นส่วนของหลักศิลาหลงเหลืออยู่เพียง ๔ ชิ้น. ส่วนเนื้อความที่จารึกนั้น ข้าพเจ้าได้ส่งแกเมอซีเยอร์ฟิโนต์แล้ว

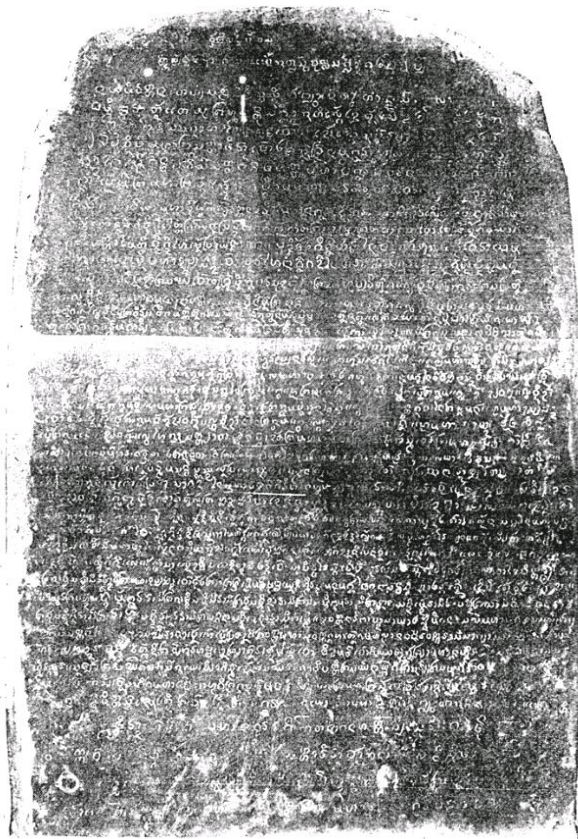
ลงนาม: เจ้ามหาอุปราชขุนคอง

หลุยส์ ฟิโนต์ได้กล่าวว่า เมื่อได้ศึกษาเนื้อความที่ปรากฏในใบลานที่เจดีย์เมืองด่านซ้าย พบว่า ผู้จารใบลานนั้นคงได้กระทำเมื่อหลักศิลาจารึกวัดพระธาตุศรีสองรักยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ เพราะผู้จารใบลานมีความระมัดระวังรักษารูปแบบโดยไม่เปลี่ยนแปลง เช่น ชื่อต่างๆ วันเดือนปี และข้อเท็จจริง “ดังนั้น จึงสามารถนำไปใช้ศึกษาโดยไม่ต้องห่วงกังวล. ยิ่งกว่านั้นข้อความสำคัญทุกข้อความที่รักษาไว้ในต้นฉบับ ไม่มีที่ผิดหนักรุนแรงที่จะต้องระวาง”

๑.๒ เนื้อความและข้อสังเกตทั่วไป

จารึกวัดพระธาตุศรีสองรักเป็นบันทึกเรื่องการทำสัญญาเป็นไมตรีและปักปันเขตแดนกันใน พ.ศ. ๒๑๐๓ ระหว่างสมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา กับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตด้านที่จารึกด้วยอักษรธรรมเป็นของฝ่ายลาว (เพราะลาวนับถือว่า อักษรธรรมที่ใช้จารึกเรื่องราวทางธรรมเป็นอักษรศักดิ์สิทธิ์) ด้านที่จารึกด้วยอักษรขอมเป็นของฝ่ายสยาม (เพราะไทยนับถือว่าเป็นอักษรศักดิ์สิทธิ์ในทำนองเดียวกัน) ในด้านอักษรธรรมของฝ่ายลาว ชื่อเมือง “จันทบุรีศรีสัตนาคนหุต” มาก่อน “ศรีอโยธยา” ในทางกลับกัน ด้านที่เป็นอักษรขอม ชื่อเมือง “ศรีอโยธยา” จะมาก่อน “จันทบุรีศรีสัตนาคนหุต”

หลุยส์ ฟิโนต์ได้ให้เนื้อความสังเขปของเอกสารโบราณที่เจดีย์เมืองด่านซ้าย ซึ่งผู้เสนอบทความวิจัยนี้ได้แปลความเป็นภาษาไทย (โดยปรับให้ตรงกับความเป็นโบราณ) ตามที่ปรากฏข้างล่างดังนี้.

ศุภมัสดุ สวัสดิยาติเรก ๑๔๘๒ ศก วรอกนัษัตร โทศก จำเดิมกาล แต่
พระสรรเพชญ์พุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่ปณโมกษมหานครนิพพานแล้ว ๒๑๐๓
ปี. มีพระมหากษัตริราชเจ้าสองพระองค์. ทรงพระนามพระยาธรรมิก
ราชพระองค์เสวยราชสวรัยในจันทบุรี ศรีศัตนาคนหุตมหานคร บวรราช
ธานีฝ่ายหนึ่ง และมีสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระราชเจ้าพระองค์เสวย
ราชสวรัยในศรีอยุธยามหาดีลกนวัตนบุรี ศรีมหานคร บวรราชธานี อีก
ฝ่ายหนึ่ง. ทั้งสองพระองค์ตั้งเมตตาคิดคิดประโยชน์แห่งแผ่นดินทั้งสอง
พิภพจึงปรารภหนักหนา ให้ราชามาตย์นำคลองคตินำไมตรีธรรมปรมัตถ์
ถึงมหาอุปราชเจ้าทั้งสอง อีกผองสงฆ์ แลมหาอามาตย์ทั้งหลาย.
พระสงฆ์ฝ่ายจันทบุรีทั้ง ๗ มีมหาอุปาสี [ศรี]อารียกัสนป มหาธัมมเสนา
ปติ พุทธวิลาสมหาเถร สีสวิสสุตมหาเถร^๒ วิริยาทิกมุนี^๓ พระสงฆ์ฝ่าย
อยุธยาทั้ง ๗ มีพระครูปรมาจารย์ พระอาริยมุนี พระศีลวิสุทธ พระครู
สุเมธารุจิปริญา มหาสัทธัมมตูลย มหาพรหมศาล มหาราชมุนี แต่ละองค์
มีลูกศิษย์ ๑๐ มหาอามาตย์ฝ่ายจันทบุรีมีจันทประสิทธิราชภักดีแลหมื่น
อุปนาริ กับทั้งวงศ์ญาติและมิตร [ทางฝ่ายอยุธยาไม่ได้กล่าวถึง]

พระมหากษัตริย์เจ้าทั้งสองถือน้ำสัจจาในกัลลอมแก้ว พระมหา
อุปราชในกัลลอมทอง แลมหาอามาตย์ในกัลลอมเงิน. พระเถรเจ้าเทน้ำใน
กัลลอมของพระมหากษัตริย์เจ้ารวมกันก่อนแล้วจึงเทน้ำในเมืองหงษาลง
ไป ถัดนั้นเอาน้ำในกัลลอมพระมหาอุปราชเจ้าเทรวมกัน แล้วจึงเทน้ำใน
กัลลอมอามาตย์ทั้งสองฝ่ายรวมกัน.

^๒ แก้ให้ตรงกับจารึก

^๓ บอกว่า มี ๗ รูป แต่ให้นามไว้เพียง ๖ รูป ในจารึกให้นามสงฆ์ไม่ตรงกันอยู่รูป ๑ แต่มี
จำนวน ๖ รูปเช่นเดียวกัน

^๔ นามข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายศรีศัตนาคนหุตที่ให้ไว้ทั้งสองนามห่างไกลจากนามที่พออ่านได้
ในจารึกมากและดูเป็นไปไม่ได้เลย

แล้วจึงกระทำสัตยาธิษฐานว่า พระมหากษัตริย์เจ้าศรีรัตนาคคนหุต
แลพระมหากษัตริย์เจ้าศรีอโยธยา พระญาติวงศ์ อมาตย์ถือปฎิญาณว่า
จักเป็นสวามิภักดิ์แลญาติวงศ์เดียวกัน เพื่อให้เป็นบรมสุขสวัสดิ์ประโยชน์
แห่งสมณพราหมณาจารย์แลประชาราษฎรทั้งหลาย แลลูกหลานจักอยู่
ด้วยกันอย่างสันติตราบเท่าที่พระอาทิตย์แลพระจันทร์ยังตกส่องพื้นโลก

เมื่อกระทำสัตยาธิษฐานแล้ว พระสงฆ์แลอมาตย์ทั้งหลายหลั่งน้ำ
ในกัลลอมกระจายลงบนแผ่นดิน ถัดนั้น ก็ให้ก่ออุทิศเจดีย์เพื่อเป็นหลัก
ด่าน. ก่อพระเจดีย์แต่ปีวอกจนถึงปีกุน เบญจศก โปสาขะ ขึ้น ๑๔ ค่ำ
ฤกษ์จัตรา อาทิตยสถิตในกันยราศี ฉลองพระธาตุ โปสาขะ วันเพ็ญ พระ-
พุทธสยสถิตมกรราศี พระอาทิตย์สถิตสิงหราศี พระจันทร์สถิตตุลยราศี
พระอังคารสถิตเมษราศี พระเสาร์สถิตมิถุนราศี พระศุกร์สถิตมีนราศี
พระราหูสถิตมกรราศี พระลักกณ^๕ สถิตมิถุนราศี นาฬิกาได้ ๔ บาท

[รายชื่อข้าราชการ]

พระมหากษัตริย์เจ้ากรุงอโยธยามหาธิลกก้าวแก้อัคคชายา[แก^๖]
พระรัตนปฎฐาธิราช^๗ พระเจ้ากรุงรัตนาคคนหุตสืบสุริยพันธุวงศ์ วรรณ
วงศาธิราช อนุสนทสีมา เมื่อวันที่ ๑๖ โปสาขมาส แรมค่ำ ๑ นาฬิกาได้ ๓
บาท พระมหากษัตริย์เจ้าเสด็จเมื่อจันทบุรีรัตนาคคนหุตมหานคร.

๑.๓ สถานภาพการศึกษา

เรื่องราวเกี่ยวกับจารึกวัดพระธาตุศรีสองรักนั้น เอเตียน เอโมนีเยร์ได้
กล่าวถึงเป็นครั้งแรกในหนังสือ Voyage dans le Laos เล่ม ๑ ของเขาที่พิมพ์
เผยแพร่ใน ค.ศ. ๑๘๙๕ พ.ศ. ๒๔๓๘ ว่า ได้พบจารึกนี้ตั้งแต่ใน ค.ศ. ๑๘๘๔
พ.ศ. ๒๔๒๗ เมื่อแรกพบจารึกหลักได้แตกหักเป็นหลายส่วนอยู่แล้ว ต่อมาใน
ค.ศ. ๑๙๐๕ เจ้าอุปราชบุณคองเมืองหลวงพระบางซึ่งได้ร่วมมากับคณะปักปัน

^๕ ลักณา

^๖ ในใบลานมีคำว่า แก่ ซึ่งหลุยส์ ฟิโนต์ไม่ได้แปลแทรกเข้ามาด้วย

^๗ ในใบลานที่ A.B. Griswold and Prasert na Nagara อ่านไว้คือ พระรัตนนบุพพทริราช

เขตแดนสยามและลาวของผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศส ได้มาพบจารึกนี้ที่วัดพระธาตุศรีสองรัก ห่างจากเมืองด่านซ้ายไปเกือบ ๒ กิโลเมตร แม้จะอ่านไม่จารึกโบราณไม่เข้าใจ แต่เจ้าอุปราชหลวงพระบางก็ให้สืบจนทราบว่า มีโบราณเก่าซึ่งคัดลอกความในจารึกเก็บรักษาไว้ที่พระเจดีย์เมืองด่านซ้าย อุปราชเมืองหลวงพระบางได้นำจารึกของจริงลงเรือกลับไปหลวงพระบาง แต่เรือล่มระหว่างทางทำให้ศิลาจารึกแตกออกอีกและกู้ได้เพียง ๘ ชิ้น. รัฐบาลฝรั่งเศสได้ขนานไปแสดงที่พิพิธภัณฑ์ที่ซานฮวนในปี ค.ศ. ๑๙๑๕ ในปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดพระแก้วเมืองเวียงจันทน์

เมื่อเจ้าอุปราชหลวงพระบางนำจารึกด่านซ้าย (ชื่อเรียกในเวลานั้น) ไปแล้วเพียงปีเดียวดูเหมือนว่า ทางฝรั่งเศสจะได้ทำศิลาจารึกจำลองขึ้นหลัก ๑ ชิ้นแทนซึ่งระบุปี ค.ศ. ๑๙๐๖ อยู่ ณ ตอนต้นของจารึกและนำมาไว้ที่พระธาตุศรีสองรัก. ศิลาจารึกจำลองนี้แน่ชัดว่า ผู้ทำขึ้นคัดลอกความในโบราณเก่าที่เจดีย์เมืองด่านซ้ายมาไว้. แต่มีข้อสงสัยก็คือ เนื้อความสมบูรณ์กว่าจารึกหลักจริง. อย่างไรก็ตามหากว่าต้นฉบับโบราณมีอยู่จริงและมีการทำสำเนาความบนโบราณเมื่อจารึกยังอยู่ในสภาพดี แต่หลักฐานภายในกลับแสดงว่า ผู้ทำศิลาจำลองคัดลอกมาอย่างบกพร่องและบางที่อาจไม่เข้าใจเนื้อความ จึงได้มีการเติมข้อความแทรกเข้าไป.

หลุยส์ ฟิโนต์ ได้ข้อสรุปว่า จารึกด่านซ้าย (อย่างที่ท่านเรียก) เป็นสัญญาที่ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาและกรุงศรีสัตนาคนหุตทำขึ้นเพื่อเชื่อมผูกไมตรีกันและปักปันเขตแดนกันจึงถือเป็น “หลักด่าน” (ศัพท์ที่ใช้ในจารึกบนโบราณ). นอกจากนี้ยังกล่าวถึงประเด็นสำคัญสองประการว่า

“จารึกด่านซ้ายมีความน่าสนใจสองประการจากแง่มุมของภูมิประวัติ-ศาสตร์และลำดับเหตุการณ์.

ในประเด็นแรก เราเห็นจะต้องพอใจกับการคาดเดา จริงๆ แล้วเราไม่ทราบว่าสถานที่ที่แท้จริงที่ก่อพระเจดีย์และที่ตั้งศิลาจารึก. ตามสำเนาจารึกหลักด่านนี้อยู่ตรงทางกึ่งกลางระหว่างแม่น้ำโขงกับแม่น้ำน่าน ที่นำเราไปสู่ด่านซ้าย ซึ่งไม่สามารถกำหนดให้ชัดเจนไปกว่านี้ได้

จารึกหลักที่อยู่ตั้งอยู่ ณ พระธาตุศรีสองรักมาพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในหนังสือ **เทศาภิบาล** (เล่มที่ ๒๐ แผ่นที่ ๑๑๔ หน้า ๘-๑๐) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ก่อนหน้าหลุยส์ ฟิโนต์นำไปตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาฝรั่งเศสหนึ่งปีเสียอีก. หลังจากนั้น คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ โบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี ยังได้นำมาพิมพ์รวมอยู่ใน **ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา** ภาค ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐.

จารึกพระธาตุศรีสองรักไม่เพียงแต่เป็นเอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์สยามกับลาว แต่อยู่ในสถานภาพพิเศษเพราะเป็นจารึกหลักเดียวของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่บันทึกการทำสัญญาสัมพันธ์ไมตรีระหว่างสองราชอาณาจักร ซึ่งต้องทำความเข้าใจในบริบทความสัมพันธ์สยาม-ลาว-พม่า ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ (หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒). แม้สาระของจารึกนี้เป็นเรื่องการเมือง แต่ก็ให้ข้อมูลร่วมสมัยด้านวัฒนธรรมและคติความเชื่อที่ไม่อาจหาได้จากที่อื่น เช่น การกระทำสัจปญญาณระหว่างพระมหากษัตริย์ของสองแผ่นดิน เป็นต้น. ในแง่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ จารึกที่มีเนื้อความกระต่อนกระแท่นนี้ได้ให้โจทย์ที่ท้าทายนักอ่านจารึกและนักประวัติศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง. ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น จารึกพระธาตุศรีสองรัก ซึ่งเป็นประจักษ์พยานแห่งสัมพันธ์ไมตรีอันดีระหว่างสยามและลาวในอดีต สมควรได้รับการพิจารณาว่าเป็นมรดกความทรงจำแห่งจังหวัดเลย เพราะจะได้เป็นรากฐานสำหรับความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างสองประเทศต่อไปในอนาคต ทั้งนี้เนื่องจากข้อมูลจากราชวงศ์ปกระณ์พม่าและพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิศดารต่างให้การตรงกันว่า ภายหลังจากการทำสัญญาเป็นไมตรีกันแล้ว ทั้งสองราชอาณาจักรได้รักษาคำมั่นสัญญาอย่างจริงจัง. ในยามวิกฤตเมื่อกองทัพของพระเจ้าบุเรงนองล้อมพระนครศรีอยุธยาอยู่นั้น พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงให้ความช่วยเหลือแก่สมเด็จพระมหาพนมราชธิราช โดยทรงให้ยกกองทัพมาช่วยตีกระหนาบพม่า เพื่อให้พม่าต้องทำศึกสองด้าน เป็นต้น.

๒. สารัตถวิพากษ์

๒.๑ บริบทประวัติศาสตร์

เหตุการณ์ที่บันทึกไว้ในจารึกวัดพระธาตุศรีสองรักเกิดขึ้นในบริบทประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์สยาม-พม่า-ล้านนา-ลาว อย่างไรก็ตาม การจำลองภาพเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์มีปัญหาอยู่มาก เพราะหลักฐานเอกสารของฝ่ายไทยและพม่ามักไม่ค่อยตรงกัน แต่ที่ทำให้นักประวัติศาสตร์ไทยต้องหนักใจมากคือหลักฐานข้างไทยเองกลับมีความขัดแย้งกันระหว่างพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความสังเขปที่เรียกกันว่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ และฉบับความพิศดารที่แต่งชำระครั้งรัชกาลที่ ๑ (โดยมีฉบับพันจันทนุมาศเป็นแม่แบบ) พม่าบันทึกเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างสองราชอาณาจักรในฐานะผู้ชนะจึงมีรายละเอียดมาก หลักฐานร่วมสมัยของตะวันตกมักยืนยันว่า เอกสารของพม่านั้นถูกต้อง ในขณะที่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระในสมัยหลังมักมีรายละเอียดที่ผิดพลาดค่อนข้างมาก.

สยามประเทศหลังแผ่นดินพระชัยราชาธิราชได้ผ่านเข้าสู่ช่วงวิกฤตสั้นๆ ที่ทำให้สมเด็จพระบรมมหาราชจักรพรรดิได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์โดยการสนับสนุนของขุนนางกลุ่มหนึ่ง ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ พม่ากำลังฮึกเหิมจากการที่พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ทรงผนวกเมืองหงสาวดีให้เข้าอยู่ในอำนาจราชวงศ์ตองอู ดังนั้น เมื่อถึง พ.ศ. ๒๐๙๑/๒ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ จึงทรงฉวยโอกาสยกทัพมาตีพระนครอโยธยา ทั้งนี้โดยอธิบายว่า ครั้นรัชกาลพระไชยราชาธิราช พระเจ้ากรุงสยามทรงถือโอกาสขณะพม่าทำสงครามกับยะไข่หรือแคว้นอาระกันในปี พ.ศ. ๒๐๘๙ ส่งสมิงกาญจนบุรีและสมิงทอตะกะยกทัพไปยึดเมืองทวายจนเจ้าเมืองทวายต้องรีบหนีไปเมืองเร (Ye) ระหว่างการป้องกันพระนครได้มีการรบกันอย่างหนักในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๐๙๒ และเป็นการสงครามที่ใช้ปืนใหญ่ยิงสาดเข้าหากันระหว่างทหารรับจ้างโปรตุเกสในกองทัพของทั้งสองฝ่าย^{๑๐} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความสังเขป (หลวงประเสริฐอักษรนิติ์) กล่าวว่า

^{๑๐} ดู Fernao Mendes Pinto, *The Travels of Mendes Pinto*, ed. & tr. Rebecca D. Catz, (University of Chicago Press, 1989), 413–417.

“ในเดือน ๔ นั้น เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเจ้า เสด็จออกไปรบศึกหงษา
 นั้น สมเด็จพระอรรคมเหสี แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราชบุตร เสด็จ
 ทรงช้างออกไปโดยเสด็จด้วย แลเมื่อได้รบศึกหงษานั้น ทัพน้าแตกมาปะ
 ทัพลวงเปนโกลาหลใหญ่ **แลสมเด็จพระอรรคมเหสี แลสมเด็จพระเจ้า
 ลูกเธอพระราชบุตรนั้น** ได้รับด้วยข้าศึกถึงสิ้นพระชนม์กับคอช้างนั้น”

ขอให้สังเกตว่า พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ไม่ได้เอ่ย
 พระนามสมเด็จพระสุริโยทัยเลย ในขณะที่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา
 ฉบับความพิศดารบอกว่า ไทยเสียสมเด็จพระศรีสุริโยทัยขาดบนคอช้างแต่หาได้
 กล่าวถึงพระราชบุตรของสมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิพระองค์หนึ่งไม่.

คราวนี้หันมาดูหลักฐานพม่าบ้าง ฝ่ายพม่าเชื่อว่าตะเบ็งชะเวตี้ล้อมกรุงอยู่
 เดือนเดียวเมื่อทรงเห็นว่าจะตีเอาพระนครไม่ได้จึงยกทัพกลับไปจะตีเอาพิษณุโลก
 สุโขทัยและกำแพงเพชรก่อน. พงศาวดารฉบับหอแก้วมีรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่อง
 นี้ดังนี้ พระเจ้ากรุงสยามได้แต่งทัพตามโจมตีพม่าเป็นสามทัพสามเส้นทาง ได้แก่
 ทัพของออกญาพิษณุโลกและออกญาจักรีทัพ ๑ ทัพออกญานครอินทร์พระราช
 บุตรชายและออกญารามทัพ ๑ กับทรงนำทัพหลวงอีกทัพ ๑ ก่อนถึงเมือง
 กำแพงเพชร (เอกสารไทยว่า อินทรบุรี) เกิดการปะทะกันระหว่างทัพโยธยากับ
 ทัพอุปราชพม่า (บุเรงนอง) พม่าว่าฝ่ายโยธยาแต่งเป็นปีกซ้ายปีกขวาเข้าโจมตี
 ทัพพม่าดังนี้ ทัพปีกซ้ายของออกญาพิษณุโลก ออกพระท่าย่น้ำและออกญาเสนา
 ทัพปีกขวาของออกญาจักรี ออกญาศรี[เดโช] ออกญาราม ส่วนอีกทัพหนึ่งเป็น
 ทัพหลวงของออกญานครอินทร์ (พระราชบุตรชายสมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิ)
 และออกญาอุกราบัตร เมื่อทัพโยธยารบกับบุเรงนองแม่ทัพหน้าของพม่านั้น ฝ่าย
 พม่าจับตัวได้ออกพระท่าย่น้ำ ส่วนออกญาเสนาตายในที่รบ ออกญาพิษณุโลกหนี
 รอดไปแต่เสียช้างที่นั่ง ออกญาจักรีตายในที่รบ ออกญาศรีเดโชและออกญา
 รามหนีไปได้ ส่วนทัพหลวงแตกร่น ออกญานครอินทร์ถูกจับตัวเป็นเชลย ต่อมา
 พม่าได้ยึดกำแพงเพชรสำเร็จ

เรื่องราวที่พม่าบันทึกไว้ไม่ตรงกับของไทย โดยเฉพาะเกี่ยวกับบุคคลต่างๆ
 เช่น กล่าวถึงออกญานครอินทร์ ซึ่งก็ตรงกับออกขุนอินทรเทพในพระราช-
 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ผู้มีส่วนร่วมกับการออกญาพิษณุโลกโค่นล้มออกขุนชินราช

และแม่หัวเมืองศรีสุตาจันทร์ และได้พระธิดาสมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์และ
ได้ยกฐานะเป็นเจ้าพญาศรีธรรมมาโคกราช. ส่วนอีกคนหนึ่งคือ ออกญาเสนา ซึ่ง
เดิมเป็นหลวงศรียศ แต่เนื่องจากมีบทบาทสำคัญในการช่วยให้พระเพ็ชรราชาได้
ราชสมบัติจึงได้รับพระราชทานลูกสนมเป็นเมียหลวงและได้รับเลื่อนยศเป็นเจ้า
พญามหาเสนา (หรือตำแหน่งกลาโหม). พม่ากล่าวว่า ได้เชื้อพระวงศ์โยธยาดังนี้
พระอนุชา (พม่าหมายถึงออกญาพิษณุโลก) พระราชบุตร และพระราชบุตรเขย
(ออกญานครินทร์).

สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ทรงเห็นการณ์ไกลประหนึ่งว่าในอนาคต
พม่าอาจยกมาตีอีก พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวว่าทรงให้ก่อ
กำแพงเมืองใหม่ ทันทีที่ทัพพม่าถอยไป. อาจเป็นเพราะทรงเห็นว่า กำแพงที่ก่อ
ด้วยดินและเชิงปราการเดิมคงไม่สามารถต้านแรงปืนใหญ่ที่เริ่มมีการใช้กันมาก
ขึ้นแน่นอน อย่างไรก็ตาม พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิศดาร
กลับให้ข้อมูลต่างออกไป^{๑๑} ใน พ.ศ. ๒๐๙๖ เมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ทรงถูกลอบ
ปลงพระชนม์ บุเรงนองพระราชบุตรเขยก็ได้ปราบดาภิเษกเป็นพระเจ้าศรีสุธรรม
ราชาธิบดีแห่งกรุงหงสาวดีและทรงเริ่ม ‘รัฐจักรราชวงศ์’ ของพม่าใหม่ ด้วย
พระปรีชาสามารถด้านการทหาร. สัญญาณเดือนกุมภาพันธ์สมเด็จพระบรมมหาร
ัชมังคลาจารย์เริ่มชัดเจนขึ้นตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ๒๑๐๐ เมื่อพระเจ้าบุเรงนองส่ง
ทัพไปปราบปรามเจ้าฟ้ารัฐไทใหญ่ และทรงมุ่งมั่นพิชิตอาณาจักรล้านนา เพื่อใช้
เป็นฐานพระราชอำนาจในการรุกรานกรุงศรีอยุธยาเป็นลำดับต่อไป.

ครั้นถึงวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๑๐๑ พระเจ้าบุเรงนองก็ทรงยึดเชียงใหม่
ได้. สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์น่าจะทรงคาดการณ์เรื่องนี้ได้ถูกต้อง และคงจะ
เห็นภัยที่อาจมาจากพม่า. อีกสองปีต่อมา พระองค์จึงทรงผูกไมตรีกับพระเจ้า-
ไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์ลาวซึ่งก็คงกังวลพระทัยว่า พม่าอาจเลยไปรุกรานถึงลาว

^{๑๑} เรื่องก่อกำแพงเมืองนี้ทราบจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิศดารว่า
“อนึ่งกำแพงพระนครนั้นตั้งโดยขบวนเก่า และยังไม่รื้อลงตั้งในริมแม่น้ำ” นั้นหมายความว่า
แนวกำแพงเมืองเดิมอยู่ลึกเข้ามา สิ่งที่สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ทรงให้ทำคือ ตั้งค่าย
รายไปตามริมน้ำ และตั้งหอระโกลนริมฝั่งออกไปห้าวารอบพระนคร ดู พระราชพงศาวดาร
กรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระวันรัต (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๔), ๙๕

ได้ จารึกวัดพระธาตุศรีสองรักกล่าวว่า ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๑๐๓ สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์กับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ต่างได้เสด็จมาทำสัญญาเป็นพันธมิตรกัน เพื่อไม่ต้องเป็นกังวลในการทำศึกกับพม่า. เนื่องจากพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชมีพระราชมารดาเป็นเชื้อราชวงศ์มังรายและทรงเป็นกษัตริย์เชียงใหม่อยู่ช่วงสั้นๆ จึงมีความผูกพันอยู่กับล้านนา. ดังนั้น เมื่อได้รับการร้องขอจึงทรงคิดช่วยเมืองเชียงใหม่ฟื้นฟูพม่า. ในปลายปี พ.ศ. ๒๑๐๓ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกับกลุ่มเจ้าเมือง ได้แก่ เจ้าเมืองแพร่, น่าน, เชียงราย และเชียงของ ได้พยายามจะกู้ฐานะเมืองเชียงใหม่ แต่ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๑๐๓ ท้าวพระเจ้านางที่พระเจ้าบุเรงนองส่งไปปราบปรามกลับเป็นฝ่ายจับท้าวพระเจ้าไชยเชษฐาออกจากเมืองเชียงแสนที่ได้ไปตั้งมั่นอยู่

ครั้นถึงปลายปี พ.ศ. ๒๑๐๖ พระเจ้าบุเรงนองทรงหาเหตุยกทัพมาตีพระนครศรีอยุธยา โดยส่งพระราชสาสน์มาขอพระราชทานพระราชธิดาและขอพระราชทานช้างเผือกโดยอ้างว่า สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ได้ช้างเผือกมาใหม่ถึง ๔ เชือก น่าจะมีพระราชดำริถวายแก่พระองค์สักเชือกหนึ่ง เพราะพระเจ้ากรุงสยามในอดีตได้เคยถวายช้างเผือกแก่กษัตริย์เมืองมอญมาแล้วนับแต่สมัยพระเจ้าฟ้ารั่ว (มะกะโท) เมืองเมาะตะมะ, พระเจ้าราชาธิราชแห่งกรุงหงสาวดี และพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้แห่งราชวงศ์ตองอู^{๑๒}

การยกทัพมาของพระเจ้าบุเรงนองในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๑๐๖ นั้น พระองค์มีประสบการณ์จากการเป็นแม่ทัพมาตีพระนครศรีอยุธยาครั้งก่อน จึงยกขึ้นไปตีกวาดหัวเมืองเหนือในขั้นแรก ราชวงศ์ปกครองพม่า ฉบับหอแก้วบรรยายยุทธศาสตร์นี้ด้วยคำกราบบังคมทูลของพญาทละว่า ถ้าพระองค์ทรงดีได้สุโขทัย, พิษณุโลก, สวรรคโลก, พิษณุและตะนาวศรีแล้ว พระเจ้ากรุงสยามก็จะเป็นดั่งนกปีกหัก^{๑๓} ในเดือนกุมภาพันธ์ ๒๑๐๗ กองทัพขนาดมหึมา ได้ยกลงมาเพื่อล้อมกรุง

^{๑๒} Luang Praisan Salarak, “Burmese Invasions of Siam Translated From the Hmannan Yazawin Dawgyi”, Selected Articles from The Siam Society Journal, V : Relationship with Burma, pt.1, (Bangkok: The Siam Society, 1959); 23 ต่อไปนี้จะใช้ย่อว่า Relationship.

^{๑๓} ibid., 25

๑๘ จารึกพระธาตุศรีสองรัก

ศรีอโยธยา ซึ่งมีกำลังน้อยกว่ามาก ยุทธวิธีที่ผิดพลาดซึ่งเกิดจากการทุ่มกำลังเข้าทำสงครามนอกพระนครก่อปรกับการคาดคะเนว่า ช่วงนี้เป็นช่วงฤดูแล้ง พม่าสามารถจะตั้งล้อมได้นานจนกรุงศรีอโยธยาอาจถูกปล้นเมืองในที่สุด ทำให้สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิทรงยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าบุเรงนองในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๑๐๓

๒.๒ ปัญหาเกี่ยวกับข้อความในจารึกพระธาตุศรีสองรัก

ผู้เสนอบทความวิจัยนี้ใคร่ย้ำว่า แต่เดิมมีศิลาจารึกพระธาตุศรีสองรัก (ของจริง) ที่แตกหักอยู่ที่วัดพระธาตุศรีสองรักเพียงหลักเดียว มีสองด้าน ด้าน ๑ เขียนอักษรธรรม (ฝ่ายลาว) และอักษรขอม (ฝ่ายสยาม) ความตรงกัน กับมีโบราณที่เก็บรักษาไว้ ณ เจดีย์เมืองด่านซ้ายและเชื่อกันว่าน่าจะได้คัดลอกมาจากศิลาจารึกตั้งแต่ครั้งที่จารึกนั้นยังสมบูรณ์อยู่. ภายหลังจากที่ศิลาจารึกหลักจริงถูกนำไปที่หลวงพระบางแล้ว ฝ่ายฝรั่งเศสและลาวได้ทำศิลาจารึกจำลองขนาดกว้าง ๘๐ เซนติเมตร สูง ๒.๕๐ เมตร และหนา ๔.๕๐ เซนติเมตรขึ้นทดแทนนำมาตั้งไว้ ณ วัดพระธาตุศรีสองรัก. ที่สันนิษฐานดังนั้นเพราะในตอนต้นได้มีข้อความในบรรทัดที่ ๒ ระบุว่า “วันคริสจักรปี ๑๙๐๖ ตรงกับวันพฤหัสบดี ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๓ ปีมะเมียอัฐศก จุลสังกาศ ๑๒๖๘” ไว้. การใช้คริสต์ศักราชและจุลศักราชนั้นถือว่า ผิดปกติสำหรับในสมัยอยุธยาตอนก่อนเสียกรุงฯ ครั้งที่ ๑ ข้อความตอนต่อมาผู้จารึกได้กล่าวว่า “จักกล่าวนิทานตำนานศิลาเหล็กพระยาธัมมิกราช...”^{๑๔} ซึ่งในที่นี้หมายถึงเล่าเรื่องศิลาเหล็ก^{๑๕} ที่พระยาธรรมิกราชหรือพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ทรงให้ทำขึ้นไว้. อย่างไรก็ตาม เมื่อตรวจสอบแล้วพบว่า ความในศิลาจารึกหลักจริงที่ปัจจุบันอยู่ที่วัดพระแก้ว นครเวียงจันทน์ กับในศิลาจารึกปัจจุบันที่วัดพระธาตุศรีสองรัก แม้จะมีความใกล้เคียงกัน แต่มีรายละเอียดในบางตอนแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด. มีข้อน่าสังเกตว่า แม้แต่การอ่านความที่หลุยส์ ฟิโนต์อ้างว่าได้มาจากโบราณนั้นก็มีส่วนแตกต่างจากคำอ่านความจากจารึกจำลองที่เดิมพิมพ์อยู่ในหนังสือ **เทศาภิบาล** (และมาพิมพ์

^{๑๔} เขียนอย่างปัจจุบัน

^{๑๕} A.B. Griswold ได้เลียงไม่แปลว่า เหล็ก ในภาคภาษาอังกฤษ แต่ใช้คำว่า inscription แปลคำว่า ศิลาเหล็ก โดยรวมๆ ศิลาเหล็ก หมายถึง จารด้วยเหล็ก

ซ้ำในประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค ๑) และยังแตกต่างจากคำอ่านของมหาประสาร บุญประคองและ ดร. ประเสริฐ ณ นครที่ปรากฏใน Journal of the Siam Society ที่ได้อ้างอิงถึงแล้วด้วย. โดยคำอ่านใน**เทศาภิบาล** ถูกถ่ายทอดเป็นภาษาและอักขรวิธีปัจจุบันเสียส่วนหนึ่ง และซ้ำยังเปลี่ยนชื่อจารึกให้ผิดเป็น “ศรีสองรักษ์” ด้วย.

ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ได้กล่าวกับผู้เสนองานวิจัยนี้เสมอว่า จารึกที่ตั้งอยู่ ณ วัดพระธาตุศรีสองรักในปัจจุบันเป็นของทำขึ้นใหม่. เพราะข้อความในจารึกจริงบรรทัดที่ ๒๕ มีความว่า

แมนสงฆ์ทั้งสองฝ่ายประสัทก็มีใจภริมย์ขึ้นยินดีมีเสนาหาไมตรีกัน เท้าลิ้นมหา
ปฐพี บ่มีพันพิโรธแก่กันเลย ลุมหาศักราช ๑๔๘๕ ศกขุนนักษัตร วันพุธเดือน
หกขึ้น^{๑๖}

จะเห็นได้ว่า ความในบรรทัดดังกล่าวต่อเนื่องกัน ไม่ได้เป็นผลมาจากศิลาแตกหัก แต่กลับได้มีการเติมข้อความแทรกเข้าไปปลายบรรทัดที่ ๓๐ ถึงเกือบสิ้นบรรทัดที่ ๓๒ ของจารึกที่ทำขึ้นใหม่ตามโบราณ ความตอนนี้มีว่า

ตั้งแต่อันกระทำสร้างแปงอุทิศเจดีย์มหาธาตุให้เป็นเอกสีมาอันเดียวกันไว้ให้
เป็นหลักด่าน ตั้งแต่หลักด่านนี้ไปน้ำของแลน้ำน่านเก็งกันนี้แล น้ำของและน้ำ
น่านก็ปัน(ด่าน)แดนกัน โคกไม้ติดกันนี้แล แรกทำสร้างแปงอุทิศเจดีย์ธาตุศรี
สองรัก เจ้าสร้างปิวอกโทศก เถิง^{๑๗}...

ในที่นี้จะเห็นว่า ข้อความที่เกินมาในโบราณถูกผู้คัดลอกเติมเข้าไปในจารึกหลักจริงตรงที่เว้นไว้ด้วย xxxxxxx ต่อไปนี้ “บ่มีพันพิโรธแก่กันเลย [xxxxxxx] ลุมหาศักราช ๑๔๘๕ ศกขุนนักษัตร” นอกจากนี้ ข้อความในโบราณยังมีพิรุทซึ่งค้านกับความเชื่อของหลุยส์ ฟิโนด์ที่ว่า โบราณได้ถูกทำขึ้นขณะที่จารึกจริงยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์. สิ่งที่ผู้เขียนงานวิจัยนี้ยืนยันได้แน่นอนคือ โบราณที่จาระนั้นไม่ได้ทำขึ้นร่วมสมัยกับจารึกหลักจริง เพราะถ้าทำขึ้นในคราวเดียวกัน ผู้คัดลอกคงไม่เข้าใจความในจารึกหลักจริงผิดไป. ขอยกตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคือ ตอนที่

^{๑๖} เขียนตามอักขรวิธีปัจจุบันเพื่อให้อ่านง่ายขึ้น

^{๑๗} อักขรวิธีปัจจุบัน

กษัตริย์ศรีอโยธยาและกษัตริย์ศรีสัตนาคนหุตจะทรงทำพิพัตลจจากต่อกันนั้น
ความในใบลานกล่าวนามพระสงฆ์ฝ่ายลาว ๗ รูปและฝ่ายสยาม ๗ รูปเช่นกัน
แต่ในจารึกหลักจริงกับไม่ได้กล่าวถึงเรื่องพระสงฆ์ ๗ รูปเลย. ขอให้ผู้อ่าน
เปรียบเทียบความที่ยกมาข้างล่างนี้

จารึกหลักจริง

[พระสงฆ์เจ้าฝ่ายกรุงศรีสัตนาคนหุตตน]ชื่อพระมหาอุปาสีศรีอาริยักสพมหาธรรม
เสนาปติ พุทธวิลาสมหาเถร สีสวิสุทฺธมหาเถร วิริยาธิกมฺนี แลพระสงฆ์อันดับสิบ
พระองค์ พระสงฆ์เจ้าฝ่ายกรุงศรีอโยธยา ตนชื่อว่า พระครูปรมาจารย์อาริยมฺนีสีสวิ
สุทฺธอุตตมสัตยสาสนาองค์เป็นประธาน พระครูสุเมธารุจิปรีชามหาสัธมาตุลย
มหาพรหมสาคร มหาราชมฺนี แลพระสงฆ์อันดับสิบพระองค์

จารึกหลักที่คัดลอกจากความในใบลาน

โหไปนิมนเอาพรสงฆ์เจ้าตนตรงสิ้นอนันต์สุดตนชีวาพรมหาอุปปริตน ๑ แลวจิ นิมน
พระอริยะกรสปรตน ๑ แลวจิ นิมนพรมหาธมฺมเสนาปตติตน ๑ แลวจิ นิมนพรพุทธวิ
ราสมหาเถนตน ๑ แลวจิ นิมนพร สธมฺมรังสีมหาเถนตน ๑ แลวจิ นิมนพรวิริยาธิก
มฺณณิตน ๑ พรสงฆ์เจ้าทั้ง ๗ ตนนี้มีลุลิตบวรปต์ ๑๐ ตนชุตนแล พรสงฆ์เจ้าอน้อย
ฝ่ายกรุงลือโยทยาตน ๑ ชีวาพรคฺบุรรมจาริยะตน ๑ พรอาริยะมฺณณิตน ๑ มี[ชี?]พรสิ
ริสุทฺธอุตตมาเปนค้ำเปนปรทาน แลมีพรคฺสุเมทาลุจิวิญญาตน ๑ มีมหาพรหมสาร
ตน ๑ มีมหาราชมฺณณิตน ๑ แลพรสงฆ์เจ้า ๗ ตนนี้มีลุลิตบวรปต์ ๑๐ ตนชุตนแล

ผู้คัดลอกใบลานบอกว่าพระสงฆ์ฝ่ายลาวและสยามต่างมี ๗ รูป. แต่เมื่อนับแล้วเฉพาะฝ่ายกรุงศรีสัตนาคนหุตกลับได้เพียง ๖ รูป ในขณะที่เดียวกัน
พระสงฆ์ฝ่ายศรีอโยธยาก็นับได้ ๖ รูปเช่นกัน ข้อที่ผิดสังเกตมากคือ ได้เอ่ยนาม
พระสงฆ์ถึง ๓ รูป “เป็นค้ำเป็นประธาน” ของสงฆ์ฝ่ายศรีอโยธยา ซึ่งเป็นไปไม่ได้
เลย เพราะประธานสงฆ์ต้องมีเพียงหนึ่งรูป. ความจริงก็คือ จารึกแท้นั้นให้สมณ
ศักดิ์เต็มของประธานฝ่ายพระสงฆ์ไว้ทั้งข้างลาวและข้างสยาม.

ฝ่ายลาวคือ “พระมหาอุปาสี / ศรีอาริยักสพ / มหาธรรมเสนาปติ” และ
ฝ่ายสยามคือ “พระครูปรมาจารย์ / อาริยมฺนี / สีสวิสุทฺธอุตตมสัตยสาสนา”

ผู้ทำโบราณไม่เข้าใจนามเต็มนี้ แต่มีแนวความคิดว่า คณะสงฆ์จะต้องมี ๗ รูป จึงแตกเอาสร้อยสมณศักดิ์ออกเป็น ๓ ชื่อ แต่กระนั้นก็ตาม เมื่อรวมกับพระสงฆ์อื่นอีก ๓ รูป ก็นับได้เพียง ๖ รูปเท่านั้น. อย่างไรก็ตาม ความเชื่อที่ว่า จะต้องมีการสงฆ์ ๗ รูปนั้น ทำให้ผู้จารโบราณเลินเล่อขนาดไม่ตรวจสอบจำนวนว่าครบหรือไม่. เราไม่อาจหักทักเลยเสียทีเดียวว่า ผู้เขียนเรื่องราวลงโบราณนั้น ต้องการสร้างหลักฐานเท็จ เพราะในประเพณีการบันทึกตำนานของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้เล่านิทานหรือตำนานอาจใส่เรื่องราวลงไปให้บริบทสมบูรณ์เนื่องจากเชื่อว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นน่าจะเป็นอย่างนั้นและสมควรเชื่ออย่างนั้น. ตัวอย่างอื่นมีให้เห็นมากมาย แต่ที่ชัดเจนที่สุดคือ ในกรณีที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงแปลจารึกภาษาเขมรของพรญาสือไทย (สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๑) และทรงแต่งเติมเรื่องราวเข้าไปมากจนทำให้ข้อเท็จจริงที่อ่านได้ไม่ชัดเจนในสมัยนั้นกลายเป็นเสมือนตำนานเรื่องใหม่ขึ้นมา. เพราะฉะนั้นจะถือเอาจารึกหลักจำลองที่ตั้งอยู่ที่วัดพระธาตุศรีสองรักเป็นหลักฐานชั้นต้นร่วมสมัยมิได้เลย

๒.๓ โครงสร้างเรื่องราวในจารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก

จารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก (ไม่ใช่ศรีสองรักษ์) เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการที่ สองราชอาณาจักรผูกไมตรีกัน คำว่า “ศรี” ในที่นี้หาใช่หมายถึงพระมหากษัตริย์ไม่ หากแต่เป็นคำมงคลนำหน้าชื่อราชอาณาจักร คือ ศรีอโยธยา และศรีสัตนาคนหุต ทั้งนี้เพราะในสมัยที่ยังไม่มีรัฐชาติ นิยมใช้ชื่อราชธานีเป็นชื่อราชอาณาจักรไปด้วย. ความมีไมตรีต่อกันของสองรัฐนี้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สองเหตุการณ์ที่เล่าไว้ในจารึก กล่าวคือ

เหตุการณ์แรกเกิดขึ้นเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๗ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๕๖๐ พ.ศ. ๒๑๐๓ เมื่อสมเด็จพระบรมมหารัชมงคลและสมเด็จพระธรรมมิกราชได้เสด็จมา ณ ตรวรอยต่อพรมแดนศรีสัตนาคนหุตและศรีอโยธยา เพื่อทรงเป็นประธาน ประกอบการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาต่อกัน พร้อมด้วยพระมหาอุปราชของทั้งสองเมืองและข้าราชการผู้ใหญ่ โดยมีคณะสงฆ์ของทั้งสองฝ่ายเข้าร่วมเป็นด้วย.

เหตุการณ์ที่สองเกิดขึ้นเกิดขึ้นในวันพุธที่ ๕ พฤษภาคม มหาศักราช ๑๔๘๕ ตรงกับค.ศ. ๑๕๖๓ หรือ พ.ศ. ๒๑๐๖ หรือสามปีต่อมาหลังจาก เหตุการณ์แรก. สมเด็จพระมหาอุปราชของสองราชอาณาจักรได้เสด็จมาทรงเป็น ประธานการพิธีเฉลิมฉลองอุทิศเจดีย์ “อนุสันทลีสมาสองรัก”. พิธีกรรมในครั้งหลัง นี้เป็นการยืนยันว่า ต่างฝ่ายได้ให้สัตยาบันเป็นการสมบุรณ์ และก็เหมือนครั้งก่อน มีคณะสงฆ์และข้าราชการผู้ใหญ่ของทั้งสองราชอาณาจักรเข้าร่วมด้วย. ในวันรุ่งขึ้นก็ได้มีการจารึกสัตยาบันตั้งไว้ ณ พระอุทิศเจดีย์แห่งนั้นเอง.

ข้อความส่วนที่เติมเข้าไปเกี่ยวกับการกำหนดเขตแดนทำให้ผู้จารใบลาน เรียกจารึกนี้ว่า หลักด่าน ซึ่งหลุยส์ ฟิโนต์แปลว่า borne frontière (ความหมายใน ภาษาฝรั่งเศสคือ หลักปักปันเขตแดน). ชื่ออุทิศเจดีย์จารึกคือ อนุสันทลีสมาสองรัก หมายถึง เจดีย์ที่สร้าง ณ ตรงที่เขตแดนของสองราชอาณาจักรที่เป็นไมตรีกันมา ต่อติดกัน เพราะฉะนั้น สถานที่ที่สร้างอุทิศเจดีย์ขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งไมตรี จึงเป็นด่านผ่านเข้าออกระหว่างสองราชอาณาจักร. เพียงแต่ผู้เขียนใบลานมาเติม ข้อความเรื่องการกำหนดเขตแดนเข้าไปในภายหลัง.

๒.๔ พิธีกรรมสัจปฎิญาณ

ข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับพิธีการทูตระหว่างประเทศก็คือ ในการทำข้อตกลง ระหว่างประเทศ รัฐในโลกตะวันตกให้ความสำคัญแก่อัครราชทูตและสนธิสัญญา (treaty) แต่รัฐในโลกตะวันออกให้ความสำคัญแก่พระราชสาสน์และคำมั่น สัจสัญญา (promise) แต่ข้อแตกต่างที่สำคัญที่สุด คือ สนธิสัญญาในสายตา ชาวตะวันตกมีผลบังคับใช้ตลอดไปจนกว่าทั้งสองฝ่ายหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมี เหตุผลที่จะบอกเลิก. อย่างไรก็ตาม ประเพณีการทูตตะวันออกถือว่า ข้อตกลง ระหว่างรัฐมีความสำคัญเพียงคำมั่นสัญญาระหว่างพระมหากษัตริย์เท่านั้น และมี ผลบังคับใช้เพียงถึงสุตสิ้นรัชกาลของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นคู่สัญญา เช่นใน กรณีที่สิ้นรัชกาลของพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งลง บรรดาเจ้าประเทศราชต้อง มาทำพิธีแสดงความจงรักภักดีแก่พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่. ในบรรดารัฐ พราหมณ์-พุทธ ข้อความในหนังสือสัญญาเป็นเพียงการแสดงเจตนารมณ์ การดื่ม น้ำสัจใจทก (หรือ น้ำสาบาน) เป็นพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ที่แสดงให้เห็นว่า คู่สัญญามี

ความจริงใจที่จะกระทำตามข้อตกลงที่ต่างให้ไว้.

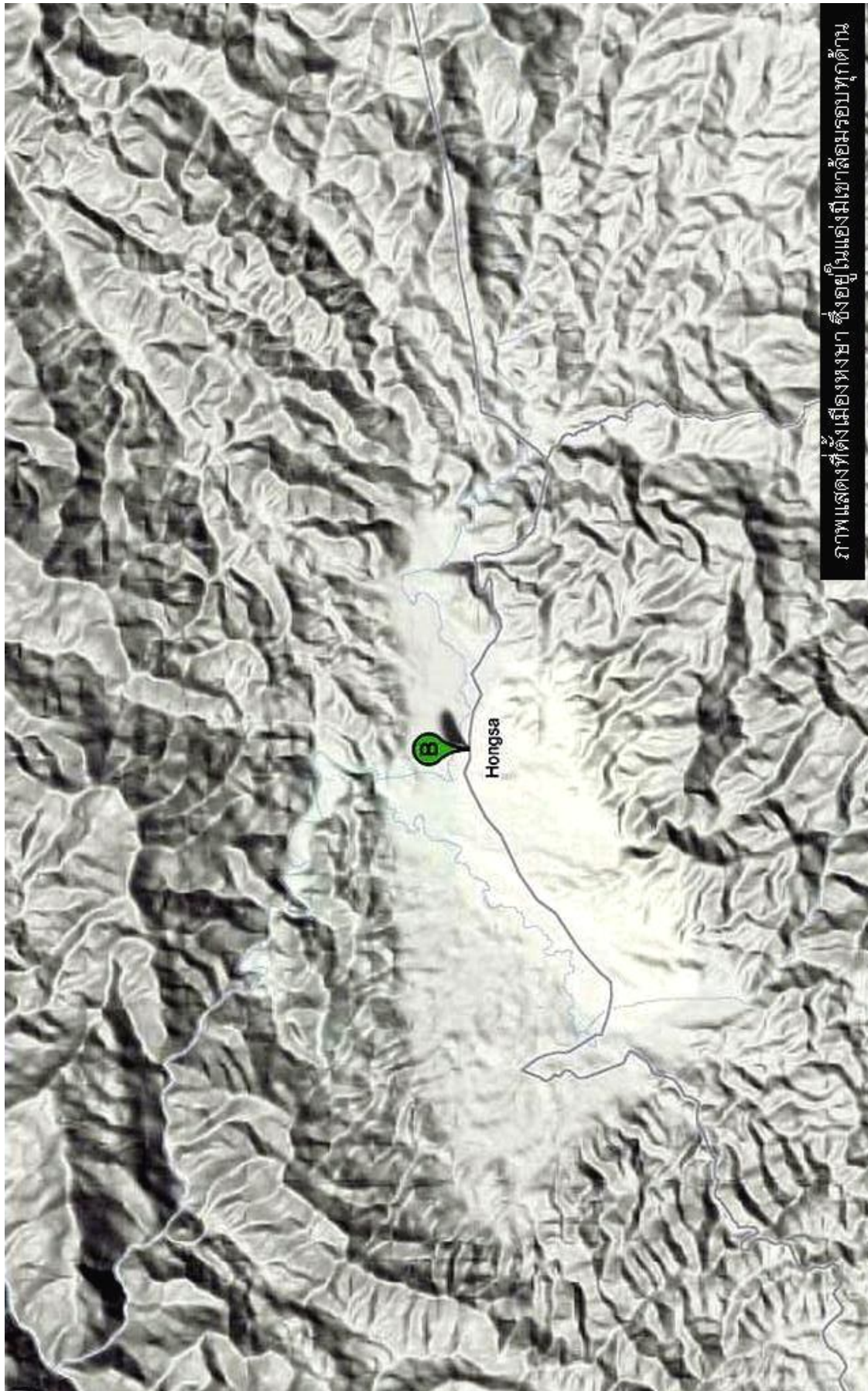
การกระทำสัจปณฺญาณเป็นโมตรีกัณระหว่างสมเด็จพระบรมมหาราชจักรพรรดิกับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชถือว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ระหว่างสองราชอาณาจักร เพราะตามปกติแล้ว การส่งคณะราชทูตและพระราชสาสน์น่าจะเป็นการเพียงพอ. การประกอบพระราชพิธีหลั่งน้ำพระพิพัฒน์สัจจาแบบนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อน ดังจะเห็นได้จากรูปแบบที่จัดขึ้นโดยมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการคือ

๒.๔.๑ น้ำสัจใจทก พระมหากษัตริย์ทั้งสองฝ่ายที่เสด็จมาด้วยพระองค์เอง พร้อมด้วยพระมหาอุปราช และอมาตย์มนตรีได้จับคู่เทน้ำสัจใจทกของแต่ละฝ่ายลงในกัลลอมแก้ว กัลลอมทองและกัลลอมเงินตามลำดับ เพื่อจักต็มและหล่อรดปฐพีต่อไป. เฉพาะในกัลลอมของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ได้วัคน้ำเมืองหงษาใส่ลงไปด้วย.

๒.๔.๒ คำสาบาน มีสาระว่า ทั้งสองฝ่ายจักเป็นมิตรต่อกัน ราชวงศ์ทั้งสองจักเป็นเสมือนราชวงศ์เดียวกัน แผ่นดินครีอโยธยาและแผ่นดินศรีสัตนาคนหุตจักเป็นเสมือนแผ่นดินเดียวกัน ทั้งสองฝ่ายจักซื่อสัตย์และไม่พิโรธโกรธแย่งชิงแผ่นดินกันตราบเท่ายังมีพระอาทิตย์และพระจันทร์.

๒.๔.๓ ทิพพยาน การประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์นี้ย่อมต้องมีทิพพยานรู้เห็น ในที่นี้ ได้เชิญคณะสงฆ์ฝ่ายลาวและสยามเป็นทิพพยานบุคคลและได้เชิญแม่นางเทพธณีเป็นทิพพยานบุคลาธิษฐาน. ในกรณีของสุโขทัย เมื่อครั้งกระทำสัจปณฺญาณกันระหว่างเจ้าเมืองสุโขทัยและเจ้าเมืองน่าน หรือที่เรียกกันว่า “ปู่หลานสบถกัน” นอกจากพระสงฆ์แล้ว ได้มีการเชิญทิพพยานหลายระดับชั้นเริ่มจากสิ่งที่ใกล้เคียงที่สุดก่อน คือ ผีดำ ผีที่สถิตคุ้มครองธรรมชาติแวดล้อมเรื่อยไปจนถึงอดีตพุทธเจ้าทั้งหลายและเทพในฮินดูปกรณัม.

ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวกับพิธีกรรมครั้งนี้ที่ควรหยิบยกมาพิจารณาก็คือ

ประการแรก เรื่องการชักน้ำ “เมืองหงษา” มาใส่กำไลอมแก้วของพระเจ้าแผ่นดินสยามและลาว นักประวัติศาสตร์ตะวันตกเริ่มจากหลุยส์ ฟิโนต์เชื่อว่าเมืองหงษาที่กล่าวถึงนี้หมายถึงเมืองหงสาวดีในมอญซึ่งราชวงศ์ตองอูของพม่าได้มายึดครองและใช้เป็นราชธานี. ความเชื่อนี้นำไปสู่ข้อสมมุติฐานว่า ทั้งฝ่ายกรุงศรีอยุธยาและกรุงศรีสัตนาคนหุตเป็นเมืองขึ้นของพระเจ้าบุเรงนองแล้ว. ผู้เสนอผลงานวิจัยนี้ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า ข้อสมมุติฐานนี้เป็นไปไม่ได้ในบริบทประวัติศาสตร์ช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๓ – ๒๑๐๖. และแม้หากว่าลาวและสยามเป็นประเทศราชพม่า (ซึ่งจริงๆ แล้วไม่ใช่) ก็ไม่มีเหตุผลที่จะประกาศเป็นพันธมิตรกันเพื่อต่อต้านพม่าโดยชักน้ำศักดิ์สิทธิ์จากเมืองหงสาวดีมาใส่ผสมในกำไลอมแก้วด้วยเพื่อประกาศไปพร้อมๆ กันว่าเป็นข้าพม่า. ความจริงเมืองหงษาในที่นี้ปัจจุบันอยู่ในแขวงไชยบุรี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทางตะวันตกของเมืองหลวงพระบาง ในบริเวณที่ลุ่มติดกับแม่น้ำโขง ณ ตำแหน่งที่แม่น้ำสาयนั้นไหลเข้าสู่เขตแดนลาวและสยาม. เมื่อพิจารณาในแง่คติความเชื่อ น้ำเมืองหงษาเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์เพราะเป็นบุคลาธิษฐานของเทพผู้รักษาแม่น้ำโขง จึงถูกเชิญมาเป็นทิพพยานด้วย. การให้เทพผู้รักษาน้ำและเทพผู้รักษาแผ่นดินเป็นทิพพยานถือว่าครบองค์ประกอบของพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์.

ประการที่สอง คือ การสร้างอุทิศเจดีย์ ณ จุดที่กระทำสัจปญญาณกันมีจุดประสงค์ให้เป็นหลักฐานที่เป็นรูปธรรมของพิธีกรรมที่เกิดขึ้นจริง. การที่สมเด็จพระมหาอุปราชของทั้งสองฝ่ายมาเป็นประธานร่วมกันในการเฉลิมฉลองพระเจดีย์ดังกล่าวเทียบได้กับการให้สัตยาบันแก่คำมั่นสัญญา โดยในโอกาสนี้พระสงฆ์ผู้ใหญ่และมุขอมาตย์มนตรีมีส่วนร่วมในพิธีด้วยเพียงแต่รายนามอมาตย์มนตรีได้เปลี่ยนไป.

๒๖ จารึกพระธาตุศรีสองรัก

ประการที่สาม พระสงฆ์สมณศักดิ์สูงฝ่ายลาวและสยามได้เข้าร่วมเป็นสักขีพยานในพิธีกรรมทั้งสองครั้ง ดังรายนามต่อไปนี้

ครั้งที่ ๑ พิธีห่มน้ำสัจใจทก

ฝ่ายสงฆ์ศรีอโยธยา		ฝ่ายสงฆ์ศรีสัตนาคนหุต
๑	พระครูปรมาจารย์อาริยมุนีสีลวิสุทธ อุตตมสังฆนายก (ประธาน)	พระมหาอุปาสีศรีอาริยักสสมมหา ธรรมเสนapati (ประธาน)
๒	พระครูสุเมธปรีชามหาสมณมาตุลย	พุทธวิลาสมหาเถร
๓	มหาพรหมสาคร	สีลวิสุทธมหาเถร
๔	มหาราชมุนี	วิริยาธิกมุนี
	พระสงฆ์อันดับสิบรูป	พระสงฆ์อันดับสิบรูป

เมื่อดูจากจำนวนและรายนามพระสงฆ์ที่เข้าร่วมพิธีกรรมแล้ว จะเห็นได้ว่าต่างฝ่ายต่างเชิญพระสงฆ์ผู้ใหญ่มาข้างละ ๔ รูป แต่หาสมเด็จเจ้าพระสังฆราชสังฆปริณายกไม่

ครั้งที่ ๒ พิธีฉลองพระอุทิศเจดีย์

ฝ่ายสงฆ์ศรีอโยธยา ^{๑๘}		ฝ่ายสงฆ์ศรีสัตนาคนหุต
๑	สมเด็จพระสังฆราชาธิบดีพระสังฆปริ นายกติกโลกาจารย์	พระสังฆราชา
๒	พระ[อริย]วงศ์	พระวัดตมมหาสุวรรณคูหา
๓	พระมหาวิกรมพาหุ	มหาญาณวชิรวรรณราชสี
๔	พระครูธรรมอาจารย์	
๕	พระครูปรมาจารย์มุนี	
๖	พระครูสังฆธรรมราชสี	

^{๑๘} คำที่บันทึกในใบลานผิดมากและสับสน

การเสนอรายนามพระสงฆ์ในการฉลองพระอุทิศเจดีย์ข้างต้นค่อนข้างมีปัญหาอยู่มากเพราะอ่านชื่อพระสงฆ์ฝ่ายลาวได้จากบันทึกใบลานแหล่งเดียวเท่านั้น ข้อที่แปลกคือฝ่ายพระนครศรีอยุธยามีจำนวนพระสงฆ์มากกว่า การที่สมเด็จพระสังฆราชสังฆปริณายกเสด็จมาเองนั้น แสดงว่า คณะสงฆ์ศรีอยุธยา นั้นมองว่า การฉลองพระอุทิศเจดีย์เป็นกิจโดยตรงของสงฆ์

ประการที่สี่ สำหรับฝ่ายลาวราช สมเด็จพระมหาอุปราช ข้าราชการสยาม และลาวที่ร่วมตีม่น้ำสัจใจทกมีรายนามดังต่อไปนี้

ครั้งที่ ๑ พิธีหลังน้ำสัจใจทก

ข้าราชการฝ่ายศรีอยุธยา		ข้าราชการฝ่ายศรีรัตนาคณหุต
๑	หลวงราชามาตยานุชิต	[.....แสนยา]ธิบตี
๒	พันวิมลสัตยภักดี	พันลัมฤทธิ์ไมตรี

ข้อที่น่าสังเกตในที่นี้คือ ผู้แทนถือน้ำฝ่ายสยามและลาวดูเหมือนจะมียศไม่สูงนัก แต่ถ้าพิจารณาบริบทประวัติศาสตร์ ยศ “หลวง” ยังถือเป็นยศค่อนข้างสูงในสมัยก่อนยศเพื่อตอนปลายสมัยอยุธยา. ข้าราชการผู้นี้แม้ไม่ปรากฏนามในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและนาทหารเลย แต่คงเป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่ง. ชื่อ พันวิมลสัตยภักดีก็ไม่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงเช่นกัน. เหตุที่เป็นดังนี้เพราะโครงสร้างระบบราชการหลังเสียกรุงฯ ใน พ.ศ. ๒๑๑๒ คงรวนเรไป.

ครั้งที่ ๒ พิธีฉลองพระอุทิศเจดีย์

ฝ่ายลาวราชศรีอยุธยา		ฝ่ายลาวราชศรีรัตนาคณหุต ^{๑๙}
๑	พระมหาอุปราชมหินทราธิราช	พระมหาอุปราชราชศรีวิภักดี
๒	พระญามหาเสนาบดี	พระเวียงอรหัตตการ
๓	พระญาพระเสด็จสุรินทาทิบัติ	พระยาพลเทศนายก
๔	[พระญา]ศรีราชโกษาธิบตี	เจ้าทิพมณฑา
๕	พระศรีศวรรราช	เจ้าศรียศเสถียร
๖	ขุนวิชัย.....	

^{๑๙} ข้อมูลจากใบลานไม่มีในจารึกหลักจริง

๓/	ขุนศรีณรงค์	
๔	ขุนโลกาประทีป]	

บาญชีข้าราชการที่มาร่วมในพิธีกรรมครั้งที่สองใน พ.ศ. ๒๑๐๖ ก็นับว่า น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง. เห็นได้ชัดว่า ข้าราชการที่มาในคราวหลังนี้เป็นระดับ เจ้ากรมใหญ่ถึง ๓ ท่าน คือ เจ้ากรมกลาโหม เจ้ากรมวัง (ซึ่งครั้งนั้นเป็นพระญา พระเสด็จสุรินทาทิปปตี) และเจ้ากรมพระคลัง. ข้าราชการรองลงมาเป็นระดับ “พระ” ท่านหนึ่ง ที่เหลืออีกสามท่านเป็นชั้น “ขุน” ราชทินนามแสดงว่าข้าราชการ เหล่านี้น่าจะเป็นข้าราชการในสายพิธีกรรมสังกัดกรมวัง เช่น ชื่อหลังสุดอาจตรงกับ ขุนโลกที่ป ในทำเนียบพลเรือน ขุนศรีณรงค์ อาจเพี้ยนจาก ขุนศรีคณิศร เช่นเดียวกับพระศรีสุวรรณ ซึ่งมาจาก ศรี+อิศวร+ราช อยู่ในฝ่ายพิธีพราหมณ์ สายไศวนิกาย.

๒.๕ สรุป

ตามที่คุณเสนองานวิจัยได้วิเคราะห์มาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า จารึกวัด พระธาตุศรีสองรักเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ชั้นต้นที่มีเนื้อหาสำคัญควรจัดอยู่ใน ประเภท “มรดกความทรงจำทางประวัติศาสตร์” เพราะบันทึกเรื่องราวการผูก มิตรระหว่างสยามกับลาวในอดีตซึ่งสมควรรำลึกถึงเพื่อบรรยากาศความ สัมพันธ์อันดีระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน. จารึกหลักนี้ไม่เพียงให้ความรู้ ทางด้านคติความเชื่อและพิธีกรรมในการกระทำสัจปญญาณ์ แต่ยังได้ให้ความรู้ ด้านอักษรศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นอักขรวิธีของสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และลีลา การเขียนเอกสารราชการ. ยกตัวอย่างเช่น จารึกหลักนี้เขียนชื่อเมืองหลวงของ ลาวว่า จันทบุรี ไม่ใช่ จันทรบุรี หรือ จันทรบุรี (ซึ่งกลายมาเป็นเวียงจันทน์ใน ปัจจุบัน). ข้อเท็จจริงที่ได้ค้นพบใหม่และค้านกับความเชื่อเดิมคือ เอกสารสำเนา จารึกที่บันทึกบนใบลานไม่เพียงแต่ไม่ได้คัดลอกขึ้นไว้ครั้งที่จารึกยังสมบูรณ์ หากแต่ได้คัดลอกขึ้นในสมัยหลังมาก. หลักฐานจากการเปรียบเทียบความใน จารึกหลักจริงกับที่ทำขึ้นใหม่ ทำให้ทราบว่า ผู้คัดลอกเข้าใจข้อความเดิม

ผิดพลาด เช่น การแบ่งนามพระสงฆ์องค์เดียวออกเป็นหลายองค์ เป็นต้น และในหลายแห่งได้เพิ่มความเข้าไปในลักษณะของประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบตำนาน ซึ่ง เป็นเครื่องยืนยันว่า เอกสารประเภทตำนานอื่นๆ อาจมีปัญหาเมื่อนำไปใช้โดยไม่ ตรวจสอบกับหลักฐานเอกสารร่วมสมัย.

๓. สารวิพากษ์

ด้านที่ ๑

๓๓๓/๙๐๒^{๒๐}

๑. สุมมสตุ สวสฺตยาติเรก ๑๔๘๒ สกวกก นกษตระ ปุรณณมี เกิด
ศุภมัสสุ^{๒๑} สวสฺตยาติเรก^{๒๒} ๑๔๘๒^{๒๓} สกวกก นกษตร ปุรณณมี^{๒๔} เกิด^{๒๕}
๒. อาสาธยาติตยวาร์ จำเดิมกาล แต่พระสรเพชญพุทธเจ้า สเดจจเขาสู้
อาสาธ^{๒๖} ยาติตยวาร์^{๒๗} จำเดิมกาล^{๒๘} แต่พระสรเพชญพุทธเจ้า สเดจจเขาสู้
๓. ปถโมกษมมหานครนิรพพานได้สองพันร้อยสามปี มีพระมหากษัตราธิราช
เจ้าสองพระอ
ปถ^{๒๙} โมกษ^{๓๐} มหานครนิรพพาน^{๓๑} ได้สองพันร้อยสามปี มีพระมหากษัตราธิราช
เจ้าสองพระอ

^{๒๐} หลุยส์ ฟินด์ อ่านเลขตัวหลังเป็น ๔ ที่ถูกต้องควรเป็น ๒ จำนวนเลขของนครนี้ ตรงกับ
วันพฤหัสบดีที่ ๖ พฤษภาคม มหาศักราช ๑๔๘๕ จุลศักราช ๙๒๕ คริสตศักราช ๑๕๖๓
พุทธศักราช ๒๑๐๖

^{๒๑} คำว่า นิพพาน แปลว่า การดับไฟ และไฟที่ว่านั้น คือ ไฟราคะ โทษะ และโมหะ (The
dying out in the heart of the threefold fire of rāga, dosa & moha ดู The Pali Text
Society's **Pali-English Dictionary**, London, 1921)

^{๒๒} ขอความสุขความเจริญจงมีเป็นเอนกอนันต์

^{๒๓} มหาศักราช ๑๔๘๒ (+๗๘ = ค.ศ. ๑๕๖๐ = พ.ศ. ๒๑๐๓)

^{๒๔} เดือนเพ็ญ

^{๒๕} ข้างขึ้น โบราณใช้ “เดือนเกิด” (ข้างขึ้น) คู่กับ “เดือนดับ” (ข้างแรม)

^{๒๖} อาสาธมาศ ตรงกับเดือน ๘ ทางจันทรคติ

^{๒๗} ยาติตยวาร์ แปลว่า วันอาทิตย์ ในที่นี้ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๗ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๕๖๐
พ.ศ. ๒๑๐๓

^{๒๘} เริ่มต้นนับแต่ครั้ง

^{๒๙} ทาง, เส้นทาง

^{๓๐} ความหลุดพ้นโดยสิ้นเชิง

^{๓๑} มหานครนิพพาน เป็นคำแสดงบุคลาธิษฐานหมายถึงภาวะของผู้ตัดไฟทั้งสามได้สิ้นเชิง
และหลุดพ้นการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว

๔. จตุรงพระนามสมเด็จพระบรมมหาราช พระ[องค์]^{๓๒} เสวยราชย์สวรรคตใน
เมืองจันทบุรีศรีสัตนาคน
จตุรงพระนามสมเด็จพระบรมมหาราช พระองค์เสวยราชย์สวรรคต^{๓๓} ในเมือง
จันทบุรีศรีสัตนาคน
๕. หุตมหานครรัตน[แล] มีพระมหากษัตริย์เอกองค์ จตุรงพระนาม [วา] สม
เด็จพระบรมมหาราช
หุตมหานครรัตน์ แลมีพระมหากษัตริย์เอกองค์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระ
บรมมหาราช
๖. [รพ]รตติศรบรรราชธาธิราช พระบาทเจ้าสप्तเศวตกุญชร^{๓๔} เปนภูธรราชปิ
เตา [พระนคร]ศรีอยุธยาหาดี
รตติศรบรรราชธาธิราชพระบาทเจ้าสप्तเศวตกุญชร^{๓๕} เปนภูธรราชปิเตา
พระนครศรีอยุธยาหาดี
๗. ลกพนพรตน์ แลพระมหากษัตริย์ทั้งสองปองหิตประโยชน์ชนสบสวดกำหนด
... [คำฐ]
ลกพนพรตน์^{๓๖} แลพระมหากษัตริย์[เจ้า]^{๓๗} ทั้งสองปองหิตประโยชน์ชนสบ^{๓๘}
สัตว์กำหนด... คำฐ

^{๓๒} คำหรือความที่อยู่ในวงเล็บเหลี่ยมนี้ ศาสตราจารย์หลุยส์ พิโนต์ซ่อมจากต้นฉบับโบราณ
ที่มีผู้คัดลอกจากจารึกหลักเดิมไว้

^{๓๓} ตั้งสวรรคต

^{๓๔} ขอให้สังเกตว่า จารึกวัดพระธาตุเจดีย์ศรีสองรักได้บันทึกพระนามที่ถูกต้องของ
“สมเด็จพระบรมมหาราชจักรพรรดิศรบรรราชธาธิราชพระบาทเจ้าสप्तเศวตกุญชร” ไว้
องค์ประกอบของพระนามเป็นลำดับดังนี้ “สมเด็จพระ**บรมมหาราชจักรพรรดิศร**”
(จักรวรรดิ + อิศสร แปลว่า จักรพรรดิผู้มีอำนาจ) + **บรรราชธาธิราช** + **พระบาทเจ้าสप्त**
เศวตกุญชร (พระเจ้าช้างเผือกเจ็ดเชือก)

^{๓๕} ขอให้ผู้ศึกษาจารึกนี้สังเกตว่า นามเดิมที่ถูกต้องของสยามประเทศก่อนเสียกรุง
ครั้งที่ ๑ ในพ.ศ. ๒๑๑๒ คือ “พระนครศรีอยุธยาหาดีลกพนพรตน์”

^{๓๖} คำหรือความเอนในวงเล็บเหลี่ยมในส่วนคำอ่านปัจจุบันนั้น ผู้ชำระในครั้งนี้ได้เติมเข้าไป
ในเชิงสันนิษฐานเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น

^{๓๗} สบ มาจาก สรรพ (สรว) แปลว่า ทั้งหลายทั้งปวง ทุกๆ

๘. พระศาสนาพระตถาคตเจ้าเท้า[พัน..... ตั้งเม]ตตาคิตคิดประโยชนแก่แผ่น
ดินทั้งสองพิภพธิปุร
พระศาสนาพระตถาคตเจ้าเท้า[พัน[วัสสา] ตั้งเมตตาคิตคิดประโยชนแก่
แผ่นดินทั้งสองพิภพ^{๓๘} ธิปุร
๙. รพ^{๓๙} หนักหนา^{๔๐}ใช้ราชามาตย์^{๔๑}ถึงมหาอุปราชาเจ้าทั้งสองให้นำคลองคดี
ไมตรีธรรมปรมต^{๔๒} จึงพระมหากษ
รพ^{๔๐} หนักหนาก็ใช้ราชามาตย์^{๔๑}ถึงมหาอุปราชาเจ้าทั้งสอง นำนำคลอง^{๔๒}
คดี^{๔๓}ไมตรี^{๔๔}ธรรมปรมต^{๔๕} จึงพระมหากษ
๑๐. ตรเจ้าทั้งสองพระองค์ให้นิมนต์พระสง[ฆ]เจ้าตนทรงศีลสังวร [พระสงฆเจ้า
ฝ่ายกรุงศรีศตนาคนหุตตน]^{๔๖} ซึ่งพระมหาอุปาสีศรีอารียกสสมหาธรรมเส
ตริย์เจ้าทั้งสองพระองค์ให้นิมนต์พระสงฆ์เจ้าตนทรงศีลสังวร^{๔๗} [พระสงฆ
เจ้าฝ่ายกรุงศรีศตนาคนหุตตน]ชื่อพระมหาอุปาสีศรีอารียกสสมหาธรรมเส
๑๑. (นาปติพุทธวิลาส)มหาเถรสีลวิสุทธมหาเถรวิริยาธิกมุณีแลพระสงฆ์อันดับ
ปพระองค์ พระสงฆ

^{๓๘} ตรงกับ ๐ หรือ ๑ แปลว่า ผู้เป็นใหญ่

^{๓๙} หลุยส์ ฟิโนต์ เสนอแก้ความตรง “พิภพธิปุรพภ เป็น “วิภาวดีปรารพภ” ซึ่ง
แปลว่า เพื่อให้เกิดความรุ่งเรือง (à commencer par la richesse, etc.)

^{๔๐} เขียนเพี้ยนจาก ปรารภ มาจากภาษาสันสกฤตว่า ปุร + อา + รพ แปลว่า “เริ่ม”
“กระทำ” (to begin, commence, undertake). ดู Sir. Monier-Williams, **Sanskrit
Dictionary**, p. 659.

^{๔๑} อำมาตย์ของพระราชา อำมาตย์ผู้ใหญ่

^{๔๒} ทาง

^{๔๓} ทาง ซ้ำความกับ คลอง

^{๔๔} มิตร

^{๔๕} ธรรมอันสูงสุด

^{๔๖} ข้อความนี้ดูเหมือนขาดไปไม่เหมือนตอนกล่าวถึงพระสงฆ์ฝ่ายอโยธยา (ดูบรรทัดที่
๑๒) ในที่นี้ได้เติมเข้าไปในเชิงสันนิษฐานเพื่อให้รับกัน

^{๔๗} รู้รับ รู้ยับยั้ง

นาปติ พุทธวิลาสมหาเถร สีสวิสุทฺธมหาเถร วิริยาธิกมฺนี แลพระสงฆ์อันดับสิบ
พระองค์^{๔๘} พระสงฆ์

๑๒. เจาฝ่ายกรุงศรีอยุธยา ตนชื่อว่า พระครูปรมาจารย์อาริยมุณีสีลวิสุทธอุตตม
สตุยสาสนาองค์เป็นประธาน พระครูสุเมธารุจิปริญา
เจาฝ่ายกรุงศรีอยุธยา ตนชื่อว่า พระครูปรมาจารย์อาริยมุณีสีลวิสุทธอุตตม
สตุยสาสนาองค์เป็นประธาน พระครูสุเมธารุจิปริชา

- ๑๓ (มหาสัณเฑาะฏล) มหาพรหมสาคร มหาราชมฺนี แลพระสงฆ์อันดับสิบพระ
องค์ มหาอมาตย์ฝ่ายกรุงพระมหานครศรี
มหาสัณเฑาะฏล มหาพรหมสาคร มหาราชมฺนี แลพระสงฆ์อันดับสิบ
พระองค์ มหาอมาตย์ฝ่ายกรุงพระมหานครศรี

๑๔. ศตนาคนहुต.....พันสำริทธิไมตรี มหาอมาตย์ฝ่ายกรุงพระนครศรี
อยุธยา

ศตนาคนहुต {.....ลนยธิปติ^{๔๙} พันสัมฤทธิไมตรี มหาอมาตย์ฝ่ายกรุงพระ
นครศรีอยุธยา

๑๕.ราชามาตยานุชิต พันวิมลสตุยภักดี พระสงฆ์แลมหาอมาตย์ทั้งสอง
หมายมาชুমกันไน

[หลวง]^{๕๐}ราชามาตยานุชิต พันวิมลสตุยภักดี พระสงฆ์แลมหาอมาตย์ทั้ง
สองหมายมาชুমกันไน

๑๖. ที่จุหล่อน้ำสัจใจทกอน. . .พระสงฆ์..ทรงศีลสมาธิ.. ลนยธิปติแลหลวง
ราชามาตยานุชิต คเอนำสะบปในกัลลอมแก้วแห่งพระมหา

ที่จะหลอ^{๕๑}น้ำสัจใจทก^{๕๒}อัน. . .พระสงฆ์[ผู้]ทรงศีลสมาธิ.....]ลนยธิปติ^{๕๓}
แลหลวงราชามาตยานุชิต ก็เอนำสะบถ^{๕๔}ในกัลลอม^{๕๕}แก้วแห่งพระมหา

^{๔๘} ขอได้โปรดสังเกตว่า ในสมัยศรีอยุธยา ใช้ “องค์” หรือ “พระองค์” เรียกพระภิกษุ
ปัจจุบันใช้ “รูป”

^{๔๙} ชื่อมหาอมาตย์ฝ่ายกรุงศรีสัตนาคนหุตที่หายไปนี้ปรากฏอยู่ในอีกสองบรรทัดถัดไป

^{๕๐} ช่อมความอาคัยบรรทัดที่ ๑๖

^{๕๑} รด

^{๕๒} มาจาก สจฺจ + อุทก แปลว่า น้ำแห่งสัจจะ

๑๓. (กษัตริย์เจ้าทั้ง ๒ เจื่อกันเปนกัลลอมอันเดียวกันกันแล้วจึงเอนำ) *วักเอนำ*
นำนาราย^{๕๖} นหงสาในกัลลอมทองแห่งพระมหากษัตริย์เจ้าทั้งสองเจื่อกัน
 เปนกัลลอม
 กษัตริย์เจ้าทั้ง ๒ เจื่อกันเป็นกัลลอมอันเดียวกันกันแล้วจึงเอนำ....
 นหงสาในกัลลอมทองแห่งพระมหากษัตริย์เจ้าทั้งสองเจื่อกันเป็นกัลลอม
๑๔. (เดียวกันแล้วจึงเอนำในกัลลอมนาค) แห่งมหาอุปราชาเจ้าทั้งสองเจื่อกัน
 เปนกัลลอมนาค...เดียวกันเอนำกัลลอมแก้ว
 เดียวกัน แล้วจึงเอนำในกัลลอมนาคแห่งมหาอุปราชาเจ้าทั้งสองเจื่อกัน
 เป็นกัลลอมนาค[อัน]เดียว ก็เอนำกัลลอมแก้ว
๑๕. (เอนำกัลลอมเงินแห่งมหาอำมาตย์) ทั้งสองเจื่อกันเปนกัลลอมรัชฎ์
 แล้วให้อ่านสัตยาธิษฐานปฐกฐณาการว่าดังนี้ สมเด
 เอนำกัลลอมเงินแห่งมหาอำมาตย์ทั้งสองเจื่อกันเป็นกัลลอมรัชฎ์^{๕๗} เดียว แล้ว
 ให้อ่านสัตยาธิษฐานปฐกฐณาการ^{๕๘} ว่าดังนี้ สมเด
- ๒๐ (จกพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแลสมเดจกพระมหากษัตริย์เจ้า
 กรุงพระนครศรีอยุธยาที่มีพระราชหฤทัย ทั้งสอง
 จกพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแลสมเดจกพระมหากษัตริย์เจ้ากรุง
 พระนครศรีอยุธยาที่มีพระราชหฤทัย ทั้งสอง
- ๒๑ *พระองค์* (จึงจากับนางไหเปนพระราชไมตรีโดยบุพพระเวณีเพือ) จัสืบศรี
 สร้อยพ(งขอ)ภัยพงษพณัฏมิตรธิษฐานมณ เพือให้เปนบรมสุขสวัสดิประโยชน์
 พระองค์จึงจา^{๕๙} กับ^{๖๐} นาง^{๖๑} ให้เป็นพระราชไมตรีโดยบุพพระเวณีเพือจัก

^{๕๓} ชื่ออ่านได้ไม่ชัดเจน

^{๕๔} เขียนว่า สบป แต่ที่ถูกต้องควรเป็น สบถ คือ น้ำสาปแช่งตีไปด้วยกัน

^{๕๕} กระออม

^{๕๖} ความตรงนี้หลุยส์ ฟิโนต์ไม่ได้อ่านไว้

^{๕๗} รัชฎ์ หรือ รัชฎา แปลว่า เงิน

^{๕๘} ปฐกฐณา แปลว่า การรับ, การยอมรับ, การประกาศอย่างจริงจัง, ข้อตกลง, การร่วมปฏิบัติ, สัญญา, ปฏิญาณ, ข้อความ, การยืนยัน, การประกาศให้รู้ทั่ว (admission, acknowledgment ; assent ; a solemn declaration, agreement, engagement, promise, vow; a statement, assertion, affirmation, declaration)

สืบศรีสุริยพงษ์อภัยพงษ์^{๖๒} พันธมิตรธิษฐานมณ^{๖๓} เพื่อให้เป็นบรมสุขสวัสดิ
ประโยชน์

๒๒. ชนแกสมณพราหมณาจารย์ยัชราชาราชภูรทั้งหลายตราบเท่ากัลปาวสาน
นางเบญจปรกฤษฏาในมหาปรณิธิคีรีดล.....

ชนแกสมณพราหมณาจารย์ยัชราชาราชภูรทั้งหลายตราบเท่ากัลปาวสาน นาง
เบญจปรกฤษฏา^{๖๔}ในมหาปรณิธิคีรีดล.....

๒๓.ยาพันธพิโรธรุกรน....ชวงลวงตานแดนแสนยากรพิโรธ แก
กันเทาดัสนิพระ

.....[อ]ยาพันธ^{๖๕}พิโรธรุกร^{๖๖}รัน^{๖๗}[ซึ่ง]ชวงลวงตานแดน แสนยากรพิโรธ
แก้กันเทาดัสนิพระ[ศาสนา]

๒๔. ทั้งสองแล้วพระสงฆ์แลอมาตย์ทั้งสองฝ่าย ค่ำหลัง
นำสัจใจทกตกในมหาปรณิ

. ทั้งสองแล้ว พระสงฆ์แลอมาตย์ทั้งสองฝ่ายก็หลั่งน้ำ
สัจใจทกตกในมหาปรณิ

๒๕. แมนสงฆ์ (ทั้งสองฝ่ายประสัดคัมภีร์มชินยินติมี)เสนาหาไมตรี (กัน) เทา
สินมหาปรณิ บัมีพันธพิโรธแก้กันเลย ลุมหาศกราช ๑๔๘๕ สกขุนนักษัตร
วันพุธเดือนหกขึ้น

แมนสงฆ์ทั้งสองฝ่ายประสัด^{๖๘}ก็มีใจภริมยชินยินติมีเสนาหาไมตรีกัน เทาสินมหา
ปรณิ บัมีพันธพิโรธแก้กันเลย ลุมหาศกราช ๑๔๘๕ ศกขุนนักษัตร วันพุธเดือน

^{๕๙} เจรจา ในที่นี้คือ ให้สัญญา

^{๖๐} กับ แปลว่า ด้วยกัน

^{๖๑} น่าจะหมายถึง นางเทพธณี ซึ่งได้เชิญเป็นประธานการทำสังฆาบันในครั้งนี้ ดูบรรทัด
ที่ ๒๒

^{๖๒} อภัยพงษ์ แปลว่า วงศ์ที่ไม่เป็นภัยแก่กัน

^{๖๓} ธิษฐาน + อารมณ แปลว่า อารมณที่ปรารภนา

^{๖๔} สักขี พยาน

^{๖๕} ผูก

^{๖๖} รุกราน

^{๖๗} รัน แปลว่า ตี เช่นในสำนวน ตีรันฟันแทง

๓๖ จารึกพระธาตุนครศรีสองรัก

หกขึ้น

๒๖. ถกษภทโรยค^{๖๙} พระอาทิตย(สถิตพระสพภราษีมีพระอุปราชเจ้าทั้งสอง
พระญา พระ หัวเหมินมนตริ[มุขแสนเหมินชุน^{๗๐}กัน เหนืออนุสนท]
ถกษภทโรยค พระอาทิตยสถิตพระสพภราษี มีพระอุปราชเจ้าทั้งสอง พระญา
พระหัวเหมิน มนตริมุขแสนเหมินชุนมกันเหนืออนุสนท
๒๗. สีมาสองรัก เถิงวันปรุหุขปติปุรณณมี ส.,,,,,,, ถกษบุรณณโยคพระอาทิตย
สถิตพระสพภราษีพระจัน.....
สีมา^{๗๐}สองรัก เถิงวันพฤหัสปดี บุรณณมี ส.,,,,,, ถกษบุรณณโยคพระอาทิตย
สถิตพระสพภราษีพระจันทร.....
๒๘. ราชิปุทธสถิตเมษราชิปุรหุขปติพระเสารสถิตเมณุราชิปุระศุกร
สถิตมินราชิปุระราชูสถิตมกรราชีสัตตนาสถิต
. ราชิปุทธสถิตเมษราชิปุรหุขปติพระเสารสถิตเมณุราชิปุระศุกร
สถิตมินราชิปุระราชูสถิตมกรราชีสัตตนาสถิต
๒๙.แลว นาลิกา ๔ บาท^{๗๑}
.....แล้ว นาฬิกา ๔ บาท

ด้านที่ ๒

๒๔. (มีสงฆ)ฝ่ายกรุงพระนครศรีอโยธยา คือ สเด็จพระสังฆราชาธิบดีพระสงฆ
ปรินายกติกโลกาครย พระ.....
มีสงฆฝ่ายกรุงพระนครศรีอโยธยา คือ สมเด็จพระสังฆราชาธิบดีพระสงฆปริ
นายกติกโลกาครย พระ.....
๒๕. วงส พระมหาวีกรมพาหุ พระครุธรรมาจารย์ พระครูปรมาจารย์มุนิ พระ
ครุสพุทธมมราช.....

^{๖๘} เพี้ยนมาจากรากคำบาลี ป + สท แปลว่า ชื่นชม ยินดี ปกติใช้ ปสาทะ เช่น ปสาทสัทธา หรือ ศรัทธาปสาทะ

^{๖๙} วันพุธที่ ๕ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๕๖๓ หรือ พ.ศ. ๒๑๐๖ ตามปฏิทินจูเลียน

^{๗๐} อนุสนทสีมา คือ เขตแดนที่ต่อกัน

^{๗๑} ข้อความด้านภาษาไทยมีเพียงเท่านั้น ส่วนที่เหลือเป็นความเดียวกันที่ปรากฏในด้านที่ ๒ ของจารึกตั้งแต่บรรทัดที่ ๒๔ ถึง ๒๗ นอกนั้นชำรุดอ่านไม่ได้

วงศ์ พระมหาวีกรมพาหุ พระครูธรรมมาจารย์ พระครูปรมาจารย์มณี พระครู
สังฆธรรมราชา [สมเด็จพระมหินทรา?]

๒๖. ธิปดีศรีมหาอุปราชาเจ้า พระญามหาเสนาบดีแลพระญาพระเสด็จสุริน
ทาธิปดี [พระญา^{๓๒}]

ธิปดีศรีมหาอุปราชาเจ้า พระญามหาเสนาบดี แลพระญาพระเสด็จสุริน
ทาธิปดี [พรญา]

๒๓. ศรีราชโกษาธิปดี พระศรีศักรราช ขุนวิชัย.....ขุนศรีเนศวร ขุน
โลกาปร.....แลเจ้าเมือง
ศรีราชโกษาธิปดี พระศรีศักรราช ขุนวิชัย.....ขุนศรีเนศวร ขุนโลกาปร
.....แลเจ้าเมือง

^{๓๒} ข้อความนี้แทรกในเชิงสมมุติฐาน เนื่องจากที่หุลยส์ ฟิโนต์อ่านไว้มีช่องว่างอยู่

ความสัมพันธ์ไทย-จีน

ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ประพจน์ ศุภรัตน์เมธี

ประเทศจีนได้ติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบัน รวมทั้งดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาแต่โบราณกาล กล่าวเฉพาะตามเอกสารโบราณทางประวัติศาสตร์ของจีนได้จดบันทึกไว้ก็มีระยะเวลาอันยาวนานถึง ๒๐๐๐ ปีเศษ เอกสารโบราณของจีนที่ได้จดบันทึกเรื่องราวดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบัน มีทั้งชื่อแคว้นชื่ออาณาจักรซึ่งเป็นที่รู้จักและไม่รู้จักในปัจจุบัน เอกสารโบราณที่ระบุถึงชื่อแคว้นชื่ออาณาจักรอันเป็นที่คุ้นเคยในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารที่กล่าวอ้างถึงอาณาจักรสยามได้แก่เอกสารที่อ้างถึงอาณาจักรเซียน (เสียน) ในประวัติศาสตร์ราชวงศ์ซ่งฉบับหลวง และประวัติศาสตร์ราชวงศ์หยวนฉบับหลวงและเอกสารอื่นๆ ซึ่งยอมรับกันทั่วไปว่าคืออาณาจักรสุโขทัย และต่อมาคืออาณาจักรเซียนหลอหุและเซียนหลอในประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิงฉบับหลวงและเอกสารอื่นซึ่งหมายถึงอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เอกสารโบราณดังกล่าวครอบคลุมเหตุการณ์ตลอดสมัยราชวงศ์หมิง (ค.ศ. ๑๓๖๘-๑๖๔๔/พ.ศ. ๑๙๑๑-๒๑๘๓) ซึ่งตรงกับช่วงปลายสมัยสุโขทัยถึงช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา

ครั้งที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงครองราชย์อยู่นั้นตรงกับสมัยราชวงศ์หมิงในศกวานลี่แห่งรัชกาลจักรพรรดิเลินจง (ค.ศ. ๑๕๓๓-๑๖๒๐/พ.ศ. ๒๑๑๖-๒๑๖๓)

จีนมีประเพณีการจดบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบมาเป็นเวลาช้านาน เอกสารโบราณที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์จึงมีหลายรูปแบบ และมีเนื้อหาสาระครอบคลุมเรื่องราวต่างๆ ตั้งแต่เรื่องการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

ตลอดจนเรื่องการต่างประเทศ นอกจากนั้นเนื่องจากการบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ได้กระทำขึ้นตั้งแต่โบราณกาลเมื่อ ๒๐๐๐ ปีเศษมาแล้ว ประกอบกับเอกสารเหล่านี้มีทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน ดังนั้น ปริมาณของเอกสารที่สะสมรวบรวมมาแต่โบราณถึงปัจจุบันจึงมีมากมายมหาศาล

ดังนั้น เมื่อจีนได้ติดต่อสัมพันธ์กับประเทศไทยมาแต่โบราณ เอกสารโบราณของจีนจึงได้จดบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์กับประเทศไทยเป็นหลัก และเรื่องราวในอดีตของประเทศไทยอยู่บ้างพอสังเขป ส่วนลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์ในระบบรัฐบรรณาการ ซึ่งแน่นแฟ้นบ้าง เหนือห่างบ้างตามแต่เหตุการณ์ และเงื่อนไขในแต่ละยุคสมัย นอกจากนั้น ก็เป็นความสัมพันธ์นอกระบบระหว่างเอกชนพลเมืองของทั้งสองประเทศซึ่งก็มีมาแต่โบราณกาลเช่นกัน

เอกสารโบราณของจีนมีหลายประเภทและหลายรูปแบบ ซึ่งนักปราชญ์ในสมัยราชวงศ์ชิง (ค.ศ. ๑๖๔๔-๑๙๑๑/พ.ศ. ๒๑๘๗-๒๔๕๔) ได้จัดแบ่งออกเป็น ๑๕ ประเภทด้วยกัน แต่สำหรับเอกสารที่จะใช้อ้างอิงในบทความนี้มีอยู่ ๓ ประเภท กล่าวคือ (๑) เอกสารที่เรียกว่า **เจิ้งสี่อ** หรือประวัติราชวงศ์ฉบับหลวง ซึ่งเป็นเอกสารที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นงานที่จักรพรรดิจีนของราชวงศ์ที่ครองราชย์อยู่มีพระบรมราชโองการให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตของพระองค์รวบรวมและเรียบเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับราชวงศ์ที่เพิ่งหมดอำนาจลงไป และยึดถือเป็นประเพณีที่ราชสำนักจีนทุกราชวงศ์มีหน้าที่และความรับผิดชอบที่ต้องกระทำซึ่งต่อเนื่องมาแต่สมัยราชวงศ์ถึงเป็นต้นมา สำหรับประวัติศาสตร์ราชวงศ์ฉบับหลวงที่จะใช้อ้างอิงในบทความนี้คือ **ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิงฉบับหลวง** (๒) เอกสารอีกประเภทหนึ่งได้แก่ **สี่อู่** หรือ จดหมายเหตุประจำรัชกาล เอกสารนี้ก็เป็นงานที่จักรพรรดิจีนองค์ที่ครองราชย์อยู่มีพระบรมราชโองการให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตรวบรวมเรียบเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับรัชกาลที่เพิ่งจะสิ้นสุดลง โดยอาศัยหลักฐานราชการทุกชนิดรวมทั้งบันทึกราชการรายวันและบันทึกอนุทิน เอกสารนี้บันทึกแบบเรียงลำดับวันเดือนปี และมีรายละเอียดมาก สำหรับจดหมายเหตุประจำรัชกาลที่จะให้อ้างอิงคือ **จดหมายเหตุประจำรัชกาล**

จักรพรรดิเสด็จแห่งราชวงศ์หมิง (๓) เอกสารประเภทสุดท้ายได้แก่เอกสารโบราณภาคเอกชน เอกสารประเภทนี้เรียบเรียงโดยเอกชนซึ่งไม่มีหน้าที่ในราชสำนักเกี่ยวกับบันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ เอกสารนี้มีหลายประเภทและหลายรูปแบบ ในบทความนี้ก็ได้อ้างอิงอยู่หลายเล่ม

เอกสารโบราณของจีนที่ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์หมิงกับกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีเรื่องที่สำคัญอยู่เรื่องหนึ่งคือพันธมิตรทางการทหารระหว่างไทยกับจีน

พันธมิตรทางการทหารครั้งที่หนึ่ง

ยุคปลายรัชสมัยหมิง ญี่ปุ่นได้เริ่มเข้ารุกรานเกาหลีในปี ค.ศ. ๑๕๙๒ (พ.ศ. ๒๑๓๕) เกาหลีซึ่งเป็นรัฐบรรณาการของจีนได้ขอความช่วยเหลือทางทหารจากจีน ราชสำนักจีนเห็นว่า ถ้าหากปล่อยให้ญี่ปุ่นยึดครองเกาหลีก็จะเป็นภัยต่อความมั่นคงปลอดภัยของจีน จึงได้ส่งกำลังทหารไปปราบญี่ปุ่นเมื่อปลายปี ค.ศ. ๑๕๙๒ และสามารถเอาชนะญี่ปุ่นได้ ญี่ปุ่นขอเจรจาสงบศึกเพื่อถ่วงเวลา ครั้นแล้วในปี ค.ศ. ๑๕๙๓ (พ.ศ. ๒๑๔๐) ญี่ปุ่นก็เข้าตีเกาหลีอย่างขนานใหญ่แต่กองทัพจีนก็สามารถเอาชนะญี่ปุ่นได้ในปีต่อมา

ในช่วงเวลาดังกล่าว การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับราชวงศ์หมิงคงดำเนินไปตามปกติ ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิงฉบับหลวงในบรรพว่าด้วย “สยาม” บันทึกไว้ว่า

ในระหว่างรัชศกหลงซิง (ค.ศ. ๑๕๖๓-๑๕๓/๓/พ.ศ. ๒๑๑๐-๒๑๑๖) ประเทศตงหมานหนิว (หมายถึง พม่าหรือตองอู) ซึ่งเป็นประเทศข้างเคียงของประเทศแห่งนั้น (หมายถึงเซียนหลอหรือสยามได้ลู่ขอราชธิดาแต่ได้รับการปฏิเสธ จึงมีความรู้สึกทั้งโกรธแค้นและอับอาย ครั้นแล้วก็ได้ยกทัพใหญ่เข้าตีประเทศนั้นถึงเมืองแตก กษัตริย์สยามได้ทรงกระทำอัฐวินิบาตกรรมด้วยวิธีผูกพระศอ กองทัพตงหมานหนิวได้จับตัวพระราชโอรสองค์โตและยึดเอาตราที่ราชสำนักจีนพระราชทานให้ไปด้วย พระราชโอรสองค์รองจึงได้สืบราชสมบัติ และ

ได้ถวายพระสุพรรณบัฏ (แก่จักรพรรดิจีน) พร้อมทั้งขอพระราชทานตราด้วย (จักรพรรดิจีน) ได้พระราชทานให้ นับแต่นั้นเป็นต้นมา (สยามประเทศ) ก็ถูกตงหมานหนิวครอบงำ กษัตริย์ผู้สืบราชสมบัติได้หมายมั่นจะแก้แค้นให้จงได้ ในระหว่างรัชศกวานลี่ กองทัพเข้าศึกได้ยกทัพเข้ามามาก กษัตริย์ได้จัดกองทัพเข้ากระหน่ำตีจนเข้าศึกแตกพ่ายไปอย่างราบคาบ และได้ส่งพระราชโอรสของกษัตริย์ตงหมานหนิวด้วย ทหารที่เหลือก็แตกทัพหลบหนีไปในความมืดตอนกลางคืน จากนั้นเป็นต้นมาสยามก็ครองความยิ่งใหญ่ผดุงชาติในนานน้ำทางทะเล ต่อจากนั้นก็เคลื่อนย้ายกองทัพไปตีเจินล่า (กัมพูชา) จนแตกพ่ายไป และกษัตริย์ประเทศนั้นได้ยอมจำนนอีกด้วย ตั้งแต่นั้นมาก็ทำศึกสงครามทุกปี จนสามารถดำรงความเป็นใหญ่เหนือประเทศทั้งหลาย เมื่อปีที่ ๖ แห่งรัชศกวานลี่ (ค.ศ. ๑๕๗๘/พ.ศ. ๒๑๒๑) (สยาม) ได้จัดส่งราชทูตมาถวายเครื่องราชบรรณาการ, ปีที่ ๒๐ (ค.ศ. ๑๕๙๒/พ.ศ. ๒๑๓๕) ญี่ปุ่นได้เข้าตีเกาหลีจนเมืองแตก สยามได้อาสาขอยกกองทัพไปลอบโจมตีญี่ปุ่นโดยตรง เพื่อมุ่งหมายกีดกันญี่ปุ่นทางแนวหลัง สื่อซิงซึ่งเป็นเสนาบดีในส่วนกลางเห็นพ้องด้วย แต่เซียวเอี้ยนซึ่งเป็นผู้บัญชาการทหารกวางตุ้งกวางซีคัดค้านเรื่องนี้จึงยุติเพียงเท่านี้

ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิงฉบับหลวง บรรพ ๒๒๗ เรื่องประวัติเซียวเอี้ยน ได้บันทึกในเรื่องเดียวกันนี้ว่า

ครั้งนั้นญี่ปุ่นเข้าย่ำยีเกาหลี ในโอกาสเดียวกันนั้น สยามได้เข้าถวายเครื่องราชบรรณาการราชทูตแห่งประเทศนี้ขออาสาส่งกองทัพเข้าช่วยทำศึกสงคราม สื่อซิงเสนาบดีจึงให้ยกทัพไปโจมตีญี่ปุ่นได้ แต่เอี้ยน (เซียวเอี้ยน) เห็นว่าสยามตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกอันไกลโพ้น ห่างจากญี่ปุ่นเป็นระยะทางถึงหมื่นลี้ จะสามารถบินข้ามทะเลอันกว้างใหญ่ไพศาลได้หรือ จึงขอให้ยุติข้อเสนอเสียแต่ซิง (สื่อซิง) ไม่เห็นพ้องด้วย คงยืนยันยึดมั่นในความเห็นเดิม อย่างไรก็ตาม ในที่สุดกองทัพสยามก็มิได้ยกออกไปแต่อย่างใด

เรื่องนี้ได้ปรากฏรายละเอียดในจดหมายเหตุประจำรัชกาลจักรพรรดิเลินจงแห่งราชวงศ์หมิงบรรพ ๒๕๓ และ ๒๕๖ อีกแห่งหนึ่งซึ่งเป็นหลักฐานที่มีความแม่นยำสูง แต่ปรากฏว่าข้อความบางตอนตกหายไปบางแห่งจึงอ่านกระท่อนกระเทือน จดหมายเหตุดังกล่าวบันทึกไว้ดังนี้

เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน ๑๐ ปีที่ ๒๐ (ค.ศ. ๑๕๙๒/พ.ศ. ๒๑๓๕) แห่งรัชศกวานลี่ ราชทูตแห่งประเทศสยามจำนวน ๒๗ นาย ได้เดินทางไปในนครหลวงเพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการ องค์จักรพรรดิทรงพระราชทานหมวกและสายคาดเอวตามธรรมเนียม

เมื่อวันที่ ๖ เดือนอ้าย ปีที่ ๒๑ (ค.ศ. ๑๕๙๓ พ.ศ. ๒๑๓๖) แห่งรัชศกวานลี่ เซียวเอียน ผู้ตรวจราชการซึ่งมีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการทหารประจำมณฑลกวางตุ้งกว้างซีได้กราบบังคมทูลว่า “สยามตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกไกลโพ้น ห่างญี่ปุ่นเป็นหมื่นลี้เศษ เมื่อไม่นานมานี้มีทูตบรรณาการมาขออาสาต่อทางกลาโหม ขอนำกองทัพช่วยทำศึกสงคราม ทางกลาโหมมีคำสั่งตอบรับโดยให้ส่งกองทัพไปโจมตีญี่ปุ่นได้โดยตรง แต่เมื่อพิจารณาถึงเส้นทางทะเลอันกว้างไกลเหลือประมาณเช่นนี้ คนอื่น (หมายถึงคนสยาม) ยากที่จะหยั่งรู้ได้ จึงได้ขอให้ทางกลาโหมระงับคำสั่ง เพื่อพิจารณาแล้วแจ้งผลมาด้วยอย่างไรก็ดี โจรพวกนี้ทั้งปล้นสะดมชั่วช้าสามานย์และเจ้าเล่ห์ ได้กระทำการข่มเหงรังแกประเทศอื่นๆ ขณะนี้ก็เข้าไปยึดเอาเกาหลีอีก โดยมุ่งหมายจะเข้ารุกรานแผ่นดินจีน จึงทำให้ต้องยกทัพหลวงไปช่วยเหลือ อันทูตบรรณาการแห่งสยามมีความโกรธแค้นต่อการกระทำที่ผิดทำนองคลองธรรมนี้ จึงได้แสดงความจงรักภักดีโดยอาสายกทัพไปช่วยรบและแสดงถึงเมตตาธรรมอันมีต่อเพื่อนบ้าน ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงขอถือโอกาสอาสาไปประเทศนั้น ทั้งนี้ในทางหนึ่งจะเป็นการเสริมสร้างกำลังใจแก่ประเทศที่อยู่ห่างไกล และในอีกทางหนึ่งก็จะสามารถสร้างแรงกดดันแก่เหล่าโจรเสีย เพราะการทำศึกสงครามหลายด้านย่อมมีการพลาดพลั้งอยู่บ้าง

ยิ่งกว่านั้น อันความยิ่งใหญ่ของประเทศจีนจำเป็นด้วยหรือที่จะต้อง
 พึ่งพาอาศัยจากประเทศอื่น” จักรพรรดิทรงมีพระบรมราชโองการให้
 ชมเชยความจงรักภักดีและเมตตาธรรมเช่นนี้ แต่เรื่องนี้มีความสำคัญ
 มากจึงขอให้รอฟังผลการพิจารณาของผู้บัญชาการทหารก่อน เมื่อ
 ได้รับหนังสือแจ้งผลแล้ว จึงจะสามารถประกาศ...แสดงให้เห็นอย่าง
 ชัดแจ้ง ขณะนั้นผู้บัญชาการทหารได้ปกครองดินแดนกันดารเหล่านั้น
 อยู่ เรื่องของประเทศทางทะเลจึงย่อมจะทราบอย่างดี สมควรจะให้
 พิจารณา...ขอให้ทางกลาโหมจัดส่งเจ้าหน้าที่ไปและกระทำตามคำสั่ง
 เมื่อถึงประเทศนั้นแล้ว ขอให้กำชับ....ส่งคำสั่ง สมควรแจ้งให้กษัตริย์
 สยามปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ กระทำการปรับปรุงตระเตรียม
 ทหารเรือแล้วถวายสาส์นกราบบังคมทูลตอบและระบุคำสั่ง...ถึง
 กำหนดให้ปฏิบัติตามมีพระบรมราชานุญาตให้ปฏิบัติได้

เอกสารภาคเอกชนก็ได้บันทึกเรื่องเดียวกันนี้ อาทิ ในบันทึกทะเล
 ตะวันออกและตะวันตกโดยจางเซี่ย ดังนี้

ระหว่างต้นรัชศกหลงชิ่ง ตงหมานหนิว (พม่า) สู้ขอราชธิดาจากสยาม
 สยามปฏิเสธอย่างปราศจากเยื่อใย ตงหมานหนิวโกรธแค้นยิ่งนัก จึง
 ได้นำกองทัพอ้าวายเข้าล้อมสยามจนเมืองแตก กษัตริย์สยามทรง
 กระทำอัตวินิบาตกรรมด้วยวิธีผูกพระคอ ตงหมานหนิวได้จับตัว
 พระราชโอรสองค์โตและยึดเอาตราที่ราชสำนัก (จีน) พระราชทานให้
 แล้วจึงกลับไป พระราชโอรสองค์รองได้เป็นผู้สำเร็จราชการแทน
 ต่อมาได้ถวายพระสุพรรณบัฏ (แก่จักรพรรดิจีน) พร้อมทั้งขอ
 พระราชทานตราด้วย โดยอ้างว่า สยามปกครองอีกหลายสิบรัฐ ถ้า
 ปราศจากตราจากราชสำนัก (จีน) ก็จะไม่สามารถบัญชาการกองทัพ
 ได้ จักรพรรดิทรงมีพระบรมราชโองการพระราชทานให้ เมื่อสยาม
 พ่ายแพ้ในศึกสงครามแล้ว ต่อมาจึงค่อนข้างจะถูกตงหมานหนิว
 ครอบงำ กษัตริย์ผู้สืบราชสมบัติได้เร่งระดมจัดกองทัพตระเตรียมทำ
 ศึกสงครามมุ่งหมายกระทำการล้างแค้น ระหว่างรัชศกวานลี

ตงหมานหนิวมารุกรานอีก กษัตริย์ผู้สืบราชสมบัติได้นำกองทัพเข้าตี
ได้และสังหารพระราชโอรสของตงหมานหนิว ตงหมานหนิวแตกทัพ
หลบหนีไปในความมืดตอนกลางคืน ต่อมาจึงไม่กล้ามากล้ากราย
สยามอีกแต่อย่างใด สยามจึงเริ่มเป็นผู้เกรียงไกรบนท้องทะเลแดน
ไกล ภายหลังได้ย้ายทัพไปตีจีนล่า ปรากฏว่าจีนล่ายอมจำนน ต่อ
แต่นั้นไปทำศึกสงครามทุกปี จนสามารถดำรงความเป็นใหญ่เหนือ
ประเทศทั้งหลาย ครั้นเมื่อโจรเตี้ย (ญี่ปุ่น) รุกรานเกาหลี ฝ่าย
เกาหลีหมดกลองให้ส่งอำมาตย์นำคำสั่งไปแจ้งแก่ประเทศราชทั้งหลาย
ให้นำกองทัพ (กองทัพต่างประเทศนอกจากจีน) เข้าโจมตีญี่ปุ่น
สยามแสดงความประสงค์ว่าจะนำกองทัพของตนเป็นทัพหน้าไปตี
ก่อน ซึ่งอิงซางข้าหลวงผู้ตรวจการได้เสนอเรื่องนี้ให้ทรงทราบ ครั้น
แล้วหัวหน้าญี่ปุ่นถึงแก่กรรม และกองทัพล่าถอยหนีไป จึงมิได้มีการ
กระทำดังกล่าว

ทางประเทศเกาหลีได้บันทึกเรื่องนี้โดยปรากฏในบันทึกชนมเมียวจงซิงของ
เกาหลีเดือน ๑๑ ปี ค.ศ. ๑๕๙๒ (พ.ศ. ๒๑๓๕) ในบรรพ 5 หน้า ๖๓ หัวข้อ (ทูต
ขอทหาร) **เจิ้งคุนใช้วงลับจากนครหลวง มีว่า**

“ขณะนั้นอ้าวปาหลาราชทูตจากประเทศสยามก็มาถวายเครื่องราช
บรรณาการที่นครหลวงทราบว่ามีข้อเสนอเรื่องการให้ความช่วยเหลือ
ทางตะวันออก (หมายถึงการให้ความช่วยเหลือทางการทหารแก่
ประเทศเกาหลี-ผู้แปล) จึงแสดงความจำนงขออาสา นำกองทัพไป
ปราบปรามกวาดล้างถึงถิ่นฐานโจรเตี้ย เฉิงเผิงเฟิงบู้อีกราบั้งคมทูล
ขอให้ส่งกำลังทหารสยามจากเกาะในทะเลเข้าตีถึงวังโจรเตี้ย ขณะนั้น
ถือว่าเป็นกุศโลบายที่วิเศษ แต่ทางราชสำนักมิได้ใช้”

พันธมิตรทางการทหารครั้งที่สอง

ปลายรัชสมัยหมิง พม่าทำสงครามกับเมิงเยียง (เมืองยาง) หลายครั้ง และได้เข้าตีชายแดนจีนในยูนนานด้วย จึงเกิดสงครามกับจีนตั้งแต่ปลายรัชศกเจียจิ้ง (ค.ศ. ๑๕๒๒-๑๕๖๓/พ.ศ. ๒๐๖๕-๒๑๑๐) ผ่านรัชศกหลงซิง (ค.ศ. ๑๕๖๓-๑๕๙๓/พ.ศ. ๒๑๑๐-๒๑๑๖) ถึงปีที่ ๓๒ (ค.ศ. ๑๖๐๔/พ.ศ. ๒๑๔๗) เมื่อปีที่ ๑ แห่งรัชศกว่านลี่ พม่ายกทัพสองแสนคนเข้าตีเมืองกันอ้าย แล้วผนวกเอาเมือง ๕ แห่งของจีนเอาไว้ด้วย หลังจากนั้นพม่าเข้าตีเมืองยาง จีนได้ยกทัพตีพม่าล่าถอยไป แต่เมื่อกองทัพถอยกลับไปแล้ว ทัพพม่าก็ยกไปใหม่ และตีเอาเมืองยางเมื่อปีที่ ๗ แห่งรัชศกว่านลี่ (ค.ศ. ๑๕๙๓/พ.ศ. ๒๑๓๖) ครั้นในปี ๑๐ แห่งรัชศกว่านลี่ (ค.ศ. ๑๕๙๖/พ.ศ. ๒๑๓๙) พม่ายกทัพจำนวนหลายแสนคนเข้าตีเมืองต่างๆ ในยูนนาน ๖ เมือง จีนส่งกองทัพเข้าสู้รบกับพม่า สงครามดำเนินอยู่เป็นเวลาปีเศษ ได้ตีพม่าแตกพ่ายไปและติดตามไปตีถึงเมืองอังวะจนเมืองแตก อีก ๒ ปีต่อมา (ค.ศ. ๑๕๙๘/พ.ศ. ๒๑๔๑) เมื่อกองทัพจีนถอยกลับแล้ว พม่าก็ยกทัพเข้าตีเมืองหมานม่อ แต่ก็ถูกทัพจีนประจำเมืองเถิงชงตีแตกพ่ายไป เมื่อปีที่ ๑๙ แห่งรัชศกว่านลี่ (ค.ศ. ๑๕๙๑/พ.ศ. ๒๑๓๔) พม่ายกทัพเข้าตีหมานม่ออีก แต่ก็ถูกตีพ่ายไปอีก ครั้นถึงปีที่ ๒๒ แห่งรัชศกว่านลี่ (ค.ศ. ๑๕๙๔/พ.ศ. ๒๑๓๗) เฉินย่งปิน ผู้ตรวจราชการยูนนานได้จัดสร้างป้อมปราการ ๘ แห่งที่เถิงชง ครั้นปีที่ ๓๑ แห่งรัชศกว่านลี่ (ค.ศ. ๑๖๐๓/พ.ศ. ๒๑๔๖) เมืองอังวะได้เริ่มเข้าถวายเครื่องราชบรรณาการแก่ราชสำนักจีนอีกครั้งหนึ่ง

ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักจีนกับกรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตามที่กล่าวในเรื่องพันธมิตรทางการทหารครั้งแรกเป็นการติดต่อทางทะเล แต่ทางบก ทั้งสองประเทศก็มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แนบแน่น เอกสารที่กล่าวถึงเป็นเอกสารภาคเอกชน อาทิ ในหนังสือ **เหมียนเลี่ยน** แต่งโดยเปาเจี้ยนเจี๋ย ซึ่งอ้างอิงจากหนังสือประมวลเอกสารข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของยูนนานรวบรวมโดยหวางชงมีดังนี้

เมื่อเดือน ๑๒ ปีที่ ๒๑ (ค.ศ. ๑๕๙๓/พ.ศ. ๒๑๓๖) แห่งรัชศกวานลี
 ฯลฯ เมื่อเดือนดังกล่าว ปิน (เฉินย่งปิน) ได้ก่อสร้างป้อมปราการ และ
 ดำเนินการปลูกข้าวโดยทหารและว่าจ้างชาวบ้าน ทั้งนี้เพื่อเป็นกำลัง
 ต่อต้านพม่า ทางพม่ารู้ดีว่าป้อมปราการดังกล่าวจะเป็นอุปสรรคแก่
 ฝ่ายตนในการทำสงคราม จึงพยายามต่อต้านขัดขวางอยู่หลายครั้ง
 หลายหน เฉินย่งปินผู้ตรวจราชการได้จัดส่งหวงกงซึ่งเป็นชาว
 ฮกเกี้ยนเป็นทูตไปสยามโดยนำสาสน์ไปด้วย ทั้งนี้ได้มุ่งหมายให้ไป
 เจริญกับสยาม ร่วมมือกับเตอเลงตีกระหนาบพม่าทั้งจากภายนอก
 และภายใน ฯลฯ หลังจากนั้นหวงกงซึ่งเป็นทูตที่ย่งปินส่งไปได้เดินทาง
 ไปถึงสยาม ทางสยามได้นัดหมายกับกง (หวงกง) แล้วก็ยกทัพเข้าตี
 เอาพะโคและทำให้เป็นเมืองร้าง หลังจากพม่าก็ถูกสยามและเตงเล็ง
 รุกตีบ่อยครั้ง กองทัพต้องเหนื่อยยากจากการเดินทัพทางไกลไปมา
 อยู่ตลอดเวลา จึงมิได้เข้ามาก่อวุ่นจิ้นอีกต่อไป

ในหนังสือ **เตียนชีชี้อเลี่ยน** แต่งโดยซือฝาน อ้างจากหนังสือประมวล
 เอกสารข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของยูนนาน โดยหวางซง มีว่า

เมื่อปีที่ ๒๒ (ค.ศ. ๑๕๙๔/พ.ศ. ๒๑๓๗) แห่งรัชศกวานลี จัปได้ตัว
 เยียนกับบุตรแล้วประหารชีวิตเสียทั้งหมด ย่งปินยังได้ส่งสาสน์ถึง
 สยามขอให้ร่วมกันโจมตีพม่า พม่าจึงต้องเหนื่อยยากจากการเดินทัพ
 ทางไกลไปมาอยู่ตลอดเวลา จากนั้นการก่อวุ่นจิ้นรุกรานทางชายแดน
 จึงได้ยุติไประยะหนึ่ง

นอกจากนั้นในหนังสือ**ประมวลเรื่องท้องถิ่น**ของเถิงเอี้ยโจวฉบับรัชกาล
 เจียนหลงแห่งราชวงศ์ชิง บรรพ ๘ ประวัติเฉินย่งปิน อ้างจากหนังสือข้อมูลสังเขป
 ทางเอกสารประวัติศาสตร์ของยูนนานโดยฟางกั๋วอี หน้า ๓๐๘ มีว่า

เมื่อปีที่ ๒๓ (ค.ศ. ๑๕๙๕/พ.ศ. ๒๑๓๘) แห่งรัชศกวานลี จัดสร้าง
ป้อมปราการ ๘ แห่งที่เถิงชง แต่งตั้งผู้รักษาการป้อมปราการที่
หมานเฮาและหลงปา โดยจัดกำลังทหารรักษาไว้ด้วย จัดหาคนไป
สยามเพื่อนัดหมายให้ตีกระหนาบพม่า พร้อมกันนั้นได้จัดสร้าง
ป้อมปราการที่เมืองมาวและตั้งชื่อว่าเมืองผิงลู่

จากเอกสารโบราณทางประวัติศาสตร์ของจีนดังกล่าวมีข้อที่น่า
พิจารณาว่า กรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับจีนในปลาย
รัชสมัยแห่งราชวงศ์หมิงได้เป็นพันธมิตรทางทหารกัน การเป็นพันธมิตรทาง
ทหารได้เกิดขึ้นใน 2 กรณี กรณีแรก เป็นพันธมิตรทางทหารไปตีญี่ปุ่น ซึ่ง
เป็นสงครามทางทะเล กรณีที่สองเป็นพันธมิตรทางทหารไปตีพม่า ซึ่งเป็น
สงครามทางบก สำหรับสงครามทางบกนั้นแสนยานุภาพแห่งกองทัพบก
ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชย่อมเป็นที่ประจักษ์แก่ปวงชนชาวไทย
อยู่แล้ว แต่สำหรับสงครามทางทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำสงคราม
ทางทะเล ซึ่งมีระยะทางเดินทัพถึงญี่ปุ่นซึ่งไกลแสนไกลเช่นนี้ ถึงแม้ว่า
ในที่สุดกองทัพเรือของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมิได้ยกออกไปตีก็ตาม
แต่แสนยานุภาพแห่งกองทัพเรือของพระองค์ก็น่าจะเป็นสิ่งอัศจรรย์ในยุค
สมัยนั้น ทั้งนี้ก็ด้วยกฤษฎาภินิหารขององค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่ง
ทำให้ประเทศไทยเป็นมหาอำนาจแห่งยุคในภูมิภาคนี้

เอกสารตะวันตกเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ธีรวัต ณ ป้อมเพชร

คนไทยเรายกย่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะที่ทรงเป็นนักรบและนักการปกครองเป็นส่วนใหญ่ แต่หลักฐานประวัติศาสตร์ร่วมสมัยที่ชาวตะวันตกบันทึกไว้ได้กล่าวถึงบทบาทของพระองค์ในด้านอื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการทูตและพาณิชย์สัมพันธ์กับต่างประเทศ. แม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะต้องเผชิญศึกกับพม่าและกัมพูชาตลอดรัชกาลนี้ แต่ก็ไม่เคยขาดติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติ จึงยังคงมีหลักฐานประเภทจดหมายเหตุชั้นต้นหลงเหลืออยู่บ้างจำนวนหนึ่ง.

จดหมายเหตุของชาวตะวันตกนั้น มีทั้งเอกสารที่เขียนขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ เอง และที่เขียนขึ้นในภายหลังแต่เล่าถึงเหตุการณ์ในรัชกาลของพระองค์. เอกสารภาษาตะวันตกที่สำคัญที่สุดในแง่ของการให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ ได้แก่ เอกสารของชาวสเปนและชาวฮอลันดา. ชนสองชาตินี้เข้ามาติดต่อด้านค้าขายกับสยามเป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ โดยชาวสเปนจากมะนิลาเข้ามาติดต่อย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. ๑๕๙๘/ พ.ศ. ๒๑๔๑ ส่วนชาวฮอลันดานั้นเข้ามาเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. ๑๖๐๔/ พ.ศ. ๒๑๔๗ ในช่วงปลายรัชกาล.

เอกสารโปรตุเกส

ชาวโปรตุเกสมาอยู่ในราชอาณาจักรสยามตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และสมเด็จพระชัยราชาแล้ว ในช่วงสงครามสยาม-พม่า กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ทางสยามและพม่าต่างก็ใช้ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสช่วยรบ ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ จึงมีชาวโปรตุเกสหลายคนได้เห็นหรือทราบถึงเรื่องเหตุการณ์ต่างๆ ในสยาม

เอกสารโปรตุเกสเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรฯ ที่มีข้อความน่าสนใจ ได้แก่ ผลงานของ António Bocarro (อันตอนิฌ บูการ์รู) บท “Década 13” ในงานเรื่อง **Historia da India** และผลงานของภราดา Paulo da Trindade (เปาลู ดา ตรินิดาด) เรื่อง **Conquista Espiritual do Oriente**. อย่างไรก็ตาม ทั้งภราดา ดา ตรินิดาดและบูการ์รูเป็น “chronicler” หรือ นักแต่งพงศาวดาร กล่าวคือต่างมิได้รู้เห็นเหตุการณ์ต่างๆ ที่เล่าถึงด้วยตนเอง หากแต่ได้ข้อมูลมาจากชาวโปรตุเกสอื่นๆ ที่เคยอยู่เมืองสยามหรือทราบดีว่าเกิดเหตุการณ์ใดบ้างในเมืองสยามและในพม่า.

ภราดา เปาลู ดา ตรินิดาด บรรยายว่าทั้งสมเด็จพระนเรศวรฯและสมเด็จพระเอกาทศรถ (“เจ้าชายดำ” กับ “เจ้าชายขาว”) เคยเป็นตัวประกันที่เมืองพะโค นอกจากนี้แล้ว ภราดา ดา ตรินิดาดยังยืนยันด้วยว่า ในศึกสงครามครั้งหนึ่งระหว่างสยามกับพะโค สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงต่อสู้ตัวต่อตัวกับพระมหาอุปราชา และฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรฯ เป็นผู้ชนะ.

ข้อมูลของอันตอนิฌ บูการ์รู ก็กล่าวถึงการต่อสู้ระหว่างกษัตริย์สยามกับพระมหาอุปราชาพม่า แต่บูการ์รูเล่าละเอียดว่า ในการทำยุทธหัตถีครั้งนี้ (ซึ่งเกิดขึ้นใกล้กรุงศรีอยุธยา) สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงเริ่มเสียเปรียบจึงทรงสั่งให้ทหารชาวโปรตุเกสสองนายยิงปืนใส่พระมหาอุปราชา นำไปสู่การเสียชีวิตของพระมหาอุปราชาซึ่งตกลงจากคอช้างหลังถูกยิง เหตุการณ์นี้นำไปสู่ชัยชนะของฝ่ายสยาม ทหารพม่าถึงห้าหมื่นนายตกเป็นเชลยศึกของสยาม^๑

แม้ว่าหลักฐานของบูการ์รูจะขัดกับเรื่องราวในเอกสารตะวันตกฉบับอื่นๆ และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาในเรื่องสงครามยุทธหัตถี เอกสารโปรตุเกสทั้งสองชิ้นนี้ก็มีคุณค่ามาก เนื่องจากเป็นหลักฐาน “ร่วมสมัย” ซึ่งเขียนขึ้นในช่วงสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯหรือใกล้เคียง เป็นผลงานที่เก่ากว่าจดหมายเหตุต่างๆ ของ เยเรเมียส ฟาน ฟลิต (Jeremias van Vliet)

^๑ มาเรีย ดา กงไซเซา ฟลอริช (Maria da Conceição Flores). **ชาวโปรตุเกสและสยาม สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖** (มธุรส คุญผล แปล) กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ออร์คิด, หน้า ๑๖๒-๑๖๔.

เอกสารสเปน

หลักฐานเกี่ยวกับเมืองสยามในเอกสารภาษาสเปนนั้น แปลเป็นภาษาอังกฤษแล้วในหนังสือชุด **The Philippine Islands 1493–1898** ของ Emma Helen Blair และ James A. Robertson ซึ่งตีพิมพ์ที่เมือง Cleveland, Ohio ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๓–๑๙๐๙ เอกสารสเปนที่มีข้อความเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาทั้งหลายนี้ จันทรฉาย ภัคคธิตม แปลเป็นภาษาไทยแล้วในหนังสือเรื่อง **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน**^๒ เอกสารในหนังสือของ Blair และ Robertson มีอยู่หลายประเภทด้วยกัน มีทั้งพระราชสาส์น จดหมาย บันทึกลงและรายงานเอกสารบางฉบับเขียนขึ้นโดยข้าราชการ และบางฉบับเป็นเรื่องราวซึ่งบาทหลวงได้บันทึกไว้.

พระเจ้าฟิลิปที่ ๒ แห่งสเปน

^๒ จันทรฉาย ภัคคธิตม, แปล, **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน**, (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์, ๒๕๓๒)

ในสมัยที่เริ่มติดต่อกับสยาม สเปนได้ตั้งฐานทัพและอาณานิคมไว้ ณ กรุงมะนิลาในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ หลายสิบปีก่อนหน้าที่สเปนจะเข้ามาติดต่อกับสยามนั้น โปรตุเกสได้เริ่มสร้างสัมพันธภาพทางการทูตและการค้ากับราชอาณาจักรสยามไว้แล้ว แต่ในช่วง ค.ศ. ๑๕๘๐-๑๖๔๐ (พ.ศ. ๒๑๒๓-๒๑๘๓) กษัตริย์แห่งสเปน เริ่มด้วยพระเจ้าฟิลิปที่ ๒ ได้ผนวกโปรตุเกสเข้าไว้ในอาณาจักรสเปน จึงเป็นธรรมดาที่สเปนพยายามเผยแพร่ศาสนาและติดต่อค้าขายกับดินแดนซึ่งชาวโปรตุเกสเคยติดต่อด้วยเป็นประจำ อาทิ อาณาจักรอยุธยา เป็นต้น

นอกจากนี้แล้ว สเปนยังอยากมีบทบาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป เพราะเชื่อว่าจะสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางการค้าและเข้ามามีอำนาจทางการเมืองได้อย่างง่ายดายในภูมิภาคนี้ ที่ชาวสเปนบางคนคิดเช่นนี้อาจเนื่องมาจากชัยชนะของสเปนในการรบกับชาวแอสเต็ก (Aztec) ในเม็กซิโกและชาวอินคา (Inca) ในเปรู ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ทหารสเปนในจำนวนไม่ถึง ๒,๐๐๐ คนสามารถเข้ายึดครองจักรวรรดิของชาวแอสเต็กได้ ส่วนอาณาจักรอินคานั้น พ่ายแพ้ต่อกองทหารสเปนเพียง ๒๐๐ นาย

ในหนังสือประมวลเอกสารสเปนของ Blair กับ Robertson มีบันทึกของ Hernando de los Rios เขียนถึงพระเจ้าฟิลิปที่ ๒ กษัตริย์สเปนเขียนขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๕๙๓ ซึ่งเสนอว่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อชาวสเปน หากมี “สถานที่ตั้งมั่นดี ๆ” สักแห่งบนดินแดนภาคพื้นทวีป เช่น ที่ราชอาณาจักรสยาม เอกสาร “Memorial on Navigation and Conquest” ฉบับนี้ เสนอด้วยว่าราชอาณาจักรอื่นๆในแถบนี้ (เช่น กัมพูชา) ก็น่าจะเป็นฐานอำนาจของสเปนได้เช่นกัน ผู้เขียนบันทึกเชื่อว่า สยามนั้นสามารถพิชิตได้ (และปกครองได้) ด้วยจำนวนคนสเปนเพียง ๑,๐๐๐ คนเท่านั้น^๓

เมื่อ ค.ศ. ๑๕๙๘ ข้าหลวงใหญ่^๔ สเปนที่กรุงมะนิลา Don Francisco Tello ได้ส่งนาย Juan Tello de Aguirre มาติดต่อด้านค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้เนื่องจากสมเด็จพระนเรศวรฯ ได้ทรงส่งพระราชสาสน์ไปถึงข้าหลวงใหญ่แห่งกรุงมะนิลา

^๓ Blair & Robertson, Vol. IX, p.๓๐๓.

^๔ Governor

แสดงความสนพระทัยที่จะค้าขายกับสเปน เป็นอันว่าในกรณีนี้ฝ่ายสยามเป็นฝ่ายที่ริเริ่มติดต่อกับสเปน ดังรายละเอียดในจดหมายจาก Don Francisco Tello ถวายพระเจ้าฟิลิปที่ ๓ ซึ่งมีความว่า

“ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชสาสน์จากพระเจ้ากรุงสยาม...ในพระราชสาสน์นั้น พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์จักค้าขายกับหมู่เกาะเหล่านี้ (หมู่เกาะฟิลิปปินส์) ...ด้วยเห็นว่า พระมหากษัตริย์องค์นี้โปรดเช่นนั้น ปีที่แล้ว (ค.ศ. ๑๕๙๘) ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งกับตัน Juan Tello พร้อมคณะทูตไปเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามเป็นการตอบรับพระราชสาสน์ โดยได้กล่าวถึงความนิยมชมชื่นอย่างใหญ่หลวงเรื่องพระราชไมตรีที่ทรงแสดงต่อข้าพระพุทธเจ้าและความนิยมชมชื่นในพระหฤทัยปรารถนาที่จักให้ชาวสเปนไปค้าขายในราชอาณาจักร... กับตัน Juan Tello ได้ออกเดินทาง (ไปสยาม) และเมื่อปฏิบัติการทูตสมบูรณ์แล้ว เขาได้ทำข้อตกลงด้วยว่า (สยาม) ควรเปิดเมืองท่าเมืองหนึ่งสำหรับการค้าเพื่อให้ชาวสเปนสามารถไปเมืองนั้นได้และตั้งหลักแหล่งได้โดยอิสระ และได้รับการยกเว้นจากภาษีทั้งปวง”^๕

สมเด็จพระนเรศวรฯ ได้ทรงทำสัญญาข้อตกลงการทูตและการค้ากับสเปนในรัชกาลพระเจ้าฟิลิปที่ ๓

^๕ ผู้เขียนดัดแปลงจากบทแปลของ จันทร์ฉาย ภัคอธิคม ดู *กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน*, หน้า ๖๒-๖๓.

สัญญาฉบับนี้นับเป็นฉบับที่สองที่สยามตกลงทำกับประเทศตะวันตก ฉบับแรก ได้แก่ สนธิสัญญาที่ทำกับโปรตุเกสในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

เพื่อให้ความสัมพันธ์ระหว่างสเปนกับสยามเอื้อประโยชน์ต่อสเปนในหลายๆ ทาง Don Francisco Tello ได้ส่งคณะทูตคณะที่สองมาที่กรุงศรีอยุธยา โดยประสงค์ที่จะขอพระราชทานุญาตสมเด็จพระนเรศวรฯ ในอันที่จักส่งบาทหลวงคณะโดมินิกัน (Dominican) มาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในเมืองสยาม. หัวหน้าคณะทูตคณะที่สองนี้ชื่อว่า Juan de Mendoza Gamboa. เอกสารเรื่อง **Sucesos de las Islas Filipinas** (“เรื่องเหตุการณ์ในหมู่เกาะฟิลิปปินส์”) ของ Antonio de Morga ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในเม็กซิโกเมื่อ ค.ศ. ๑๖๐๙/พ.ศ. ๒๑๕๒ ได้ระบุไว้ว่า นาย Mendoza ล้มเหลวในการติดต่อกับราชสำนักสมเด็จพระนเรศวรฯ เนื่องจากขัดแย้งกับข้าราชการสยามเกี่ยวกับเรื่องของขัวญที่นำเข้ามา กล่าวคือ ฝ่ายราชสำนักสยามต้องการของขัวญที่ดีกว่าของขัวญที่ได้รับจากคณะทูตสเปน. สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงประสงค์ที่จะยึดปืนใหญ่ของพวกสเปน. นาย Mendoza จึงเห็นจำเป็นที่จะต้องโยนปืนใหญ่เหล่านั้นลงไปในแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อไม่ให้ตกเป็นของชาวสยาม. การเจรจาทางการทูตระหว่าง Mendoza กับราชสำนักสยามก็ไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก. สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงผิดหวังที่การค้ากับสเปนมิได้นำกำไรที่จักเป็นรายได้เข้าสู่พระคลังหลวงเท่าที่ควร จึงไม่ทรงตอบสารของข้าหลวงใหญ่กรุงมะนิลา. ส่วนนาย Mendoza นั้น พยายามออกไปจากพระนครศรีอยุธยาโดยมิได้รับสารตราอนุญาตจากกรมพระคลัง (ตราโกษาธิบดี). นอกจากนั้นแล้ว เขายังกลับมางมปืนใหญ่ที่จมไว้ใต้น้ำกลับขึ้นสู่เรือของเขา และมารับตัวชาวสเปนกับชาวโปรตุเกสซึ่งประสงค์จะออกนอกประเทศไปพร้อมกับเขา.

การกระทำเหล่านี้ของนาย Mendoza ทำให้สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงดำเนินการอย่างเด็ดขาด ทรงส่งทหารพร้อมเรือไล่ตามเรือของ Mendoza มีการรบพุ่งกันแม่น้ำ ทหารทั้งสองฝ่ายล้มตายไปหลายคน ในที่สุดเรือสเปนก็หลบหนีไปได้ แต่นาย Mendoza เองนั้นบาดเจ็บถึงตาย หลังจากนั้นความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับสเปนก็ได้หยุดชะงักไปชั่วคราว

สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงประสงค์อะไรบ้างจากการติดต่อกับชาวสเปน? สิ่งแรกก็คือการค้า พระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการค้านานาชาติ โดยเฉพาะการค้าทางทะเล เพื่อช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจอยุธยาซึ่งได้รับความเสียหายพอสมควรจากสงครามต่างๆ ในสมัยนั้น นอกจากนั้นแล้วยังทรงต้องการสินค้าฟุ่มเฟือยจากการค้ากับกรุงมะนิลาด้วย^๖ ดังนั้นจึงไม่แปลกเลยที่พระองค์ทรงเป็นฝ่ายเริ่มติดต่อกับกรุงมะนิลา (ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๕๙๔/พ.ศ. ๒๑๓๗)

สิ่งที่สองซึ่งสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงต้องการนั้นเป็นเพียงข้อสันนิษฐานของผู้เขียนภายหลังจากที่ได้ศึกษาเอกสารชั้นต้นมาแล้วจำนวนหนึ่ง จุดประสงค์ประการที่สองของสมเด็จพระนเรศวรฯ ในการติดต่อกับสเปนน่าจะเกี่ยวเนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองอันปั่นป่วนในเขมร กล่าวคือ พระองค์ทรงต้องระมัดระวังมิให้ชาวสเปนและชาวโปรตุเกสเข้ามามีบทบาทมากเกินไปในการเมืองภายในของเขมร แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงพยายามรักษาสัมพันธภาพที่ดีไว้ด้วยการติดต่อกับสเปนทางการทูตและการค้า

จุดหมายเหตุของ de Morga และหลักฐานสเปนฉบับอื่นๆ กล่าวถึงเหตุการณ์ในเขมร (เมืองละแวก) ไว้มาก เนื่องจากในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ชาวสเปนได้เข้าไปมีบทบาทในเหตุการณ์ทางการเมืองภายในของเขมร. สเปนพยายามเข้ามามีบทบาทในช่วงที่เขมรต้องรบกับสยาม และนอกจากนั้นแล้วเจ้านายเขมรก็แย่งชิงอำนาจกันเองอยู่ตลอดเวลา ความสัมพันธ์สามเส้าระหว่างสยาม กัมพูชาและสเปนจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เอกสารภาษาสเปนหลายฉบับเน้นเหตุการณ์ในเขมรสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เพราะชาวสเปนและชาวโปรตุเกส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “นักผจญภัย” สองราย อันได้แก่ Blas Ruiz และ Diogo Veloso (Belloso) ได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการเมืองและการต่างประเทศของเขมร

^๖ De Morga, op.cit., p. 81 กล่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงต้องการอัญมณีหรือหินสีขนาดใหญ่เพื่อมาทำเป็นด้ามพระแสง

สมเด็จพระนเรศวรฯ ได้ทรงกรีธาทัพไปตีเมืองละแวกแตกใน ค.ศ. ๑๕๙๔/พ.ศ. ๒๑๓๗ ทรงได้เชลยศึกชาวสเปนเป็นจำนวนมาก แต่พระองค์ก็ปล่อย Veloso และส่งกลับไปมะนิลา นักพระสัญญา กษัตริย์เขมร พยายามขอความช่วยเหลือจากสเปน ข้าหลวงใหญ่ของสเปน ณ กรุงมะนิลาตัดสินใจส่งกองทัพมาช่วยเหลือนักพระสัญญาในต้นปี ค.ศ. ๑๕๙๖/พ.ศ. ๒๑๓๘ ทั้งๆ ที่ชาวสเปนหลายคนที่กรุงมะนิลาไม่เห็นด้วยกับเขา คนจำนวนหนึ่งเกรงว่าสเปนจะต้องกลายเป็นศัตรูของกรุงศรีอยุธยาไปโดยที่ไม่จำเป็น เพราะสมเด็จพระนเรศวรฯ เพิ่งส่งพระราชสาสน์มายังกรุงมะนิลาและทรงเชื้อเชิญให้ชาวสเปนไปค้าขายในประเทศสยาม. ในที่สุดกองทัพสเปนในบังคับบัญชาของ Juan Juárez Gallinato ก็ประสบปัญหามากมาย และประสบความล้มเหลวเนื่องจากสถานการณ์ในเขมรเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและรุนแรง

แม้ว่าจะมีปัญหามากมายในเมืองเขมรในช่วง ค.ศ. ๑๕๙๔-๖ และแม้ว่านักแสวงโชคชาวสเปนและโปรตุเกสจะเข้าไปมีบทบาทโดยมีรัฐบาลกรุงมะนิลาหนุนหลังอยู่ ทางฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรฯ ก็ยังทรงติดต่อกับข้าหลวงใหญ่แห่งกรุงมะนิลาต่อไป ในบรรดาเอกสารสเปน ยังคงมีสำเนาพระราชสาสน์ (ฉบับแปล) หลงเหลืออยู่ฉบับหนึ่งเป็นเอกสารซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๕๙๘ หรือ ๑๕๙๙ (ราวๆ พ.ศ. ๒๑๔๑-๒) ใน พระราชสาสน์ฉบับนี้สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงแสดงความพึงพอใจพระทัยที่ทางกรุงมะนิลาส่งคณะทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรอยุธยา พระองค์มิได้เอ่ยถึงปัญหาในเขมรเลย แสดงว่าทรงเน้นแต่เรื่องมิตรภาพและการค้าขายก่อนหน้าที่จะเผชิญปัญหาคณะทูต Mendoza

จึงสรุปได้ว่าสัมพันธภาพระหว่างสยามกับสเปนรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ ได้ดำเนินไปด้วยมิตรภาพบ้าง ความเข้าใจผิดบ้าง และมีการขัดผลประโยชน์กันบ้าง เพราะสเปนมุ่งหวังอยู่ตลอดเวลาที่จะขยายอิทธิพลมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาคพื้นทวีปในขณะที่สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงพยายามควบคุมเขมรให้เป็นเมืองประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา

เอกสารฮอลันดา

เนื่องจากบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (Vereenigde Oost-Indische Compagnie หรือเรียกย่อๆ ว่า VOC) ได้เริ่มเปิดสำนักงานการค้าขึ้นที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อ ค.ศ. ๑๖๐๘/พ.ศ. ๒๑๕๑ ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ. เอกสารร่วมสมัยที่มีข้อความเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ จึงไม่มีหลงเหลืออยู่เลยในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ณ กรุงเฮก (Nationaal Archief, Den Haag) แต่มีเฉพาะเอกสารของสำนักงาน VOC ในสยามซึ่งเขียนขึ้นหลังปี ๑๖๐๘ แล้วเท่านั้น

ในตอนแรก บริษัท VOC เข้ามาในเมืองสยามโดยหวังที่จะอาศัยเรือสำเภากลางของราชสำนักสยามไปค้าขายที่เมืองจีน ทั้งนี้เพราะ Wijbrand van Warwijck ได้ทราบข่าวจากราชทูตสยามซึ่งมาแวะที่ปัตตานีว่าพระเจ้ากรุงสยามส่งเรือสำเภากลางไปเมืองจีนเป็นประจำ และชาวฮอลันดาอาจอาศัยเรือสำเภากลางไปได้ VOC ต้องการซื้อสินค้าจีนโดยเฉพาะผ้าไหมและเครื่องลายคราม และต้องการหาเส้นทางไปค้าขายที่เมืองจีนโดยตรง van Warwijck จึงส่งผู้แทนของบริษัทไปยังกรุงศรีอยุธยาในเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๖๐๔ พ่อค้าฮอลันดากลุ่มแรกที่มาเมืองสยาม มี Lambert Jacobsz. Heijn และ Cornelis Specx เป็นผู้นำ พวกเขาได้นำปืนใหญ่ ๒ กระบอก เป็นเครื่องบรรณาการถวายสมเด็จพระนเรศวรฯ พร้อมสารคำกราบบังคมทูลของ van Warwijck ซึ่งอธิบายถึงเหตุผลที่บริษัท VOC เข้ามาติดต่อราชสำนัก สินค้าที่ VOC นำเข้ามาครั้งแรกนี้มีมูลค่า ๔,๐๐๐ กิลเดอร์ สมเด็จพระนเรศวรทรงให้รับรอง Heijn และ Specx เป็นอย่างดี แต่ความฝันของพ่อค้า VOC ที่จะอาศัยเรือสำเภากลางไปค้าขายที่เมืองจีนต้องสลายไป เมื่อสมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จไปการศึกที่พม่าและเสด็จสวรรคตใน ค.ศ. ๑๖๐๕/พ.ศ. ๒๑๔๘ ทำให้ราชสำนักสยามต้องผ่อนผันการส่งสำเภากลางไปเมืองจีน อย่างไรก็ตาม VOC ก็ยังสนใจที่จะค้าขายในเมืองสยามต่อไป เพราะกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าของป่า ช้าว สินค้าจีน และอื่นๆ ซึ่งสามารถเป็นประโยชน์ต่อการค้าของบริษัทภายในเอเชีย

ข้อมูลว่าด้วยการเริ่มต้นติดต่อระหว่างสยามกับฮอลันดาส่วนใหญ่มาจากหนังสือ *Begin ende Voortganch van de Vereenighde Nederlandsche Geotroyeerde Oost-Indische Compagnie*^๓ ของ Isaac Commelin และ *Oud en Nieuw Oost-Indien* ของ Francois Valentijn (1726). หนังสือทั้งสองเล่มนี้เป็นการประมวลข้อมูลจากหลายแหล่งเพื่ออธิบายประวัติของ VOC

เอกสารภาษาฮอลันดาอื่นๆ ที่น่าสนใจในแง่ของการศึกษาประวัติศาสตร์สยาม รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ ได้แก่ ผลงานของนาย Jeremias van Vliet หัวหน้าสำนักงานบริษัท VOC ที่กรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ผลงานของ van Vliet ที่เอ่ยถึงรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ อย่างละเอียดที่สุด ได้แก่เรื่อง *Cort Verhaal van't Naturel sijnde der Volbrachter Tijd, ende Successie der Coningen van Siam voor soo veel daar bij d'oude Historien bekend zijn* หรือ *The Short History of the Kings of Siam* (ค.ศ. ๑๖๔๐/พ.ศ. ๒๑๘๓) ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยแล้ว^๔ เอกสารนี้เขียนขึ้นในเชิงพระราชพงศาวดาร จึงให้ความสำคัญกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ ค่อนข้างมาก van Vliet ได้ข้อมูลมาจากพงศาวดารสยามและจากการสัมภาษณ์คนสยามที่รู้เรื่องราวเกี่ยวกับอดีต

ข้อความที่เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรฯ ใน Cort Verhaal หรือ “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต” นี้มีอยู่ ๓ ลักษณะด้วยกัน ดังต่อไปนี้

๑. พรรณนาเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรฯ ว่าทรงเป็นนักรบที่เก่งกาจ เป็น “วีรบุรุษนักรบ” (“een strijtbaer helt”) ทรงรบชนะข้าศึกหลายครั้งและในหลายแดน ทรงทำสงครามอยู่เกือบตลอดรัชกาล van Vliet อ้างว่า “ทรงครองราชย์อยู่

^๓ Isaac Commelin (ed.). *Begin ende Voortganch van de Vereenighde Nederlandsche Geotroyeerde Oost Indische Compagnie* Vol. 1, pt. 11 (Amsterdam, 1646) และ Francois Valentijn. *Oud en Nieuw Oost-Indien* Vol. 3, pt. 2 (Amsterdam, 1726)

^๔ *The Short History of the Kings of Siam* translated by Leonard Andaya, edited by David K. Wyatt, (Bangkok: The Siam Society, 1975). *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต*, วนาครี สามนเสน แปล (กรุงเทพฯ ๒๕๓๓).

เป็นเวลา ๒๐ ปี แต่ทรงพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยาไม่เกินกว่า ๒ ปี เท่านั้น” หมายความว่าอีก ๑๘ ปีนั้นพระองค์ทรงออกศึกอยู่นอกกรุงศรีอยุธยาตลอดเวลา

๒. เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับองค์สมเด็จพระนเรศวรฯ ในเชิงนิทานหรือเกร็ดอาทิ วันหนึ่งพระองค์ต้องหลบหนีพายุฝนเข้าไปอาศัยบ้านหญิงชราคนหนึ่ง. หญิงชราคนนี้แม้ว่าจะเป็นคนจน แต่ก็เลี้ยงดูและรับรองพระองค์เป็นอย่างดี โดยที่ไม่ทราบว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์. เมื่อพระองค์ทรงขอดื่มเหล้า หญิงชรา ก็กลัวมากว่าจะเป็นการละเมิดกฎหมาย เนื่องจากช่วงนั้นเป็นระยะเข้าพรรษา. ในที่สุดก็ยอมเอาสຸราออกมาให้พระองค์ทรงดื่ม. หลังจากนั้น พระองค์ก็ได้เสด็จกลับพระราชวัง. ต่อมาอีกวันหนึ่ง มีเรือมาจากพระราชวังหลวงมารับหญิงชราผู้นี้ไปเข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระนเรศวรฯ. หญิงชรา รู้สึกกลัวมาก เพราะสำนึกว่า ตนได้กระทำความผิดในการนำสุราออกมาให้คนดื่มในช่วงเข้าพรรษา. แต่ที่จริงแล้ว สมเด็จพระนเรศวรฯ มีพระราชประสงค์เพียงแต่จะยกย่องและเลี้ยงดูหญิงชราคนนี้เหมือนเป็นพระราชมารดา. เกร็ด หรือ “นิทาน” เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นว่า คนสยามในสมัยอยุธยาเพียงไม่กี่ปีหลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จสวรรคตก็เริ่มยกย่องพระองค์เสมือนเป็น “Folk hero” หรือพระเอกในนิทานพื้นบ้านแล้ว.

๓. การเน้นเรื่องความเข้มงวดรุนแรงในการปกครอง van Vliet อ้างว่ามีหลักฐาน (รวมทั้งหลักฐานของผู้เห็นเหตุการณ์ต่างๆ ด้วยตนเอง) ซึ่งกล่าวว่า ในระหว่างที่ทรงครองราชย์สมเด็จพระนเรศวรฯ ได้ทรงสั่งทหารหรือสั่งให้ประหารชีวิตผู้คนกว่า ๕๐,๐๐๐ คน ทั้งนี้ไม่นับพวกที่ล้มตายในการสงคราม การปกครองของพระองค์เป็นที่เข้มงวดที่สุดในประวัติศาสตร์สยาม: “Is den strijtbaersten ende gestrengsten in regering geweest die in Siam bekend is.”

ข้อความใน Cort Verhaal ของ van Vliet เกี่ยวกับความเข้มงวดของการปกครองในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เรา มองข้ามไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกตไว้บางประการเกี่ยวกับเอกสารฉบับนี้:

๖๐ เอกสารตะวันตกเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๑. van Vliet เข้ามาเมืองสยามเกือบ ๓๐ ปี หลังจากທີ່สมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จสวรรคต^๙ ข้อมูลที่เขานำมาเสนอเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ จึงมิได้เป็น “eye-witness account” หรือหลักฐานประจักษ์พยานที่แท้จริง หากเป็นเพียงข้อมูลที่เขาได้มาจากการศึกษาพงศาวดารสยามและการบอกเล่า

๒. แต่ในขณะเดียวกัน van Vliet ก็อ้างว่าข้อมูลที่เขานำมาเรียบเรียงไว้ใน Cort Verhaal ส่วนหนึ่งนั้น ได้มาจากการบอกเล่าของผู้ที่มีชีวิตอยู่ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ และยังคงมีชีวิตอยู่ในช่วงที่เขาเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง^{๑๐}

๓. ในเรื่องการปกครองด้วยความเข้มงวดรุนแรงนั้น แม้แต่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาของสยามเองก็ได้ระบุไว้เช่นเดียวกัน ถ้าพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์ดูแล้วก็จะเห็นว่า รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ เป็นช่วงเวลาอันวิกฤตสำหรับอาณาจักรอยุธยา สยามต้องทำสงครามกับรัฐเพื่อนบ้านเป็นประจำ จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่สมเด็จพระนเรศวรฯ อาจทรงใช้มาตรการที่รุนแรงเป็นพิเศษในการปกครองพระราชอาณาจักร

๔. อันที่จริงแล้ว van Vliet มิได้พยายามเจาะจงโจมตีสมเด็จพระนเรศวรฯ ข้อความใน Cort Verhaal ได้สรุปไว้ว่าบ้านเมือง “เจริญรุ่งเรือง” ในรัชกาลของพระองค์คงจะเป็นเพราะ “พระนเรศราชาธิราชทรงเป็นวีรบุรุษนักรบ”^{๑๑}

^๙ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand* (De Kalb, 1977), p. 144.

^{๑๐} Jeremias van Vliet, op.cit., pp.39 & 83.

^{๑๑} Jeremias van Vliet, op.cit., pp.41,42,85 & 87.

เอกสารอังกฤษ/ฮอลันดา

เอกสารตะวันตกอีกฉบับหนึ่งซึ่งเล่าถึงเหตุการณ์ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ ได้แก่ จดหมายเหตุปีเตอร์ ฟลอริส^{๑๒} แม้ว่า Floris จะเข้ามาในเมืองสยามในต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก็ตาม แต่เขาก็ได้บันทึกข้อความเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรฯ ไว้บ้าง อาทิ เรื่องสงครามระหว่างอยุธยากับพะโค เรื่องที่พระองค์ทรงได้รับพระสมัญญานามในภาษามลายูว่า “Raja Api” (“พระราชาไฟ”) ส่วนชาวต่างชาติอื่นๆ รวมทั้งชาวโปรตุเกสขนานพระนามว่า “พระองค์ดำ” เอกสารจดหมายเหตุปีเตอร์ ฟลอริส เดิมเป็นภาษาฮอลันดา เนื่องจาก Pieter Willemsz. Floris (Peter Williamson Floris) เป็นชาวฮอลันดา แต่มาเป็นลูกจ้างบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ จึงมักจะถือว่าจดหมายเหตุนี้เป็นเอกสารอังกฤษ. อย่างไรก็ตาม ต้นฉบับภาษาฮอลันดาได้หายไปแล้วจึงเหลือแต่ฉบับภาษาอังกฤษ.

ฟลอริสเน้นว่าชัยชนะของสมเด็จพระนเรศวรฯ เหนือพระมหาอุปราชา นำไปสู่การล่มสลายของราชอาณาจักร “พะโค” จนเปิดโอกาสให้สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงสามารถยกทัพเข้าไปตีพม่าถึงกรุงหงสาวดี เพียงแต่ว่าไม่สามารถตีราชธานีแห่งนี้แตกได้สำเร็จ การล่มสลายของราชอาณาจักรพม่า “พะโค” ทำให้ราชอาณาจักรสยามรุ่งเรืองขึ้นมาได้ สมเด็จพระนเรศวรฯ มีอำนาจเหนือเมืองอื่นๆ หลายเมือง เช่น “กัมพูชา ล้านช้าง ... นครฯ ปัตตานี ตะนาวศรี”

ฟลอริสระบุว่าสมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จสวรรคตใน ค.ศ. ๑๖๐๕. พระองค์ไม่มีพระราชโอรสเป็นรัชทายาทสืบราชสมบัติ พระอนุชา (“the white King”) จึงขึ้นมาครองราชย์แทน. ฟลอริสสรุปว่าสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงเป็น “บุรุษที่เฉลียวฉลาดยิ่ง” (“a man of great understanding”)

^{๑๒} ดู “จดหมายเหตุปีเตอร์ วิลเลียมสัน ฟลอริส (Peter Williamson Floris): การใช้เอกสารต่างประเทศสอบวินิจฉัยพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขาเฉพาะรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ/อินทราชา/ ‘ทรงธรรม’ (ค.ศ. ๑๖๑๐-๑๖๒๔)”, อนันต์ชัยเลาะห์พันธุ์ (แปล), วินัย พงศ์ศรีเพียร อธิบายความ, อักษรศาสตร์ (มหาวิทยาลัยศิลปากร) ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (๒๕๒๔), หน้า ๑๔-๒๐.

เอกสาร Jacques de Coutre

ยังมีเอกสารสำคัญอยู่อีกฉบับหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันยังไม่มีสำเนาต้นฉบับในประเทศไทยเอกสารฉบับนี้ได้แก่เรื่อง ชีวประวัติ Jacques de Couttre (หรือ Jacques de Coutre) ซึ่งเป็นเอกสารภาษาสเปนแต่เขียนขึ้นโดยชาวเฟลมิช Jacques de Coutre เป็นชาวเมือง Bruges เดินทางมาในเอเชียกับพวกโปรตุเกสในฐานะทหารรับจ้างและภายหลังมีอาชีพค้าเพชรพลอยอัญมณี de Coutre ใช้ชีวิตอยู่ในเอเชียเป็นเวลานานและได้เดินทางมากรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรเมื่อประมาณ ค.ศ. ๑๕๙๖-๑๕๙๗ / พ.ศ. ๒๑๓๙-๒๑๔๐

แม้ว่าจะยังไม่มีสำเนาต้นฉบับในประเทศไทย ก็ยังพอทราบเนื้อหาเอกสารฉบับนี้ได้เป็นบางตอนจากบทความของ George Winus ในวารสาร *Itinerario* (พิมพ์ที่มหาวิทยาลัย Leiden) เรื่อง “*The life of Jacques de Couttre: A Prime Source emerges from the Shades*”^{๑๓} เนื้อหาในเอกสาร ชีวประวัติ Jacques de Coutre ที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับเมืองสยามนั้น นาย Winus ได้แปลไว้บ้างเป็นส่วนหนึ่งในบทความของเขา (เป็นภาษาอังกฤษ) ส่วน E.O. Stols และ Johan Verberckmoes แห่งมหาวิทยาลัย Louvain ได้แปลเอกสารชีวประวัติ Jacques de Coutre ทั้งหมดเป็นภาษาเฟลมิช (ดัตช์)^{๑๔}

ผู้เขียนเชื่อว่าเอกสาร ชีวประวัติ Jacques de Coutre เป็นหลักฐานที่สำคัญมากสำหรับประวัติศาสตร์อยุธยาสมัยสมเด็จพระนเรศวร เพราะ de Coutre เขียนในฐานะเป็นประจักษ์พยานบุคคลหรือ eye-witness ในส่วนที่เกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยา de Coutre พรรณนาถึงเรื่องพระราชวังหลวง เรื่องช้างหลวง (พร้อมทั้งบรรยายเรื่องงานศพช้างหลวง) เรื่องประติมากรรมขอมจากเมือง “An-guor” (เมืองพระนคร) ซึ่งพระมหากษัตริย์สยามทรงนำมาตั้งแสดงไว้ตามที่ต่างๆ ในบริเวณพระราชวังหลวง รวมทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับองค์สมเด็จพระนเรศวรเอง

^{๑๓} บทความเรื่องนี้ตีพิมพ์ไว้ใน *Itinerario* volume IX (1985) number I, pp. 137-144.

^{๑๔} Jacques de Coutre, *Aziatische omzwervingen. Het levensverhaal van Jaques de Coutre, een Brugs diamanthandelaar, 1591-1627*, translated and edited by Johan v. Verberckmoes & Eddy Stols (Berchem, 1988).

อาทิ การที่พระองค์ทรงโปรดการประลองชนช้าง และโปรดการเล่นเรือขึ้นไปทางทิศเหนือในฤดูฝนเพื่อไปล่าสัตว์^{๑๕} เอกสาร De Coutre เป็นหลักฐานตะวันตกอีกชิ้นหนึ่งที่กล่าวถึงความเด็ดขาดและความเข้มงวดของสมเด็จพระนเรศวรฯ เช่น ในการลงโทษผู้กระทำความผิดในราชสำนัก ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นหญิงหรือชาย เด็กหรือผู้ใหญ่

วิธีเขียนของ De Coutre เน้นเรื่องราวที่เขาเห็นว่าน่าประหลาดหรือตื่นเต้น เป็นแบบการประพันธ์ที่สะท้อนโลกทัศน์ของชาวตะวันตก ผู้ที่ได้เข้ามาเผชิญกับอารยธรรมที่แตกต่างจากของยุโรป^{๑๖} De Coutre จึงเน้นเรื่องราวของสัตว์ที่หาได้ไม่ค่อยได้ในยุโรป (เช่น ช้าง เสือ ยุง “ขนาดยักษ์”).

De Coutre บรรยายเรื่องช้างหลวง ช้างเผือก และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “งานศพช้าง”. เรื่องสุดท้ายนี้เป็นการพรรณนารายละเอียดเกี่ยวกับการพระราชทานเพลิงศพช้างที่เคยเป็นราชพาหนะ เมื่อคราวที่ทรงทำสงครามยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา. De Coutre อ้างว่ามีพระสงฆ์เข้าไปสวดพระอภิธรรมในท้องช้าง (ที่ตายแล้ว). พระราชพิธีนี้จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ และพ่อค้าชาวเฟลมิชผู้นี้คงจะตะลึงแล้วแปลกใจว่า ทำไมชาวสยามจึงให้เกียรติสัตว์ตัวนี้มากเท่านี้.

De Coutre คงจะเขียนบันทึกความทรงจำของเขาขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ แต่เอกสารนี้มิได้รับการตีพิมพ์ในช่วงชีวิตของเขาเอง. บุตรชายของ De Coutre เป็นผู้แปลจากภาษาเฟลมิชเป็นภาษาสเปนและนำมาตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๔๐ หลังจากนั้นก็เป็นผลงานที่ถูกลืมไป.

แม้ว่า De Coutre จะเน้นเรื่องความรุนแรง ความแปลกประหลาด และความน่ากลัวของชีวิตในราชสำนักสมเด็จพระนเรศวรฯ แต่เขาก็เล่าถึงพระเมตตาของพระองค์ต่อชาวต่างชาติเช่นตัวเขาเอง. ตามที่ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้ De Coutre เข้า

^{๑๕} George Winus, op.cit., pp. 139, 142-144.

^{๑๖} นอกจากบทความของ Winus เรื่องราวในงานของ De Coutre อาจหาอ่านได้ใน Dirk Van der Cruysse. **Siam & the West 1500-1700** (Chiang Mai, 2002), pp. 21-32; และ Michael Smithies. **Descriptions of Old Siam** (Oxford University Press, ๑๙๙๕), pp. 7-12.

๖๔ เอกสารตะวันตกเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

มาในอยุธยาพร้อมคณะทูตของโปรตุเกส. แม้ว่าทูตโปรตุเกสและบาทหลวงที่มาด้วยนั้นจะกราบทูลความเท็จต่อสมเด็จพระนเรศวรฯ พระองค์ก็ทรงแยกแยะระหว่างผู้ที่ไม่พูดความจริงและผู้อื่นในคณะ (เช่น De Coutre เอง) ซึ่งมีได้ทำผิด พระองค์ทรงเรียก De Coutre และคณะทูตนี้เข้าไปเฝ้าในท้องพระโรง และทรงอนุญาตให้ออกนอกประเทศได้เพื่อเดินทางกลับมะละกาพร้อมสินค้าไม้ฝาง. นอกจากนั้นยังทรงวางแผนจะส่งคณะราชทูตไปที่ราชสำนักโปรตุเกส แต่พอทรงทราบเรื่องการทูตเท็จโกหกของราชทูตโปรตุเกสก็ทรงกริ้ว และห้ามมิให้คณะทูตนี้กลับมะละกา. ที่น่าสังเกตก็คือ หลังจากที่ทรงเดินทางไปคล้องช้างแถวลพบุรีระยะหนึ่ง (De Coutre ก็ตามเสด็จไป) สมเด็จพระนเรศวรฯ ก็ทรงเปลี่ยนพระทัยและยอมให้คนส่วนใหญ่ในคณะทูตโปรตุเกสเดินทางกลับมะละกา รวมทั้ง Jaques de Coutre ด้วย

สรุป

ในการอ่านเอกสารภาษาตะวันตกที่มีข้อความเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จะพบทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับการสงคราม การปกครองประเทศ การทูตและการค้ากับนานาชาติ จึงทำให้ผู้ที่ศึกษาประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ ได้เห็นภาพที่มีความหลากหลายกว่าในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมักจะเน้นแต่ในเรื่องของการรบ จะเห็นได้ชัดว่า เอกสารเช่น Cort Verhaal หรือพระราชพงศาวดารฉบับวันวลิต มีทั้งข้อความเกี่ยวกับการสงครามและข้อความที่เล่าว่า ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ มีชาวต่างประเทศมาติดต่อพระองค์มาก เพราะพระองค์ “ทรงนิยมชาวต่างชาติ” ส่วนเอกสารภาษาสเปนก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับการติดต่อทางการทูตและการค้าระหว่างมะนิลากับกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ อาจสรุปได้ว่า แม้ว่าสยามรบกับรัฐเพื่อนบ้านอยู่เกือบตลอดรัชกาลนี้ แต่ทางราชสำนักสยามก็ยังคงพยายามติดต่อกับต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมพระบารมีของพระมหากษัตริย์สยามและเพื่อหารายได้เข้าพระคลัง และการที่มีความสัมพันธ์กับสเปนและฮอลันดาก็เป็นผลพลอยได้ที่ทำให้มีหลักฐานประวัติศาสตร์เพิ่มขึ้นจำนวนหนึ่ง ซึ่งชาวตะวันตกได้จดบันทึกไว้เกี่ยวกับรัชกาลพระมหากษัตริย์สยามผู้ทรงมีพระเกียรติยศเกริกไกรพระองค์นี้.

ความสำคัญของรัชกาล สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในประวัติศาสตร์ไทย

วินัย พงศ์ศรีเพียร

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ^๑

ในการอภิปรายเรื่อง “ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในประวัติศาสตร์ไทย” ในโอกาสที่สำคัญยิ่งนี้. ผมออกจะเสียเปรียบทั้งอาจารย์ ประพจน์ ศุภรัตน์เมธี ซึ่งข้าของเอกสารประวัติศาสตร์จีน และ ดร. ชีรวัด ฌ บ่อมเพชร ซึ่งชำนาญเอกสารภาษาดัตช์โบราณ ดังนั้นผมจึงต้องจำกัดหน้าที่ของตัวเองอยู่กับเอกสารไทยและเพื่อนบ้านคือ พม่า-มอญและกัมพูชาเป็นส่วนใหญ่

ความนำ

ผมยังจำได้ดีว่า พลตรี ม.ร.ว. ศุภวัตร เกษมศรี เป็นบุคคลแรกที่เตือน คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ ในการประชุมครั้งหนึ่งเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๕๓๒ ว่า วันอาทิตย์ที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๓๓ จะตรงกับวันที่ระลึกครบรอบ ๔๐๐ ปี แห่งการที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จขึ้นเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๓ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ จึงมีมติที่จะจัดให้มีการอภิปรายเรื่อง “ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในประวัติศาสตร์ไทย” ขึ้น เพื่อเสนอข้อมูลใหม่แก่สาธารณชนไทย. ในการนี้ประธานคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงกำชับให้ผู้

^๑ ผลงานนี้ปรับปรุงขึ้นจากการบรรยายหัวข้อเรื่องเดียวกันต่อเบื้องพระพักตร์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเนื่องในโอกาสครบรอบ ๔๐๐ ปีของการเสด็จขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อวันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ ณ ดิกลั่นไผ่ (หลังนอก) ทำเนียบรัฐบาล กรุงเทพมหานคร

อภิปรายทุกท่านนำเสนอสิ่งใหม่ๆ ที่น่าสนใจให้จงได้.

ตอนแรกนั้น ผมยอมรับว่ารู้สึกหนักใจอยู่มีใช่น้อย แต่ก็ปลอบใจตนเองว่า สำหรับคนไทยรุ่นปัจจุบันนี้ แม้แต่ความรู้เก่าๆ ก็น่าจะเป็นความรู้ใหม่สำหรับบางคนได้เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนของเรา เพราะวงวิชาการทราบกันทั่วไปว่าการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทยกำลังถูกลดความสำคัญลงในหลักสูตรทุกระดับของกระทรวงศึกษาธิการเสียแล้ว

เมื่อตอนที่พลตรี ม.ร.ว. ศุภวัธย์ เกษมศรี กรุณาเตือนเรื่อง ๔๐๐ ปี แห่ง รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น ใจผมโพลไปรำลึกถึงว่า เมื่อราวเดือน มกราคม ๒๕๓๓ ได้เกิดแผ่นดินไหวขึ้นในเมืองไทย ตามที่พระราชพงศาวดารฉบับ หลวงประเสริฐฯ บันทึกไว้ ที่ใจคิดเกรงไปว่านี่จะครบรอบ ๔๐๐ ปีให้แผ่นดินไหวอีกครั้งหรือไม่ เพราะในกรุงเทพฯ มีการสร้างอาคารสูงกันมากและเจ้ากรรม อุตุนิยมวิทายาท่านก็ยังออกมาแถลงข่าวว่า อาจเกิดแผ่นดินไหวขึ้นได้. อย่างไรก็ตาม ตอนนี้ผมไม่กลัวแล้ว, เพราะมีการแก้เคล็ดกันโดยให้ไปไหวในคณะรัฐบาล แทน.

๑

หลักฐาน, เอกสารและประวัติศาสตร์นิพนธ์

ผมขอเริ่มต้นการอธิบายด้วยข้อคิดอย่างกว้างๆ ว่า “สถานการณ์สร้างวีรบุรุษและวีรบุรุษสร้างประวัติศาสตร์” พระราชประวัติและพระราชภารกิจเพื่อบ้านเมืองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอย่างที่เรารู้จักกัน โดยทั่วไปนั้นดูสอดคล้องกับคำกล่าวนี้ดี^๒ หลายท่านคงจะเคยอ่านพระนิพนธ์ชั้นเยี่ยมของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ เรื่อง สมเด็จพระนเรศวรมหาราช กันมาบ้างแล้ว, และบางท่านอาจมีโอกาสดูพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพิศดารฉบับใดฉบับหนึ่งมาแล้วด้วย, เพราะฉะนั้น ผมไม่ขออธิบายถึงรายละเอียดมากนัก, หากแต่จะเน้นประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรฯ ซึ่งผมเห็นว่าน่าสนใจและนำมาพิจารณาใหม่ได้ แต่เคยถูกมองข้ามไป.

ความจริงแล้ว การศึกษาค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ไทย ได้ก้าวหน้าไปมากอันเป็นผลมาจากการค้นพบหลักฐานใหม่ๆ ผลงานวิจัยอย่างละเอียดถี่ถ้วนของ ดร.ไมเคิล วิคเกอรี (Dr. Michael Vickery) ได้ช่วยให้ความกระจ่างแก่ปัญหาเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ของไทยและเขมร และส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชโดยตรง, หลายประเด็นที่ผมจะนำมากล่าวต่อไปได้รับแรงบันดาลใจจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของท่านเรื่อง **Cambodia after Angkor**^๓ หรือ “กัมพูชาสมัยหลังเมืองนครหลวง”

เรื่องราวสมเด็จพระนเรศวรฯ ได้ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นในสมัยหลังเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นเอกสารไทย, มอญ-พม่า, หรือกัมพูชา, ปัญหาสำหรับนักประวัติศาสตร์ก็คือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา มีอยู่หลายฉบับและหลายกระแสความเชื่อ. ในการใช้

^๒ ดู วุฒิชัย มุลศิลป์, “รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในประวัติศาสตร์ไทย” ในหนังสือที่ระลึกของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ฯ, **ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในประวัติศาสตร์ไทย**, ๙-๑๔

^๓ Michael Theodore Vickery, **Cambodia after Angkor, The Chronicular Traditions for the Fourteenth to Sixteenth Centuries**, (Unpub. Ph.D. Thesis, Yale University, 1977), 2 volumes.

หลักฐานประเภทเอกสารนี้ นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ต้องยกกระดานนำเสนอเรื่องราวในอดีต โดยการวิพากษ์หลักฐานที่ใช้ศึกษาและต้องเข้าใจเบื้องหลังหรือนัยแฝงของหลักฐานนั้นก่อน และสิ่งที่สำคัญยิ่งคือ ในกรณีที่ข้อมูลขัดแย้งกัน ต้องหลีกเลี่ยงการนำข้อมูลใช้ชนิด “รักพี่เสียดายน้อง” ให้จงได้. ส่วนการวิเคราะห์และตีความข้อเท็จจริงก็ควรอยู่ในตรรกวิสัยมากกว่าขึ้นอยู่กับความเชื่อเพียง เพราะต้องการจะเชื่ออย่างนั้นอย่างนี้เท่านั้น

ยิ่งเรื่องของวีรบุรุษแล้ว นักวิชาการประวัติศาสตร์ยิ่งต้องคำนึงว่า มักจะเกิดคลาดเคลื่อนจากความจริงด้วยการพอกพูนของประเพณีความเชื่อแบบเหนือจริง ซึ่งมีอยู่ในสังคมทุกสังคม เพราะฉะนั้น เราจึงต้องถือแนวคิดที่ว่า วีรบุรุษในประวัติศาสตร์ต้องแตกต่างจากวีรบุรุษในนิยายอิงประวัติศาสตร์อย่างแน่นอน

ในการสอบสวนเรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น นักประวัติศาสตร์ได้อาศัยหลักฐานประเภทประวัติวรรณนา เช่น ฝ่ายพม่าก็มีคัมภีร์มหาราชวงศ์ฉบับหอแก้ว, ฝ่ายไทยมีพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ และฝ่ายเขมรมีราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาจำนวนหลายสำนวน แม้หลักฐานเหล่านี้ให้รายละเอียดมาก แต่ก็มีจุดอ่อนตรงที่แต่งชำระขึ้นหลังจากเหตุการณ์ผ่านไปแล้วเป็นเวลานาน. คุณค่าของหลักฐานประเภทนี้จึงขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริงที่ว่า ผู้แต่งชำระมีโอกาสได้ใช้เอกสารดั้งเดิมหรือเอกสารร่วมสมัยในขอบเขตเพียงใด. โดยอาศัยวิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ เราสามารถกล่าวได้อย่างกว้าง ๆ ว่า มหาราชวงศ์ฉบับหอแก้วของพม่า ซึ่งกษัตริย์บาจิดอ (พ.ศ. ๒๓๖๒-๒๓๘๐ โปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ชำระขึ้นใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๗๒ และปรับปรุงจากหนังสือมหาราชวงศ์หรือ “มหายาชะวินซี” ที่นักปราชญ์อุกะลา (พ.ศ. ๒๒๕๗-๒๒๘๑) ได้แต่งไว้ นั้น มีความแม่นยำสูงโดยเฉพาะในบรรพที่ ๘ ซึ่งว่าด้วยประวัติศาสตร์สมัยราชวงศ์ตองอู ทั้งนี้เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับจดหมายเหตุร่วมสมัยของชาวตะวันตก เช่น กัสปาโร บัลบี, (Gasparo Balbi) เซซาร์ เฟรเดอริเกอ (Caesare Fredericke) ฟาเรีย อี ซูซา (Faria y Sousa) ปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Floris) และบันทึกของบาทหลวงคณะ

เยชุต ซึ่งเพิ่งค้นพบใหม่^๔

สำหรับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาของไทยนั้น มีความแตกต่างกันมากในเรื่องปีศักราชระหว่างฉบับหลวงประเสริฐฯ และฉบับพิศดารที่ชำระครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ สำหรับฉบับหลวงประเสริฐฯ นั้น มีความสอดคล้องกับมหาราชวงศ์ฉบับหอแก้วและจดหมายเหตุร่วมสมัย นอกจากนี้ เหตุการณ์ตอนไปตีเมืองสะแวกครั้งที่หนึ่งใน จ.ศ. ๙๔๙ (พ.ศ. ๒๑๓๑) ที่บันทึกไว้ในฉบับหลวงประเสริฐฯ ก็ได้รับการยืนยันจากจารึกร่วมสมัยหมายเลข K.27 ในประมวลจารึกเขมร^๕ ในขณะที่หลักฐานเอกสารอื่นๆ ทั้งของไทยและเขมรต่างให้ข้อมูลที่ผิดพลาดกันทั้งสิ้น

ดูเหมือนว่า ราชวงศ์ปกรณ์ ฉบับหอแก้วและพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐฯ ซึ่งมีความถูกต้องสูงจะได้รับการแต่งชำระโดยผู้ชำระที่ได้ใช้หลักฐานต้นฉบับในหอหลวง เช่น ปุมโหระ, บันทึกการเดินทางทัพเรือหรือคำกราบบังคมทูลรายงาน เป็นต้น. แต่ทั้งนี้ ผมมิได้หมายความว่า ผลงานทั้งสองจะไม่มีข้อบกพร่องเลย เวลาที่ข้อมูลขัดแย้งกันหรือมีการละเว้นไม่กล่าวถึงเหตุการณ์ใด เหตุการณ์หนึ่งในเอกสารของแต่ละฝ่ายนั้น มิใช่ข้อบกพร่องในวิธีการบันทึก แต่เป็นเรื่องของทัศนคติหรือเหตุผลทางด้านการเมืองหรืออุดมการณ์^๖ ดังจะเห็นได้จากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งมีพื้นฐานมาจากฉบับปลีก จ.ศ. ๑๕๓๖ (หลงเหลืออยู่เพียงเล็กน้อย) และฉบับปลีก จ.ศ. ๑๑๔๕ ก่อนที่จะขยายความเป็นฉบับจักรพรรดิพงศ์ (จาต) ซึ่งมีลีลาภาษายังมีละเอียดประณีตมากจนมาเป็นฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ใน พ.ศ. ๒๓๓๘ และฉบับ

^๔ Victor B. Lieberman, "How Reliable is U Kala's Burmese Chronicle Some New Comparisons." *Journal of Southeast Asian Studies*, 17, 2 (Sept. 1986), 239-244.

^๕ ดูข้อความส่วนที่เกี่ยวข้องใน Vickery .op.cit., 244 และ Khin Sok, "Les Chroniques royales Khmeres", *Mon-Khmer Studies*, 6 (1977), 205 ซึ่ง บุตรี สุวรรณบุญย์ได้แปลเป็นภาษาไทยแล้ว, "ว่าด้วยราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา", วารสารอักษรศาสตร์ (มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๑๓, ๑ (๒๕๓๓), ๑๗.

^๖ Khin Sok, *ibid.*, 197-199, บุตรี, เพิ่งอ้าง ๑๐ - ๑๒.

อื่นๆ ที่มีเนื้อความเหมือนกัน

ท่านที่เคยอ่านพระราชพงศาวดารฉบับพิศดารอย่างระมัดระวัง ย่อมจะพบว่า ทั้งปีกำกับเหตุการณ์และเนื้อความในนั้นผิดแผกจากฉบับหลวงประเสริฐฯ อยู่มาก สำหรับเรื่องปีศักราชนั้น สังเกตได้ง่ายๆ ว่า เมื่อใดที่กล่าวถึงเหตุการณ์ตรงกับฉบับหลวงประเสริฐฯ ฉบับพิศดารมีแนวโน้มที่จะคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงไปหนึ่งรอบหรือสองรอบนักษัตริย์ ตามแต่นักปราชญ์สมัยหลังจะคาดเดาเอาตามความเชื่อของท่าน อย่างไรก็ตาม ผมเชื่อว่าในกรณีที่เหตุการณ์ตรงกันทั้งสองแหล่งเพียงแต่ศักราชผิดกันเท่านั้น เราอาจพอยึดอรรถความในฉบับพิศดารได้โดยสันนิษฐานว่า ผู้ชำระเอาอรรถความเก่าจากฉบับ จ.ศ. ๑๑๓๖ มาใส่ไว้

ก่อนที่จะไปตีตราพระราชพงศาวดารฉบับพิศดาร อย่างนักวิชาการประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ไฟแรงว่า เป็นงานวรรณกรรมเพื่อความบันเทิงนั้น เราน่าจะเห็นใจนักปราชญ์ในราชสำนักรัชกาลที่ ๑ อยู่บ้าง แม้ว่าผู้ชำระพระราชพงศาวดารจะแสดงให้เห็นชัดว่า ท่านได้รับอิทธิพลวรรณคดีอิงประวัติศาสตร์จีน เช่น สามก๊กก็ดี แต่กระผมไม่มีข้อกังขาเลยว่า ท่านเหล่านั้นตั้งใจที่จะเล่าเรื่องที่ท่านคิดและเชื่อจริงจังว่าได้เกิดขึ้นในอดีต หรือน่าจะเกิดขึ้นในอดีต. งานเขียนอยู่ในรูปแบบและปรัชญาของพระราชพงศาวดาร ซึ่งเน้นการยกย่องพระเกียรติและบทบาททางการเมืองและทางการทหารของวงศ์กษัตริย์ แต่การฉายภาพลักษณ์อดีตของผู้ชำระพระราชพงศาวดารยังต้องขึ้นอยู่กับสิ่งต่อไปนี้

- ๑) การมีโอกาได้ใช้เอกสารต้นฉบับ/ร่วมสมัยมากน้อยเพียงใด
- ๒) วิธีการใช้ประโยชน์จากประเพณีความเชื่อที่ถ่ายทอดกันมาในรูปของการบอกเล่า
- ๓) การสร้างสิทธิธรรมที่จำเป็นต้องแฝงอยู่เสมอในงานเขียนประเภทประวัติศาสตร์วรรณคดี

บานแพนยกย่องของพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ ทำให้นักประวัติศาสตร์เชื่อว่า พระราชพงศาวดารฉบับนั้นมีความแม่นยำสูง เพราะเป็นงานประเภทอ้างอิงเอกสารชั้นต้นในหอหลวง ประเภทที่เรียกกันว่า archive-based ส่วนผู้ชำระ

พระราชพงศาวดารฉบับพิศดาร หลังเสียกรุงฯ ครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๓๑๐ ถูกสถานการณ์ขาดแคลนเอกสารในขณะนั้นบีบบังคับให้ต้องหันไปใช้เรื่องเล่าขานหรือ “คำให้การ” ต่างๆ เป็นอันมาก เพราะเอกสารต้นฉบับได้สูญหายไปแล้ว. ดังนั้น นักประวัติศาสตร์จึงต้องระมัดระวังการกล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆ พร้อมรายละเอียดที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพิศดารและดูที่ท่าเป็นเหตุการณ์สำคัญมากๆ แต่กลับไม่ปรากฏในฉบับหลวงประเสริฐฯ เลย เป็นต้นว่า เหตุการณ์ตอนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้ประกอบพิธีกรรมพญาละแวกหรือนักพระสัญญา จดหมายเหตุร่วมสมัยของชาวสเปนและโปรตุเกสเป็นหลักฐานยืนยันเด็ดขาดว่า เหตุการณ์ดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นแต่ประการใด^{๓๗} แต่ในขณะเดียวกัน ผู้ชำระพระราชพงศาวดารฉบับพิศดารกลับนำเสนอเรื่องดังกล่าวราวกับเป็นจุดขมวดในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชาในสมัยอยุธยา

หากว่า เราถือว่าเรื่องการกระทำพิธีปลุกกรรมพญาละแวก ซึ่งผู้แต่งพระราชพงศาวดารนำเสนอว่าเป็นผลสุดท้าย (effect) ของการผิดคลองไมตรีของกษัตริย์เขมรนั้น ขาดคุณสมบัติของการเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์แล้ว เราจะต้องสงสัยหรือปฏิเสธสิ่งต่างๆ ที่ผู้ชำระพระราชพงศาวดารนำมาเสนอในฐานะเป็นปัจจัยปฐมเหตุ (cause) ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รายละเอียดที่ปรากฏในฉานาฏ-วาทศิลป์ที่น่าสงสัยว่า ผู้ชำระใช้เทคนิคของวรรณคดีแต่งเสริมเข้าไปในต้นฉบับเดิมสมัยอยุธยา

ในการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์, มีคำถามที่นักวิชาการประวัติศาสตร์ต้องถามคือ ราชสำนักรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ให้ความสำคัญแก่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมากน้อยเพียงใด เราหาคำตอบนี้ได้กว้างๆ โดยพิจารณาจากเนื้อหาพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (ที่ตีพิมพ์แล้ว). ผู้ชำระกล่าวถึงประวัติศาสตร์อยุธยาทั้งสมัยด้วยความยาว ๖๕๕ หน้ากระดาษแต่กล่าวพรรณนารัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช และรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ ยาว ๑๘๓๗ หน้ากระดาษ จะเห็นได้ว่าเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับพระประวัติ

^{๓๗} Vickery, op.cit., 401-404

สมเด็จพระนเรศวรฯ เพียงพระองค์เดียวในสองรัชกาลกินเนื้อที่ราวร้อยละ ๓๐ ของทั้งหมด และหากรวมเรื่องสมัยสมเด็จพระจักรพรรดิเข้าไปในโครงสร้างของประวัติศาสตร์การเสียกรุงฯ ครั้งที่ ๑ และการกอบกู้อิสรภาพของกรุงศรีอยุธยา แล้ว ก็มีความยาวไม่น้อยกว่าร้อยละ ๕๐ ที่เดียว^๔

มีหลายสิ่งหลายอย่างที่ชวนให้สันนิษฐานว่า บางทีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ อาจทรงพิจารณาว่า แท้ที่จริงแล้ว บทบาทและพระราชภารกิจของพระองค์เองและสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทในการกอบกู้เอกราชของไทย มีลักษณะเช่นเดียวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระเอกาทศรถเมื่อสองศตวรรษก่อนหน้านั้น ยิ่งกว่านั้น การกอบกู้อิสรภาพของไทยจากพม่ายังได้นำไปสู่การสถาปนาราชวงศ์ใหม่ คือ ราชวงศ์สุโขทัยในสมัยอยุธยาตอนกลางและราชวงศ์จักรีในสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะฉะนั้นการฉาบภาพอดีตสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงต้องสะท้อนให้เห็นการรณรงค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ที่ถูกสอดแทรกด้วยจิตใต้สำนึกเข้าไปในพระราชพงศาวดารฉบับพิศดารที่แต่งเสริมขึ้นใหม่สำหรับเครื่องราชูปโภครัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เช่น พระมาลาเปียง พระแสงปืนข้ามแม่น้ำสะโตง และพระเด้าทักษิณทกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงให้ทำจำลองขึ้นใหม่นั้นไม่เพียงแสดงถึงความสำคัญที่ราชสำนักสมัยหลังให้แก่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ เท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องยืนยันความมีศรัทธาเชื่อถือในรายละเอียดของพระราชพงศาวดารด้วย

เรื่องที่ว่าผู้ชำระพระราชพงศาวดารสมัยหลังได้เข้าใจอะไรผิดหลายประการนั้น พิสูจน์และยืนยันได้จากการค้นคว้าวิจัยสมัยใหม่จากหลักฐานร่วมสมัย ซึ่งนักประวัติศาสตร์ได้รับรู้มากขึ้น

ดร. ไมเคิล วิกเกอรี ได้ชี้ให้เห็นว่า บางส่วนของการพรรณนาความสงครามระหว่างไทยกับกัมพูชาในสมัยอยุธยาตอนกลางนั้นผู้ชำระพระราชพงศาวดารซึ่งขาดหลักฐานร่วมสมัยได้สร้างฉากสงครามของสมัยนั้นขึ้นจากประสบการณ์จริง

^๔ สมเด็จพระนพรัตน์ วัดพระเชตุพน, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๕)

ของสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังนั้น จึงเกิดปัญหาว่า เวลาที่นักประวัติศาสตร์อ่านรายละเอียดของการสงครามในพระราชพงศาวดารฉบับพิศดารในช่วงรัชกาลสมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิจนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ, เฉพาะในกรณีความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา, เราพอจะสรุปได้ในขณะนี้ว่า ส่วนที่ถูกแต่งเติมเข้าไปทั้งหมดเป็นความพยายามจะตอกย้ำสิทธิธรรมทางการเมืองของไทยเหนือกัมพูชาในรัชกาลสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ.^๙ ในการศึกษาประวัติศาสตร์กัมพูชาในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๒๒ อย่างระมัดระวัง เราจะพบว่าจินตทัศน์อดีตของผู้ชำระพระราชพงศาวดารไทยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ไทยกับกัมพูชาได้คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงและถูกสร้างขึ้นมาเพื่อหาสิทธิธรรมทางการเมืองเป็นใหญ่

ในเมื่อการสร้างภาพอดีตสำหรับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ โดยอาศัยหลักฐานประเภทพระราชพงศาวดารของไทยเพียงแหล่งเดียว ไม่เป็นการเพียงพอ, การพึ่งพาหลักฐานแหล่งอื่นๆ จึงนับว่าจำเป็นมาก โดยเฉพาะจดหมายเหตุชาวยุโรปที่ ดร.ธีรวัต ฌ บ็อมเพซ ได้กล่าวถึงมาแล้ว เช่น เอกสารชุด **The Philippine Islands** และจดหมายเหตุของ Jeremias van Vliet เรื่อง **The Short History of the Kings of Siam**, “ประวัติศาสตร์สังเขปกษัตริย์กรุงสยาม”. นอกจากนี้ยังมีจดหมายเหตุชาวยุโรปที่ตีพิมพ์อยู่ในหนังสือชุด Purchas, His Pilgrimes ที่ Hakluyt Society ของอังกฤษจัดพิมพ์เผยแพร่ หากแต่นักวิชาการไทยไม่ค่อยได้นำมาใช้ประโยชน์เท่าที่ควร. เอกสารเหล่านี้มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์สูง เพราะล้วนเป็นเอกสารร่วมสมัยหรือเกือบร่วมสมัยที่สามารถนำมาใช้ตรวจสอบความถูกต้องหรือคลาดเคลื่อนของเอกสารไทย, พม่า-มอญ และกัมพูชา

ผมได้กล่าวถึงเอกสารหลักของพม่าแล้ว จะได้กล่าวถึง “รบา กัสดร” หรือราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่กำลังอภิปรายอยู่บ้าง, ความจริงกัมพูชามีจารีตการบันทึกประวัติศาสตร์ที่ยาวนานย้อนหลังไปถึงรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ เป็นอย่างน้อย^{๙๙} แต่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง, ภัยสงครามและสภาพบ้านแตกสาแหรกขาดในราชอาณาจักรนั้น, ทำให้การสืบทอดการบันทึกประวัติศาสตร์เกิดสับสนเนื่องจากเอกสารต้นฉบับได้สูญหายไป. ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาซึ่งกระจัดกระจายอยู่ ณ ที่ต่างๆ ในปัจจุบันไม่น้อยกว่า ๑๖ ฉบับ^{๑๐๐} มีประโยชน์ในการตรวจสอบเรื่องราวเกี่ยวกับรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ แตกต่างกันไป เพราะราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาส่วนใหญ่แต่งชำระขึ้นในสมัยหลังและมักลอกเลียนโครงสร้างหลักของพระราชพงศาวดารฉบับพิศดารของไทย, อย่างไรก็ตาม, เฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ ครั้งเสด็จไปตีเมืองละแวกได้ในต้น พ.ศ. ๒๑๓๗ นั้น ดูเหมือนข้อมูลในราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาฉบับนักองนงซึ่งตีพิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ และ “พงศาวดารเมืองละแวก” ซึ่งตีพิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๑ จะตรงกับข้อเท็จจริงที่นักจดหมายเหตุร่วมสมัยชาวสเปนได้บันทึกไว้ซึ่งแสดงว่า ผู้แต่งชำระมีโอกาสใช้เอกสารต้นฉบับบางส่วน^{๑๐๑}

คราวนี้หันมาพิจารณาเอกสารจีนในการตรวจสอบประวัติศาสตร์รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชบ้าง, อาจารย์ประพฤทธิ์ ศุกลรัตน์เมธี เพิ่งจะอภิปรายถึงวิธีการจดบันทึกประวัติศาสตร์ของจีนซึ่งมักจะได้รับการยกย่องว่ามีความถูกต้องในระดับสูง, โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักฐานเอกสารประเภท**สื่อลู่**, “บันทึกเรื่องจริงประจำรัชกาล”, และ**เจิ้งลือ**, “ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ฉบับหอหลวง”. นอกจากนี้ ยังมีเอกสารท้องถิ่นจีนซึ่งนับว่าสำคัญ แต่เพิ่งจะนำมาเผยแพร่ในโอกาส

^{๙๙} ดู ศิลจารึกเขาพระวิหาร หมายเลขทะเบียน k 380 ใน George Coedès, *Inscriptions du Cambodge*, VI (Paris: Ecole Française d'Extrême-Orient, 1954): 261 และอาจดูคำแปลภาษาไทยโดยอรธใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, “งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กลุ่มประเทศภาคพื้นทวีป” (เอกสารประกอบการบรรยายในการประชุมวิชาการ “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา: ประเทศภาคพื้นทวีป”, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒), ๒๐ – ๒๑

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน Vickery. op.cit., Chapter 2

^{๑๐๑} *ibid.*, 212-3, 217

นี้.^{๑๒} อย่างไรก็ตาม, เราต้องยอมรับข้อจำกัดว่า เอกสารจีนจะมีความน่าเชื่อถือเป็นพิเศษเฉพาะในกรณีที่เกี่ยวข้องกับจีนโดยตรงนั้น, ส่วนเรื่องอื่นๆ นั้น นักจดหมายเหตุจีนอาจจับต้นตอแต่เรื่องที่ได้รับรายงานมานอกข่ายงานราชการ. สำหรับกรณีก่อนสิ้นยุค “กรุงศรีอยุธยา” หรือที่เราเรียกว่าสมัยอยุธยาตอนกลาง นั้นหนังสือหมิงสื่อ, “ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิงฉบับหอหลวง” จะรวบรวมเรื่องสยาม หรือ “เซียน” ไว้อย่างคร่าวมากและมีคุณค่าน้อยกว่าหนังสือลู่ซึ่งคัดลอกมาจากเอกสารร่วมสมัย

ผมใคร่จะเล่าเกี่ยวกับเรื่องแปลกเรื่องหนึ่งในหนังสือ ซึ่งอาจจะได้ทำให้นักประวัติศาสตร์บางท่านยกเป็นเหตุปฏิเสธความน่าเชื่อถือของเอกสารจีนที่สำคัญยิ่งขึ้นนี้ และอาจารย์ประพจน์ที่เคยปรารภกับผมว่าแทบไม่อยากแปลเหตุการณ์ตอนนี้ออกเป็นภาษาไทยเลย ข้อความตอนนี้มีว่า

ในระหว่างรัชศกหลงซิง (พ.ศ. ๒๑๑๐-๒๑๑๖) ประเทศตงหมานหนิว (ตองอู) ซึ่งเป็นประเทศใกล้เคียงของประเทศแห่งนี้ (เซียนหลัว) ได้ส่งขอติดา แต่ได้รับการปฏิเสธจึงมีความรู้สึกทั้งโกรธแค้นและอับอาย ครั้นแล้วก็ได้ยกกองทัพใหญ่เข้าตีประเทศนั้นถึงแตก^{๑๓}

ที่อาจารย์ประพจน์บอกว่าไม่อยากแปล เพราะท่านรู้สึกว่าจะทำให้ใครต่อใครมองว่าเอกสารประวัติศาสตร์จีนวิปลาสคลาดเคลื่อนที่ไปเข้าใจผิดว่าสงครามระหว่างอยุธยากับตองอูนั้น มีสาเหตุเบื้องต้นแรกมาจากการที่กษัตริย์พม่าขอพระราชติดากษัตริย์กรุงสยามไม่ได้, และเรื่องนี้เพิกเฉยไม่ปรากฏเลยในหลักฐานพม่าและไทย ผมเรียนท่านว่า ทั้งพระราชพงศาวดารของไทยและฉบับหอแก้วของพม่าต่างก็แต่งชำระภายหลังหนังสือทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจะปิดหนังสือทิ้งไปง่ายๆ คงไม่ถูก. เรื่องการส่งขอพระราชติดานั้น ที่จริงแล้วอาจเป็นเหตุอย่างหนึ่งก็ได้ แต่ผู้แต่งพระราชพงศาวดารในสมัยหลังเห็นว่าเป็นเรื่องไร้สาระเลยตัดออกไป. ข้อมูลคล้ายกันนี้ไปปรากฏในจดหมายเหตุร่วมสมัยของทหารรับจ้างโปรตุเกสผู้หนึ่ง ชื่อ ดีโอโอ เด กู

^{๑๒} ดูประพจน์ ศุภรัตน์เมธี, “ความสัมพันธ์ไทย-จีน ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช”, ในหนังสือที่ระลึกของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๑๕ - ๒๒.

^{๑๓} เพิ่งอ้าง, ๑๓

โต (Diogo de Couto) ซึ่งเล่าว่ากษัตริย์พม่า (ตะเบ็งชะเวตี้) ทรงยกกองทัพมาตีพระนครศรีอยุธยาใน พ.ศ ๒๐๙๑/๒ **เพราะพระเจ้ากรุงสยามไม่พระราชทานพระราชธิดาให้และยังปฏิบัติต่อทูตพม่าไม่เหมาะสมด้วย**^{๑๔} ปัญหาคือว่าหลายท่านอาจจะคิดว่า ดีโอเก เด กูโต เป็นนักโกหกตัวงเพราะเล่าว่า หลังกองทัพพม่าล้อมกรุงฯ พักหนึ่งไม่สำเร็จ จึงถอนทัพไปทางเหนือใช้เวลาเดินทาง ๒๕ วันขึ้นไปตั้งล้อมกำแพงเพชร ฝ่ายเมืองกำแพงเพชรต่อต้านอย่างเหนียวแน่นและได้ใช้วิธีต่อสู้ที่เด กูโต บอกว่าเขาไม่เคยพบที่ไหนมาก่อน กล่าวคือ ชาวกำแพงเพชรเอา “อิ” ใส่ไหขนาดใหญ่วางใส่ข้างศึกที่ปืนเมืองจนข้าศึกทนเหม็นไม่ไหวต้องถอยทัพกลับไป^{๑๕}

หากว่าเรื่องกษัตริย์พม่าทรงขอพระราชธิดากษัตริย์กรุงสยาม ไม่ใช่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์แล้ว เราน่าจะสันนิษฐานว่า เด กูโต และนักจดหมายเหตุจีนได้เรื่องราว หรือข่าวลือมาจากแหล่งเดียวกันในสมัยนั้น แต่ในทางกลับกันเราน่าจะต้องพิจารณาข้อมูลจากพระราชพงศาวดารของไทยเองซึ่งว่า สมเด็จพระบรมมหารัชมงคลมุนีได้พระราชทานพระราชธิดาและพระธิดาแก่เจ้านายต่างบ้านต่างเมือง และแก่ขุนนางที่สนับสุนนพระองค์มากกว่ากษัตริย์สยามพระองค์อื่นๆ ด้วย^{๑๖}

^{๑๔} Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*, (K.L.: Oxford, 1969) ,1, 46

^{๑๕} Ibid.

^{๑๖} ดู พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้ทุกฉบับในตอนที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จขึ้นครองราชย์และเหตุการณ์ตอนถวายพระราชธิดาแก่พระเจ้ากรุงล้านช้าง ใน พ.ศ. ๒๑๐๖

๒

ก่อนเสียพระนครศรีอยุธยา

ปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Floris) ได้กล่าวถึงบทบาทอันสำคัญยิ่งของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในการกอบกู้อิสรภาพของราชอาณาจักรสยามที่เคยยิ่งใหญ่มาก่อนหน้านั้น โดยเขียนไว้ในจดหมายเหตุของเขาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๕ ว่า

นี่คือเรื่องราวอย่างย่อๆ เกี่ยวกับความพินาศลงของอาณาจักรพะโค หมายถึงหงสาวดี ในขณะที่ราชอาณาจักรสยามฟื้นตัวขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หลังจากได้เสื่อมโทรมลงไปมาก เหตุเพราะพะโคได้เข้ามาเป็นเจ้าเข้าครอง. พระองค์ดำทรงปราบปรามกัมพูชา, ล้านช้าง, เชียงใหม่, นครศรีธรรมราช, ปัตตานี, ตะนาวศรี, รวมทั้งแว่นแคว้นและอาณาจักรอื่น ๆ เข้าในอำนาจ. ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๑๔๘ พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ลง โดยมีได้มีพระราชโอรส พระองค์ทรงมีพระสติปัญญาล้ำเลิศ และได้ทรงทิ้งพระราชอาณาจักรไว้แก่สมเด็จพระอนุชาธิราช^{๑๗}

คำให้การของปีเตอร์ ฟลอริส ที่แสดงให้เห็นพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ไพศาลของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ดูสอดคล้องดีกับความประทับใจของพี่น้องชาวดัตช์ตระกูล ฟาน ลังเกร็น (Van Langren) ผู้เขียนแผนที่แสดงราชอาณาจักรสยามไว้ใน พ.ศ. ๒๑๓๘ ดังสำเนาที่ผมแสดงให้ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายชมอยู่นี้

การที่ปีเตอร์ ฟลอริสกล่าวว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประเทศสยามได้ฟื้นตัวขึ้นอีก “หลังจากที่เสื่อมโทรมลงไปมาก” เป็นเครื่องบ่งชี้ว่า ก่อนหน้านั้น ราชอาณาจักรสยามเคยรุ่งเรืองมาก. อันที่จริงนักจดหมายเหตุชาวโปรตุเกส เช่น โตเม ปิเรส (Tomé Pires) ได้พูดถึงพระราชอำนาจอันแผ่ไพศาลของสมเด็จพระเจ้าพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔– ๒๐๓๒) มาก่อนแล้ว.^{๑๘} เมื่อถึง

^{๑๗} W.H.Moreland, Peter Floris, *His Vayage to the East Indies in the Globe, 1611–1612* (London :Hakluyt Society, 1934), 55 ผู้สนใจอ่านคำแปลภาษาไทยได้ใน อนันต์ชัยเลาะห์พันธุ์ และ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “จดหมายเหตุปีเตอร์ วิลเลียมสัน ฟลอริส...” **วารสารอักษรศาสตร์** (มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๔, ๑(๒๕๒๔), ๒๐

^{๑๘} Tomé Pires, *The Suma Oriental*, trans. & ed. Armando Cortesão, (London, 1944), 103–110

รัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๓๗-๒๐๔๐) นั้น นักจดหมายเหตุโปรตุเกสหลายคนก็กล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระนครศรีอยุธยา ซึ่งขึ้นถึงขีดสุดในเวลานั้นในทำนองเดียวกัน

โจเอา เด บาร์โรส (João de Barros) ได้รายงานสภาพกรุงสยามใน พ.ศ. ๒๐๔๓ โดยชี้ให้เห็นว่า ราชอาณาจักรสยามมีประเพณีการบิที่เข้มข้น พระเจ้ากรุงสยามโปรดฯ ให้มีการประลองยุทธโดยเฉพาะทางเรืออยู่บ่อยๆ นอกจากนั้นแล้วเมืองสุโขทัยและสวรรคโลกยังเป็นแหล่งผลิตนักรบที่มีชื่อเสียงที่สุด^{๑๙} เฟร์เนา เมนเดซ ปินตู (Fernão Mendes Pinto) ซึ่งเขียนจดหมายส่วนตัวถึงสำนักเผยแผ่ศาสนาคณะเยซุอิตในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน กล่าวถึงสภาพอันรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของราชอาณาจักรสยาม แม้ว่าขณะนั้นพระนครศรีอยุธยา จะมีเพียงกำแพงดินและเชิงเนินดินอัดล้อมรอบ แต่ก็มีประชากรหนาแน่นในเขตตัวเกาะถึง ๔๐๐,๐๐๐ คน^{๒๐} โดยมีชาวต่างชาติต่างภาษาเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ถึงราวหนึ่งในสี่สำหรับการพาณิชย์ในแต่ละปีมีเรือสินค้าแวะเวียนเข้ามาจากประเทศต่างๆ ถึง ๑,๐๐๐ ลำ และมีการส่งเรือไปค้าขายที่เมืองจีนทุกปี^{๒๑} ถ้าเราจะหักลบเพราะคิดว่า ปินตูพูดเกินความจริงบ้าง แต่ข้อมูลของเราก็ก็น่าจะแสดงอย่างชัดเจนว่า พระนครศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าที่มั่งคั่งแห่งหนึ่งของภูมิภาค

ท่านผู้มีเกียรติครับ ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาทของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น ผมคิดว่าความเข้าใจภูมิหลังเกี่ยวกับสงครามไทยกับพม่าก่อนเสียกรุงใน พ.ศ. ๒๑๑๒ เป็นสิ่งที่จำเป็นไม่น้อย. จึงจะขอยกประเด็นเหล่านี้มาพิจารณา

^{๑๙} Calouste Gulbenkian Foundation, *Thailand and Portugal, 470 Years of Friendship*, (Lisbon, 1982), 48

^{๒๐} การประเมินนี้เป็นเรื่องเกินจริง ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ นักสังเกตการณ์ฝรั่งเศสและฮอลันดาประเมินว่า ประชากรของพระนครศรีอยุธยามีอยู่ราว ๓๐๐,๐๐๐ คน ดู Larry Sternstein, *Krung Kao: The Old Capital of Ayutthaya*, (Canberra: Australian National University), p. 98.

^{๒๑} *ibid.*, 52

ดร.วิกเตอร์ บี. ลีเบอร์แมน (Dr. Victor B. Lieberman) นักประวัติศาสตร์อังกฤษ ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์พม่าสมัยราชวงศ์ตองอู ได้ชี้ให้เห็นแนวโน้มของ ‘วัฏจักรราชวงศ์พม่า’ หรือข้อสมมติฐานที่ว่า การสถาปนาราชวงศ์ใหม่ในพม่าครั้งใดก็ตาม มักจะเริ่มต้นด้วยการที่ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์นั้นทรงขยายพระราชอำนาจปราบปรามบ้านเล็กเมืองน้อยในเขตเกษตรกรรมทางพม่าตอนเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรคนเสียก่อน แล้วจึงขยายอำนาจเข้าครอบงำพม่ารัฐไทใหญ่ จากนั้นจึงจะขยายอำนาจลงมาทางหัวเมืองเศรษฐกิจ และชายฝั่งทะเลซึ่งเป็นเขตมอญ. เอกภาพทางการเมืองของพม่าอยู่บนพื้นฐานของการรวมเขตเกษตรกรรมและเขตเศรษฐกิจชายฝั่งทะเลเข้าด้วยกัน. แต่การจรรโลงเอกภาพทางการเมืองของพมานั้นมีจุดอ่อนที่โครงสร้างซึ่งเปราะบางอยู่ภายใน. กษัตริย์พม่าจะต้องแสดงแสนยานุภาพเพื่อให้เจ้าประเทศราชยำเกรงโดยขยายอิทธิพลไปยังรัฐนอกปริมณฑลพม่าเอง. ผู้นำที่มีความสามารถสูงกับความสามารถในการระดมทรัพยากรคนอาจนำไปสู่ความสำเร็จในเบื้องต้น, แต่ในที่สุดความกดดันของสงครามที่ยืดเยื้อจะทำให้ไพร่พลเบื่อหน่าย และนำไปสู่การอพยพของประชาชนกลับสู่เขตเกษตรกรรมในแผ่นดินลึกเข้าไป. ทันทีกษัตริย์แห่งราชวงศ์ดังกล่าวเสด็จสวรรคาลัย เจ้าประเทศราชทั้งหลายจะฉกฉวยเป็นอิสระภาพเพราะไม่ยำเกรงกษัตริย์พระองค์ใหม่ ทำให้เกิดศูนย์อำนาจที่ไม่ขึ้นแก่กันหลายศูนย์ และแข่งขันกันจนถึงจุดหนึ่ง ซึ่งใครสามารถแย่งชิงทรัพยากรคนได้มากที่สุด ณ จุดนั้นเอง วัฏจักรราชวงศ์ก็จะเริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง^{๒๒}

ข้อสมมติฐานข้างต้นทำให้เราเข้าใจดีว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหนึ่งในสงครามไทย-พม่าในสมัยพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้และพระเจ้าบุเรงนอง. มะริดและตะนาวศรีในขณะนั้นเป็นสมบัติล้ำค่าของราชสำนักอยุธยา. โจอา เด บาร์โรส (Joao de Barros) กล่าวว่าสินค้าของหลายเมืองต้องส่งผ่านเมืองท่าของประเทศสยาม^{๒๓} ดังนั้น กษัตริย์พม่าซึ่งขยายพระราชอาณาเขตลงสู่หัวเมืองชายทะเลทาง

^{๒๒} Victor B. Lieberman, *Burmese Administrative Cycles, Anarchy and Conquest, c. 1580–1760*, (Princeton University Press, 1984), Introduction and Chapter 1

^{๒๓} *Thailand and Portugal*, 48

ใต้จึงต้องการครอบครองเมืองท่าของสยามด้วย ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้ในรัชสมัยพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้และพระเจ้าบุเรงนอง. เมื่อพระองค์ทรงได้ชัยชนะเหนืออยุธยาแล้วนั้น สิ่งที่บุเรงนองทรงให้ทำแรกสุดคือ การส่งข้าหลวงไปจัดระบบการเก็บภาษีของหัวเมืองชายทะเลโดยเฉพาะทวายและมะริด^{๒๔}

กรณีพระนครศรีอยุธยาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าใน พ.ศ. ๒๑๑๒ นั้น มีความซับซ้อนเกินกว่าที่จะกล่าวว่า เป็นเพราะในเวลาที่มีเอกภาพทางการเมืองและความเข้มแข็งทางทหารสูงสุดนั้นตรงกับสมัยที่ ‘วัฏจักรราชวงศ์’ สยามนั้นตกต่ำอันเกิดจากปัญหาภายในราชสำนัก ผู้ชำระพระราชพงศาวดารสมัยหลังและนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ได้พยายามให้เราเข้าใจว่า พระนครศรีอยุธยาแตกเพราะความวุ่นวาย ความเสียขวัญ และความอ่อนแอของกษัตริย์ ซึ่งเป็นเพียงความจริงส่วนหนึ่ง. แต่อันที่จริงเหตุการณ์ที่นำไปให้พระเจ้าบุเรงนองตีพระนครศรีอยุธยาแตกใน พ.ศ. ๒๑๑๒ เป็น ‘อุบัติเหตุ’ ทางประวัติศาสตร์ และน่าจะทำให้เราทบทวนและประเมินบทบาทของสมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์และสมเด็จพระมหินทราธิราชใหม่ในแง่ที่ดีขึ้น, และพิจารณาว่า พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงเรียนรู้จากประสบการณ์ และความผิดพลาดของสงครามครั้งแรกๆ จนทำให้ทรงใช้ยุทธศาสตร์การตั้งรับในพระนครอย่างมีประสิทธิภาพ และพยายามใช้ประโยชน์จากการเป็นพันธมิตรกับอาณาจักรล้านช้างอย่างถึงที่สุด.

อย่างไรก็ตาม เมื่อแพ้สงครามแล้ว ผู้แต่งพระราชพงศาวดารจำเป็นต้องหาแพะรับบาป. สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์และสมเด็จพระมหินทราธิราชทรงต้องรับบาปนี้ กรณีนี้ทำให้ผมนึกถึงวาทะของวอลเตอร์ (พ.ศ. ๒๒๓๓-๒๓๒๑) ที่ว่า ‘ประวัติศาสตร์ (อย่างซึ่งเป็นที่เข้าใจกัน) เป็นเพียงการเล่นเล่ห์กลกับคนที่ล่วงลับไปแล้ว’ เพราะฉะนั้น ผมจึงใคร่ขอลำดับความเตือนความจำท่านทั้งหลายดังนี้.

สยามประเทศหลังแผ่นดินพระไชยราชาธิราชได้ผ่านเข้าสู่ช่วงวิกฤตสั้นๆ ที่ทำให้สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์โดยการสนับสนุนของขุนนางกลุ่มหนึ่ง. ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ พมากำลังฮึกเหิมจากการที่พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ทรง

^{๒๔} Lieberman, op. cit, 30, 31

ผนวกเมืองหงสาวดีให้เข้าอยู่ในอำนาจราชวงศ์ตองอู. ดังนั้นเมื่อถึง พ.ศ. ๒๐๙๑/๒ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ จึงทรงฉวยโอกาสยกทัพมาตีพระนครศรีอยุธยา ทั้งนี้โดยยกข้ออ้างว่า ครั้นรัชกาลพระไชยราชาธิราช พระเจ้ากรุงสยามทรงถือโอกาสขณะพม่าทำสงครามกับยะไข่หรือแคว้นอาระกันในปี พ.ศ. ๒๐๘๙ ส่งสมิงกาญจนบุรีและสมิงทอตะกะยกทัพไปยึดเมืองทวายจนเจ้าเมืองทวายต้องรีบหนีไปเมืองเร (Ye) ระหว่างการป้องกันพระนครได้มีการรบกันอย่างหนักในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๐๙๒ และเป็นการสงครามที่ใช้ปืนใหญ่ยิงสาดเข้าหากันระหว่างทหารรับจ้างโปรตุเกสในกองทัพบกของทั้งสองฝ่าย^{๒๕} พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความสังเขป (หลวงประเสริฐอักษรนิติ์) กล่าวว่า

“ในเดือน ๔ นั้น เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเจ้า เสด็จออกไปรบศึกหงษา นั้น สมเด็จพระอรรคมเหษี แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราชบุตร เสด็จทรงช้างออกไปโดยเสด็จด้วย แลเมื่อได้รับศึกหงษานั้น ทัพหน้าแตกมาปะทัพลวงเปนโกลาหลใหญ่ **แลสมเด็จพระอรรคมเหษี แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราชบุตรนั้น** ได้รับด้วยข้าศึกถึงสิ้นพระชนม์กับคอช้างนั้น”

ขอให้สังเกตว่า พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ไม่ได้เอ่ยพระนามสมเด็จพระสุริโยทัยเลย ในขณะที่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความพิศดารบอกว่า ไทยเสียสมเด็จพระศรีสุริโยทัยขาดบนคอช้าง แต่หาได้กล่าวถึงพระราชบุตรของสมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิพระองค์หนึ่งไม่.

คราวนี้หันมาดูหลักฐานพม่าบ้าง ฝ่ายพม่าชี้ว่าตะเบ็งชเวตี้ล้อมกรุงอยู่เดือนเดียวเมื่อทรงเห็นว่าจะตีเอาพระนครไม่ได้จึงยกทัพกลับไปจะตีเอาพิษณุโลกสุโขทัยและกำแพงเพชรก่อน. พงศาวดารฉบับหอแก้วมีรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ดังนี้ พระเจ้ากรุงสยามได้แต่งทัพตามใจมตีพม่าเป็นสามทัพสามเส้นทาง ได้แก่ ทัพของออกญาพิษณุโลกและออกญาจักรีทัพ ๑ ทัพออกญานครินทร์พระราชบุตร

^{๒๕} ดู Fernao Mendes Pinto, *The Travels of Mendes Pinto*, ed. & tr. Rebecca D. Catz, (University of Chicago Press, 1989), 413–417.

เขยและออกญารามทัพ ๑ กับทรงนำทัพหลวงอีกทัพ ๑^{๒๖} ก่อนถึงเมืองกำแพงเพชร (เอกสารไทยว่า อินทรบุรี) เกิดการปะทะกันระหว่างทัพอยุธยากับทัพอุปราชพม่า (บุเรงนอง) พม่าว่าฝ่ายอยุธยาแต่งเป็นปีกซ้ายปีกขวาเข้าโจมตีทัพพม่าดังนี้ ทัพปีกซ้ายของออกญาพิษณุโลก ออกพระท้ายน้ำและออกญาเสนา ทัพปีกขวาของออกญาจักรี ออกญาศรี[เดโช] ออกญาราม ส่วนอีกทัพหนึ่งเป็นทัพหลวงของออกญานครินทร์ (พระราชบุตรเขยสมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาธิเบศร์) และออกญาบุตรเมื่อทัพอยุธยารบกับบุเรงนองแม่ทัพหน้าของพม่านั้น ฝ่ายพม่าจับตัวได้ออกพระท้ายน้ำ ส่วนออกญาเสนาตายในที่รบ ออกญาพิษณุโลกหนีรอดไปแต่เสียช้างที่นั่ง ออกญาจักรีตายในที่รบ ออกญาศรีเดโชและออกญารามหนีไปได้ ส่วนทัพหลวงแตกวัน ออกญานครินทร์ถูกจับตัวเป็นเชลย ต่อมาพม่าได้ยึดกำแพงเพชรสำเร็จ

เรื่องราวที่พม่าบันทึกไว้ไม่ตรงกับของไทย โดยเฉพาะเกี่ยวกับบุคคลต่างๆ เช่น กล่าวถึงออกญานครินทร์ ซึ่งก็ตรงกับออกขุนอินทรเทพในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ผู้มีส่วนร่วมกับการออกญาพิษณุโลกโค่นล้มออกขุนชินราช และแม่หัวเมืองศรีสุตาจันทร์ และได้พระธิดาสมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาธิเบศร์และได้ยกฐานะเป็นเจ้าพญาศรีธรรมมาโคกราช. ส่วนอีกคนหนึ่งคือ ออกญาเสนา ซึ่งเดิมเป็นหลวงศรียศ แต่เนื่องจากมีบทบาทสำคัญในการช่วยให้พระเทียรราชาได้ราชสมบัติ จึงได้รับพระราชทานลูกสนมเป็นเมียหลวงและได้รับเลื่อนยศเป็นเจ้าพญามหาเสนา (หรือตำแหน่งกลาโหม). พม่ากล่าวว่า ได้ควบคุมคนสำคัญฝ่ายพระนครศรีอยุธยา ดังนี้ พระอนุชา พระราชบุตร (สมเด็จพระนเรศวร) และพระราชบุตรเขย (ออกญานครินทร์). ในเรื่องเสียคนสำคัญนี้เอกสารไทยและพม่ารายงานไว้แตกต่างกัน และเอกสารไทยขัดแย้งกันเอง

^{๒๖} ข้อมูลตรงนี้ผิด ควรเป็นทัพของพระราเมศวร เพราะพม่าบันทึกในตอนท้ายว่าได้องค์พระราชโอรสพระเจ้ากรุงสยาม

เอกสาร	ผู้ถูกคุมตัวไว้		
	พระอนุชา	พระราชบุตร	พระราชบุตรชาย
ราชวงศ์ปกครอง	พระอนุชา	พระราชบุตร	พระราชบุตรชาย
ฉบับหลวงประเสริฐ	มหาธรรมราชา	ราเมศวร	
ฉบับพันจันทนุมาศ	มหินทราธิราช	ราเมศวร	

รายนามที่พม่าให้ไว้มีสามคน หนึ่งในจำนวนนั้นคือ สมเด็จพระราเมศวร ผู้เป็นพระราชบุตร พระอนุชานั้นพม่าไม่ระบุว่าเป็นใคร ส่วนพระราชบุตรเขยนั้น พม่าระบุอย่างชัดเจนว่า หมายถึง ออกญานครอินทร์ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ ว่า ฝ่ายอโยธยาเสียสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชและสมเด็จพระราเมศวร แต่พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศกลับว่า เสียสมเด็จพระมหินทราธิราชและสมเด็จพระราเมศวร. เรื่องข้อมูลเอกสารขัดแย้งกัน ทำให้เกิดปัญหามาก เพราะพม่ายืนยันว่า ออกญาพิษณุโลก (สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช) เสด็จหนีไปได้ ตรงกับพระราชพงศาวดารฉบับความพิศดารของเราก็ไม่ได้เอ่ยถึงการที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชตกเป็นเชลยแก่พม่าเลย. ความทรงจำที่สับสนเกี่ยวกับนามของออกญานครอินทร์และสมเด็จพระมหินทราธิราชที่คล้ายคลึงกัน (เพราะมีคำว่า อินทร์ ซึ่งเป็นนามที่ผูกพันทางประวัติศาสตร์กับสุพรรณบุรี) อาจทำให้เกิดการจับแพะชนแกะขึ้น. เรื่องออกญาพิษณุโลกยิ่งทำให้เกิดปัญหามากขึ้นไปอีก เนื่องจากพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ ให้ข้อมูลว่า ฝ่ายอโยธยาเสียพระองค์ไปพร้อมกับสมเด็จพระราเมศวร จนทำให้สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ทรงให้นำช้างเผือกพญาปราบและช้างต้นพญา-นุภาพไปถวายพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้แลแก่เจ้านายสองพระองค์นั้นกลับมา.

ราชวงศ์ปกครองฉบับหอแก้วของพม่าเล่าว่า สมเด็จพระบรมจักรพรรดิมีพระราชสาสน์พร้อมราชบรรณาการไปขออ่อนน้อม พร้อมทั้งทรงเสนอเงื่อนไขว่า ถ้าพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ทรงปล่อยพระอนุชา พระราชบุตร และพระราชบุตรเขยจะทรงถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา ถวายช้างปีละ ๓๐ เชือก เงิน ๓๐๐ บาทต่อปี และยกภาษีปากเรือเมืองตะนาวศรี พร้อมทั้งช้างเผือกสองเชือก คือ Byat-Kyi และ Byat-

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศกล่าวกว่าว่า เรื่องช้างเผือกสองเชือกนี้ พระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้ทรงเป็นฝ่ายขอมมา หลังจากสมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิมีพระราชสาสน์ไปทรงขอร้องให้พระองค์ปล่อยพระราชโอรสทั้งสอง และทรงยอมตามคำขอ ชื่อช้างที่ให้สมเด็จพระราชโอรสทั้งสองนำไปถวายแก่พระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้ คือ พลายศรีมงคลกับพลายมงคลทวีป ซึ่งไม่ตรงกับที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ. ข้อสรุปก็คือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิศดารที่แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นเรื่องจินตนาการขึ้นเสียมาก เพราะฟังดูไม่สมเหตุสมผล. ในขณะที่ฉบับหลวงประเสริฐฯ เขียนขึ้นโดยพยายามรักษาภาพลักษณ์ของสมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิ โดยไม่กล่าวถึงข้อเท็จจริงบางส่วนที่ปรากฏในเอกสารพม่า

ปัญหาที่ชวนคิดประการหนึ่งก็คือ ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๐๙๒ นั้น ราชสำนักอยุธยาได้ยอมรับสถานภาพการเป็นเมืองขึ้นพม่าหรือไม่. ราชวงศ์ปกครองฉบับหอแก้วยืนยันว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงมอบหมายให้ออกญาพิษณุโลก (สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช) และออกญาสุวรรณคโลกเป็นผู้แทนพระองค์กษัตริย์อยุธยาถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา. หากเป็นดังพม่าอ้างก็หมายความว่าฝ่ายอยุธยาไม่ได้เสียสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช และเท่ากับว่า ในการยอมถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิยอมเป็นเมืองออกของพระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้.

พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ บันทึกอย่างเลื่องๆ ว่า เป็นเพียงการถวายช้างเผือกแก่กษัตริย์พม่าเพื่อแลกเปลี่ยนเอาสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชและสมเด็จพระราเมศวรกลับคืนมา เพราะทัพหงสาวดีขึ้นไปอยู่ที่เมืองกำแพงเพชรแล้วและในทางพสุตินัย พระเจ้าตะเบ็งชะเวตี้ก็สามารถอ้างได้ว่าทรงได้พระเกียรติยศมากพอแล้วด้วย.

^{๒๓/} Nai Thien, trans., “The Hmannan Yazawin”, J.S.S., 5, 1 (1908), [11]–[12]

อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระบรมมหาราชจักรพรรดิทรงเห็นการณ์ไกลว่า ในอนาคตพม่าอาจยกมาตีอีก พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวว่าทรงให้ก่อสร้างกำแพงเมืองใหม่ ทันทีที่ทัพพม่าถอยไป. อาจเป็นเพราะทรงเห็นว่า กำแพงที่ก่อด้วยดินและเชิงปรางการเดิมคงไม่สามารถต้านแรงปืนใหญ่ที่เริ่มมีการใช้กันมากขึ้นแน่นอน อย่างไรก็ตาม พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิศดารกลับให้ข้อมูลต่างออกไป^{๒๔} ใน พ.ศ. ๒๐๙๖ บุเรงนองได้ปราบดาภิเษกมีพระนามว่า พระเจ้าศรีสุธรรมราชาธิบดีแห่งกรุงหงสาวดีและทรงเริ่ม ‘วัฏจักรราชวงศ์’ ของพม่าใหม่ด้วยพระปรีชาสามารถด้านการทหาร. สัญญาเตือนภัยสำหรับสมเด็จพระบรมมหาราชจักรพรรดิเริ่มชัดเจนขึ้นตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ๒๑๐๐ เมื่อพระเจ้าบุเรงนองส่งทัพไปปราบปรามพวกรัฐใหญ่ และทรงมุ่งมั่นพิชิตอาณาจักรล้านนาเพื่อใช้ขยายพระราชอำนาจในลำดับต่อไปจะต้องเป็นกรุงศรีอยุธยาแน่นอน ครั้นถึงวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๑๐๑ พระเจ้าบุเรงนองก็ทรงยึดเชียงใหม่ได้. ผมคิดว่าสมเด็จพระบรมมหาราชจักรพรรดิทรงคาดการณ์เรื่องนี้ได้ถูกต้อง เพราะมีหลักฐานจากจารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยว่า ในเดือนกรกฎาคม ๒๑๐๓ ราชสำนักกบฏโยธยากับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ได้ทำสัญญาเป็นพันธมิตรกันและเป็นการเลือกพันธมิตรที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน. เนื่องจากในปลายปี ๒๑๐๓ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเจ้าเมืองแพร่, น่าน, เชียงราย และเชียงของ ได้พยายามจะกู้ฐานะเมืองเชียงใหม่ แต่ในเดือนธันวาคม ๒๑๐๓ ทัพพระเจ้าอังวะกลับเป็นฝ่ายขับทัพพระเจ้าไชยเชษฐาออกจากเชียงแสน ที่ได้ไปตั้งมั่นอยู่

ครั้นถึงปลายปี พ.ศ. ๒๑๐๖ พระเจ้าบุเรงนองได้ทรงหาเหตุยกทัพมาตีพระนครศรีอยุธยา โดยส่งพระราชสาสน์มาขอช้างเผือกโดยอ้างว่าสมเด็จพระบรมมหาราชจักรพรรดิทรงได้ช้างเผือกมาใหม่ถึง ๔ เชือก น่าจะมีพระราชดำริถวายแก่

^{๒๔} เรื่องก่อสร้างกำแพงเมืองนี้ทราบจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิศดารว่า “อนึ่งกำแพงพระนครนั้นตั้งโดยขบวนเก่า และยังไม่รื้อลงตั้งในริมแม่น้ำ” นั้นหมายความว่าแนวกำแพงเมืองเดิมอยู่ลึกเข้ามา สิ่งที่สมเด็จพระบรมมหาราชจักรพรรดิทรงให้ทำคือ ตั้งค่ายรายไปตามริมน้ำ และตั้งหอระโกลริมฝั่งออกไปห้าวารอบพระนคร ดู **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์** (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๔), ๙๕

พระองค์ลักเชือกหนึ่ง เพราะพระเจ้ากรุงสยามในอดีตได้เคยถวายช้างเผือกแก่ กษัตริย์เมืองมอญมาแล้วนับแต่สมัยพระเจ้าฟ้ารั่ว (มะกะโท) แห่งเมืองเมาะตะมะ, พระเจ้าราชาธิราชแห่งกรุงหงสาวดีและพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้แห่งราชวงศ์ตองอู^{๒๙}

การยกทัพมาของพระเจ้าบุเรงนองในเดือนพฤศจิกายน ๒๑๐๖ นั้น พระองค์มีประสบการณ์จากการเป็นแม่ทัพมาตีพระนครศรีอยุธยาครั้งก่อน จึง ยกขึ้นไปตีกวาดหัวเมืองเหนือในขั้นแรก ราชวงศ์ปกครองพม่า ฉบับหอแก้วบรรยาย ยุทธศาสตร์นี้ด้วยคำกราบบังคมทูลของพญาทละว่า ถ้าพระองค์ทรงดีได้สุโขทัย, พิษณุโลก, สวรรคโลก, พิชัยและตะนาวศรีแล้ว พระเจ้ากรุงสยามก็เป้นตั้งนกปีก หัก^{๓๐} ในเดือนกุมภาพันธ์ ๒๑๐๗ กองทัพขนาดมหึมา ได้ยกลงมาเพื่อล้อมกรุง ศรีอยุธยา ซึ่งมีกำลังน้อยกว่ามาก ยุทธวิธีที่ผิดพลาดซึ่งเกิดจากการทุ่มกำลังเข้า ทำสงครามนอกพระนครก่อปรกับการคาดคะเนว่า ช่วงนี้เป็นช่วงฤดูแล้ง พม่า สามารถจะตั้งล้อมได้นานจนกรุงศรีอยุธยาอาจถูกปล้นเมืองในที่สุด ทำให้สมเด็จพระ บรมมหารัชมังคลาจารย์ทรงยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าบุเรงนองในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๑๐๗

ผลของการพ่ายแพ้ต่อบุเรงนองนั้นเอกสารไทยและพม่ารายงานไว้ต่างกัน. มหาราชวงศ์ปกครอง (หอแก้ว) กล่าวว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิถูกบังคับให้สละราช-สมบัติและถูกนำพระองค์ไปเมืองหงสาวดีพร้อมกับรัชทายาท คือ สมเด็จพระราเมศวร และออกพระจักรี นอกจากนี้ ฝ่ายไทยยังต้องเสียช้างเผือก ๔ เชือก, ล່วยช้างปีละ ๓๐ เชือก, เงิน ๓๐๐ บาทต่อปี และภาษีปากเรือเมืองตะนาวศรีแก่พระเจ้าหงสาวดี, ยิ่งไปกว่านั้นพระเจ้าบุเรงนองยังทำความเสียหายทางด้านวัฒนธรรมด้วยเพราะ พระองค์ให้กวาดต้อนเอาช่างฝีมือและศิลปินแขนงต่างๆ ไปด้วย แต่สิ่งสำคัญยิ่ง คือ พระองค์ทรงให้นำสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ของอิสรภาพและของศักดิ์สิทธิ์

^{๒๙} Luang Praisan Salarak, “Burmese Invasions of Siam Translated From the Hmannan Yazawin Dawgyi”, Selected Aricles from The Siam Society Journal, V : **Relationship with Burma**, pt. 1, (Bangkok: The Siam Society, 1959); 23 ต่อไปนี้จะใช้ย่อว่า Relationship.

^{๓๐} ibid., 25

คู่บ้านคู่เมืองไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัมฤทธิ์ประติมา เช่น รูปพระโค พระสิงห์ รูปพระคิระ รูปพระนารายณ์ จำนวน ๓๐ ชิ้น^{๓๑} ซึ่งแต่เดิมอาจเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ทรงนำมาจากเมืองพระนครหลวง กัมพูชาตั้งแต่ ครั้งไปตีเมืองเขมรในพ.ศ. ๑๙๓๔

กองทัพหงสาวดียกออกจากกรุงศรีอยุธยาในเดือนเมษายน และกลับถึง เมืองหลวงพม่าในเดือนมิถุนายน ๒๑๐๓/ Faria Sousa ซึ่งอยู่ ณ เมืองหงสาวดี ขณะนั้นเขียนบรรยายว่า

กองทัพของพระเจ้าบุเรงนองเข้าสู่พระนครหงสาวดีพร้อมด้วยชัยชนะอัน ยิ่งใหญ่. ขบวนแถวที่ขับเคลื่อนไปข้างหน้านั้นบรรทุกรูปประติมากรรม สัมฤทธิ์และทรัพย์เชลยอันประมาณค่ามิได้. ในที่สุด พระเจ้าบุเรงนองก็ ปรากฏพระองค์ให้เห็นในพระราชยานอันประดาทำวนาง ซึ่งทรงได้รับการ ถวายและแต่งองค์ทรงเครื่องด้วยอัญมณีอันอลงกรณ์ ประทับนั่งอยู่แทบ เบื้องพระยุคลบาท, และพระมหาพิชัยราชรถที่ประทับอยู่นั้นมีเจ้านาย และขุนนางที่เป็นเชลยเป็นผู้ชักลากไป ทางเบื้องพระพักตร์ของพระองค์ คือ ข้างสองฟันเชือกที่ตกแต่งอย่างวิจิตรและที่ติดตามมาเบื้องหลังของ พระองค์คือ กองทัพที่ได้ชัยชนะ..^{๓๒}

ระหว่างเสด็จไปเป็นตัวประกันอยู่ที่หงสาวดี สมเด็จพระราเมศวรประชวร สิ้นพระชนม์ลงระหว่างติดตามพระเจ้าบุเรงนองไปทำศึกปราบกบฏเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์จึงทรงขออนุญาตพระเจ้าบุเรงนองออกผนวชและ ถูกลงมาพระนครศรีอยุธยาในตอนต้นปี พ.ศ. ๒๑๑๑ พร้อมพระชายาของสมเด็จพระ ราเมศวร ครั้นมาถึงแล้วทรงลาผนวชเข้าดูแลกิจการในพระนครศรีอยุธยาอีก ครั้งหนึ่ง^{๓๓}

^{๓๑} G.E.Harvey, **History of Burma**, (New York: Octagon Books, Inc., 1967), 168.

^{๓๒} แปลเป็นภาษาไทยจาก *ibid.*,

^{๓๓} Relationship. 52

ถ้าหากเรายอมรับว่า พม่าได้จัดเหตุการณ์นั้นไว้อย่างถูกต้อง และพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ มิได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิผนวชที่พระนครศรีอยุธยาเลย, เราก็อาจสันนิษฐานได้ว่าเหตุการณ์ตอนเสด็จออกผนวช ได้ถูกแต่งเติมเข้าไปตั้งแต่ครั้งชำระพระราชพงศาวดารฉบับ จ.ศ. ๑๑๓๖ (พ.ศ. ๒๓๑๗) นัยแฝงของผู้ชำระคือ สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิทรงเป็นกษัตริย์ที่ไม่รับผิดชอบและอ่อนแอ, แม้ในขณะที่เกิดสถานการณ์คับขันยังออกผนวชทิ้งบ้านทิ้งเมืองได้อย่างไม่ละอายพระทัย. ส่วนสมเด็จพระมหินทราธิราชยังต้องรับบาปหนัก. คนอยุธยาสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงขนาดเล่าขานกันว่า ขนาดพม่าเข้าเมืองได้แล้ว พระองค์ยังเพลิดเพลिनทอดพระเนตรการแข่งขันตีไก่อย่างทองไม่รู้ร้อนอีกด้วย^{๓๔}

ผมคิดว่าในการจำลองภาพอดีตของสมัยก่อนเสียกรุงฯ เล็กน้อยนั้น. สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิและสมเด็จพระมหินทราธิราชควรจะได้รับการสรรเสริญในการที่พยายามจะกอบกู้ฐานะของประเทศสยาม. แต่เหตุการณ์หลัง พ.ศ. ๒๑๐๘ ไปแล้วแสดงให้เห็นความซับซ้อนในความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายหงสาวดี, พระนครศรีอยุธยา, เมืองพิษณุโลก และฝ่ายล้านช้าง ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยยุคนั้น เราต้องหลีกเลี่ยงทัศนคติแบบรัฐชาติที่ได้รับอิทธิพลของทฤษฎีการเมืองของโลกตะวันตกในพุทธศตวรรษที่ ๒๕ แต่เราจะต้องเข้าใจการเมืองของสมัยนั้นด้วยทฤษฎีว่าด้วยการอยู่รอดของรัฐในทัศนะของเกอฏิลยะ^{๓๕}

^{๓๔} Jeremias van Vliet, *The Short History of the Kings of Siam*, tr. Leonard Andaya and ed. David K. Wyatt, (Bangkok: The Siam Society, 1975), 77 ต่อไปจะใช้อย่างย่อว่า Short History

^{๓๕} พื้นฐานของแนวความคิดนี้คือ รัฐที่มีพรมแดนติดกันย่อมเป็นคู่แข่งหรือศัตรูกันโดยธรรมชาติ เพราะฉะนั้นจึงต้องผูกพันไมตรีกับรัฐที่อยู่ถัดไปอีกชั้นหนึ่ง ผู้สนใจการศึกษาระบบรัฐและระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ในเชิงทฤษฎี โปรดดู Renee Hagesteijn, *Cycles of Kings: Political Dynamics in Early Continental Southeast Asia*, (Dordrecht-Holland: Foris Publications, 1989)

หลายๆ ท่านอาจลืมไปว่า เดิมนั้นสยามประเทศแบ่งเป็นสองราชอาณาจักร คือ ราชอาณาจักรฝ่ายเหนือ หรือ สุโขทัย-พิษณุโลก และราชอาณาจักรฝ่ายใต้ คือ ศรีอโยธยา. เมืองเหนือกับเมืองใต้มีลักษณะทางวัฒนธรรมไม่เหมือนกันเลย และยังเป็นระบบการเมืองที่แข่งขันกันด้วย. เมื่อถึงรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (รามราชาธิราช) ดูเหมือนเกิดจลาจลในเมืองเหนือในพ.ศ. ๑๙๕๒ สมเด็จพระนครินทราชาธิราชจึงเข้าแทรกแซง ลดฐานะของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเป็นเจ้าเมืองสุโขทัยและยกให้เจ้าเมืองสำคัญอีกสามแห่ง คือ กำแพงเพชร สวรรคโลก และพิษณุโลกขึ้นมามีฐานะเสมอกัน. ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ‘บรมราชาธิราชที่ ๒’ แม้ว่าราชวงศ์สุโขทัยจะมีได้ถูกยกเลิกไปและยังมีการสถาปนาพระญาบรมบาลขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชพระองค์ใหม่ (เพราะทรงเป็นพระเชษฐาของพระอัครราชเทวีในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒) แต่ก็ตกอยู่ในอำนาจของราชสำนักอโยธยาอย่างใกล้ชิด^{๓๖} กระนั้นก็ตาม ความขัดแย้งระหว่างผู้นำของราชตระกูลทั้งสองในต้นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^{๓๗} ได้นำไปสู่การสูญเสียอำนาจในทางนิตินัยของราชวงศ์สุโขทัยและการถูกผนวกอย่างแท้จริงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอโยธยา เท่ากับว่าพระราชอาณาจักรสยามเดิมถูกยกเลิกไปโดยปริยาย ในขณะที่ต่อมาพิษณุโลกก็กลายเป็นเมืองลูกหลวงไป อย่างไรก็ตาม เชื้อสายราชวงศ์สุโขทัยก็ยังมืบทบาทอยู่ในราชสำนักศรีอโยธยา แต่อยู่ในฐานะใหม่คือข้าราชการในพระองค์ที่ใกล้ชิดราชบัลลังก์ทั้งในด้านสายโลหิตและตำแหน่งหน้าที่ เช่น ในกรณีของขุนพิเรนทรเทพ ซึ่งในทำเนียบพระไอยการตำแหน่งนาทหารเป็นเจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ขวา^{๓๘}

^{๓๖} Michael T. Vickery, “The 2/k. 125 Fragment, A Lost Chronicle of Ayuthaya”, *Journal of the Siam Society*, 65, 1 (Jan. 1977), 1-77

^{๓๗} ความแตกร้างกันนี้มีสาเหตุมาจากการที่เจ้าชายยุธิษเฐียรคาดหวังว่าจะได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชแทนพระราชบิดาและได้เป็นใหญ่ในหัวเมืองเหนือ เมื่อไม่ได้สมหวังจึงหันไปสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติลกราชาธิราชแห่งเชียงใหม่

^{๓๘} กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, (กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา, ๒๕๒๑), ๑๕๓

ความวุ่นวายช่วงสั้นๆ แต่สำคัญมากในปลายรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราชนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างเมืองเหนือกับเมืองใต้ ปินตูเล่าในจดหมายเหตุของเขาว่า ‘ออกญาพิษณุโลก’ เป็นผู้นำสำคัญในการทำรัฐประหารซึ่งทำให้สมเด็จพระเทียรราชาได้ราชสมบัติ^{๓๙} การใช้คำว่า ‘ออกญาพิษณุโลก’ แสดงว่าแม้แต่ในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช ขุนพิเรนทรเทพได้เลื่อนฐานะเป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลก และมีอิทธิพลมากแล้ว. ในการทำรัฐประหารนั้นออกญาพิษณุโลกคงทำไปเพื่อต้องการปกป้องตนเอง เพราะออกขุนวรวงศาธิราชและท้าวศรีสุตาจันทร์ผู้กระทำรัฐประหารเจียมมาก่อน เริ่มกวาดล้างเชื้อพระวงศ์และขุนนางที่ใกล้ชิดกับสมเด็จพระไชยราชาธิราช. ผมเชื่อว่าการทำรัฐประหารเช่นครั้งนี้ คณะผู้ก่อการได้ตัดสินใจเลือกพระเทียรราชาเป็นกษัตริย์ เพราะพระองค์อาจถูกมองว่าเป็นเชื้อพระวงศ์ที่ไม่สู้มีพระบารมีมากนัก และต้องพึ่งพิงขุนนางที่สนับสนุนมาก. ความจริงข้อนี้สะท้อนให้เห็นในการพระราชทานรางวัลตอบแทนแก่ผู้สนับสนุนอย่างฟุ่มเฟือยโดยเฉพาะอย่างยิ่ง, การสถาปนาออกญาพิษณุโลกเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช และพระราชทานพระราชธิดาเป็นบำเหน็จ. ความสำคัญทางการเมืองนั่นคือ เท่ากับเป็นการรื้อฟื้นสถานภาพอาณาจักรสุโขทัย-พิษณุโลกให้มีฐานะเสมอในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ และบรรลุสิ่งซึ่งราชวงศ์ปกระณ์เชียงใหม่กล่าวว่ เคยเป็นสิ่งที่เจ้ายุธิษฐิธรต่อรองและไฝฝั่นจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมาก่อน และเป็นเหตุให้เจ้ายุธิษฐิธรหันไปสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติลกราชาธิราช.

ในการวิเคราะห์อย่างคร่าวๆ นี้ ผมต้องการเน้นว่ารากฐานทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของอาณาจักรสุโขทัย-พิษณุโลก ยังคงมั่นคงและถ่ายทอดกันมาถึงชั้นออกญาพิษณุโลกหลังจากเวลาผ่านไปหนึ่งศตวรรษเศษๆ. เรื่องราวในทศวรรษหลัง พ.ศ. ๒๑๐๓ จึงเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างสุโขทัย-พิษณุโลกกับศรีอโยธยาในระดับหนึ่ง และระหว่างหงสาวดีกับศรีอโยธยาในอีกระดับหนึ่ง.

^{๓๙} Pinto, op. cit., 411

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ท่านผู้เกียรติที่เคารพ, **ประวัติศาสตร์สังเขปกษัตริย์กรุงสยาม** ของฟาน ฟลิต (van Vliet) สะท้อนให้เห็นทัศนคติทางลบของชาวพระนครศรีอยุธยาที่มีต่อราชวงศ์สุโขทัย ไม่ว่าจะเป็นกรณีสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ซึ่งเป็นตัวการสำคัญทำให้พระเจ้าบุเรงนองตีพระนครศรีอยุธยาแตก, ในกรณีสมเด็จพระนเรศวร ซึ่ง ‘โหดเหี้ยม’, และในกรณีสมเด็จพระเอกาทศรถ‘รามศวร’ ซึ่ง ‘ละโมภ’. ในขณะที่ภาพลักษณ์พระเจ้าบุเรงนองในพระราชพงศาวดารไม่เพียงแต่ ‘สอพลอ’ อย่างไร้รอยตำหนิเท่านั้น, หากยังเป็นวีรบุรุษที่ยิ่งใหญ่ด้วย.

ภาพพจน์ ‘ผู้ร้าย’ ที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงถูกผู้ชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยายัดเยียดให้นั้น ดูเหมือนจะบดบังลักษณะเด่นของพระองค์โดยสิ้นเชิง เช่นเดียวกับกลยุทธ์ทางการเมืองที่ทรงใช้ในสมัยนั้นเพื่อสร้างรากฐานให้แก่ราชวงศ์สุโขทัยยุคใหม่

สมเด็จพระยาคัมภีร์ราชานุภาพ และนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่มองว่า พระเจ้าบุเรงนองทรงอาศัยประโยชน์จากการแตกสามัคคีกันระหว่างสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชกับราชสำนักศรีอยุธยา. ส่วนผมนั้นมีความเห็นในทางกลับกันว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชต่างหากทรงได้ประโยชน์จากพระเจ้าบุเรงนองมากกว่าพระเจ้าบุเรงนองทรงได้ประโยชน์จากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช. ในสถานการณ์จริง ไม่ว่าในการรื้อฟื้นราชวงศ์พระร่วงหรือการรักษาตัวรอด, สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชมีอาจทรงฝืนการเป็นพันธมิตรกับพระเจ้าหงสาวดีได้, โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเดือนพฤษภาคม ๒๑๐๘ เมื่อพระเจ้าบุเรงนองทรงพิชิตเชียงใหม่ได้อย่างเด็ดขาด ด้วยการนำตัวพระเจ้าเมกุฎไปหงสาวดี และต่อมาได้ส่งทัพเข้าย่ำยีล้านช้างจนสามารถจับตัวอุปราชลาวได้

ในช่วงเวลาที่พระราชอำนาจของพระเจ้าบุเรงนองแผ่ขยายอย่างไม่มีอะไรทัดทานได้นั้น สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชก็ทรงปลีกตัวจากการควบคุมของราชสำนักอยุธยา ซึ่งปราศจากสมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิ จารึกลานเงินใน

พระเจดีย์เก่า เมืองพิษณุโลก ลงมหาศักราช ๑๔๘๓ หรือ พ.ศ. ๒๑๐๘ บันทึกรพระนามของพระองค์ไว้ว่า ‘เสด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ศรียุทธ..บรมบพิตร’. สร้อยพระนามสุดท้าย ‘บรมบพิตร’ เป็นประจักษ์พยานแสดงความเป็นอิสริยาจากพระนครศรีอยุธยา ส่วนคำว่า ‘ศรียุทธ..’ นั้น คงมาจาก ‘ศรี + ยุทธยา’ และอาจเป็นที่มาของชื่อ พระนครศรีอยุธยาในภายหลังก็ได้.

หลัง พ.ศ. ๒๑๐๘ ไปแล้ว สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงใกล้ชิดกับราชสำนักหงสาวดีมากขึ้นจริงตามที่ราชวงศ์ปกครอง ฉบับหอแก้วกล่าวไว้ และบางทีพระเจ้าบุเรงนองได้มอบพระราชอำนาจให้เป็นหูเป็นตา คอยกำกับราชการพระนครศรีอยุธยาเสียด้วยซ้ำ จึงเป็นเหตุให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชผัดพ้อหมองใจกับสมเด็จพระมหินทราธิราชยิ่งขึ้น. ตรงกับข้อความในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาที่อธิบายว่า

ครั้งนั้น เมืองเหนือทั้งปวงเป็นสิทธิ์แก่พระมหาธรรมราชาเจ้า. อนึ่ง การแผ่นดินในกรุงพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบังคับบัญชาลงมาประการใด สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินต้องทำตามทุกประการ ก็ขึ้นเคืองพระราชหฤทัย^{๔๐}

ในต้นปี พ.ศ. ๒๑๑๑ สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ซึ่งเสด็จเป็นตัวแทนอยู่ที่เมืองหงสาวดีคงจะทรงได้รับทราบเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในแผ่นดินสยามจึงใช้อุบายออกผนวชเพื่อเสด็จกลับยังพระนครศรีอยุธยา ตามที่ราชวงศ์ปกครอง ฉบับหอแก้วกล่าวหา. หรืออีกประการหนึ่ง, สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ทรงตั้งพระทัยออกผนวชเพื่อจะรุดลงมาตามมัสการศาสนสถานในสยามประเทศจริงก็ได้ หากแต่เมื่อเสด็จมาถึงแล้ว ทรงเห็นว่าพระนครศรีอยุธยากำลังอยู่ในฐานะลำบาก จึงทรงลาผนวชก่อนเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๑๑๑ เล็กน้อย. ในเดือนมิถุนายนนั้น สมเด็จพระมหาธรรมราชาเสด็จไปรายงานเหตุการณ์ที่กรุงศรีอยุธยาแก่พระเจ้าบุเรงนอง และในครั้งนั้นเอง พระเจ้าบุเรงนองทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเป็น ‘เจ้าฟ้าสองแคว’ และได้รับพระราชทานจุลมงกุฏและเศวตฉัตร

^{๔๐} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖), ๑๔๑

เยี่ยงเจ้าประเทศราชของพม่า.

หลักฐานไทยและพม่าให้ข้อมูลคร่าวๆ ตรงกันว่าในช่วงเวลานี้ ราชสำนักศรีอยุธยาได้พยายามใช้สัญญาพันธมิตรกับล้านช้างให้เป็นประโยชน์โดยร่วมมือกันโจมตีเอาเมืองพิษณุโลกแต่ไม่ประสบความสำเร็จ. การฉวยโอกาสตีเมืองพิษณุโลกก่อนนั้น มีเหตุผลอธิบายได้คือ สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ที่ทรงทราบดีว่า การเสด็จออกจากหงสาวดีและลาผนวชที่พระนครศรีอยุธยานั้นจะต้องทำให้พระเจ้าบุเรงนองยกทัพตีกรุงศรีอยุธยาอีกและเมืองพิษณุโลกของสมเด็จพระมหาธรรมราชาซึ่งคุมหัวเมืองเหนือทั้งหมดจะกลายเป็นขุมกำลังแก่พระเจ้าบุเรงนอง, และหากเป็นเช่นนั้นยุทธวิธีการรบของพม่าก็จะเข้าสู่ปรอยเดิม.

การที่สมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ประกาศอิสรภาพและร่วมมือกับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งล้านช้างยกทัพมาโจมตีพิษณุโลกในกลางปี พ.ศ. ๒๑๑๑ นั้น ทำให้พระเจ้าบุเรงนองทรงต้องยกกองทัพมาแสดงแสนยานุภาพอีกครั้งหนึ่ง. การยกทัพออกมาจากหงสาวดีในเดือนพฤศจิกายน ๒๑๑๑ คงเป็นพระราชประสงค์ของพระเจ้าบุเรงนองที่จะเผด็จศึกให้ได้ในฤดูแล้ง พ.ศ. ๒๑๑๒. หลักฐานพม่ากล่าวไว้ชัดเจนว่า พระเจ้าบุเรงนองทรงเตรียมทัพขนาดใหญ่มาครั้งนี้เพื่อลงโทษสมเด็จพระมหาจักรพรรดิที่กระด้างกระเดื่อง. อย่างไรก็ตาม การเตรียมรับศึกพม่าคงได้ทำไว้เป็นอย่างดีและยุทธศาสตร์การตั้งรับภายในกำแพงพระนครได้ผลดีจนกระทั่งสมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์สวรรคตในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๑๑๒ (ตามราชวงศ์ปกรณ์ ฉบับหอแก้ว) จึงได้เกิดความระส่ำระสาย และความกดดันจากสงครามยืดเยื้อทำให้สมเด็จพระมหินทราธิราชทรงดำเนินการผิดพลาดโดยขอหย่าศึกกับพระเจ้าบุเรงนอง และยอมส่งออกญารามเจ้าเมืองจันทบูรณ์แก่ฝ่ายพม่า ทั้งๆ ที่ออกญารามเป็นแม่ทัพคนสำคัญและได้เริ่มใช้ยุทธวิธีเบี่ยงเบนจุดสนใจ (diversion tactic) กับฝ่ายพม่าแล้ว โดยขอทัพจากล้านช้างมาช่วยกระหนาบเพื่อผ่อนความกดดันของทัพพม่า

การเสียพระนครศรีอยุธยาในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๑๑๒ เป็น ‘อุบัติเหตุ’ ทางประวัติศาสตร์ หลังจากที่พระเจ้าบุเรงนองต้องแลกด้วยชีวิตไพร่พลฝ่ายพม่าเป็นจำนวนมากตามที่หลักฐานทุกฝ่ายระบุไว้. พระนครศรีอยุธยาล่มมิใช่เพราะ

พระปรีชาสามารถทางการทหารของพระเจ้าบุเรงนอง แต่ด้วยยุทธวิธีของสมเด็จพระมหาธรรมราชาผู้ทรงทราบต้นลึกหนาบางของฝ่ายศรีอโยธยาดี. พระเจ้าบุเรงนองประทับอยู่ที่พระนครศรีอโยธยาจนถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๑๑๒ เพื่อทรงกระทำพิธีปราบดาภิเษกสมเด็จพระมหาธรรมราชาเป็นกษัตริย์ของประเทศสยาม. เมื่อพระเจ้าบุเรงนองเสด็จกลับถึงกรุงหงสาวดีนั้น Caesare Fredericke พ่อค้าชาวเวนิสผู้เห็นเหตุการณ์ได้เขียนเล่าไว้ในจดหมายเหตุของเขา. ผมตรวจสอบดูแล้วยังไม่มีท่านใดแปลความเป็นภาษาไทยมาก่อน จึงขอแปลข้อความส่วนที่น่าสนใจไว้ ณ ที่นี้

สยามเป็นทั้งศูนย์กลางแห่งจักรวรรดิและนครอันยิ่งใหญ่แห่งหนึ่ง. แต่ในปีที่ ๑๕๖๓^{๔๑} แห่งประสูติกาลของพระเยซูเจ้า, นครหลวงนี้ก็เสียแก่พระเจ้าหงสาวดีผู้เสด็จกรีธาทัพทางสถลมารคเป็นเวลาสี่เดือนพร้อมไพร่พลถึง ๑,๕๐๐,๐๐๐ คน ออกจากพระราชอาณาเขตของพระองค์, ครั้นเสด็จไปล่องพระนครสยามแล้ว ก็ทรงออกคำสั่งให้เข้าจู่โจมทันที, และทรงตั้งล้อมเมืองไว้ ๒๑ เดือน ก่อนที่จะทรงยึดเมืองได้พร้อมกับการสูญเสียไพร่พลของพระองค์จำนวนมาก. ข้าพเจ้าทราบเรื่องนี้ดี, เพราะว่าข้าพเจ้าเคยอยู่อยู่ที่หงสาวดีหลังจากพระองค์เสด็จกรีธาทัพไปแล้ว ๖ เดือน, และได้เห็นแก่ตาในครั้งนั้นเองว่า ขุนนางของพระองค์ที่อยู่รักษาเมืองหงสาวดี, (ได้รับพระราชโองการ) ให้ส่งพลจำนวน ๕๐๐,๐๐๐ คน ไปทดแทนพวกที่ตายและสูญหายไปในการเข้าโจมตีพระนคร. ถึงจะโหมเข้าตีหนักอย่างนี้แล้วก็ตาม, ถ้าหากมิได้มีการทรยศหักหลังกันขึ้น, พระนครก็คงไม่แตก, เพราะแม้ในคำคืนซึ่งประตูเมืองด้านหนึ่งถูกเปิดออก, พระเจ้าหงสาวดีก็ยังตีฝ่าเข้าไปด้วยความยากลำบาก, และพระองค์จึงได้กลายเป็น

^{๔๑} ถ้ามองอย่างผิวเผิน ค.ศ. ๑๕๖๓ พ.ศ. ๒๑๑๐ นี่น่าจะผิด และนักประวัติศาสตร์หลายคนลงความเห็นเช่นนั้น เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่า พระนครศรีอโยธยาแตกใน ค.ศ. ๑๕๖๓ พ.ศ. ๒๑๑๒ แต่เซซาร์ เฟรเดอริกเกอ กล่าวว่า พระเจ้าบุเรงนองทรงทำสงครามยึดเยื้อถึง ๒๑ เดือน จึงเข้าพระนครศรีอโยธยาได้ ซึ่งก็นับเป็นเวลาเกือบ ๒ ปีเต็ม หรือตนใน ค.ศ. ๑๕๖๓/พ.ศ. ๒๑๑๒ พอดี หลักฐานพม่าบอกว่า กองทัพหงสาวดียกมาช่วยได้มองความขัดแย้งระหว่างพิชญ์โลกและหงสาวดีผ่านหนึ่งกับกรุงศรีอโยธยาฝ่ายหนึ่งว่าเป็นความขัดแย้งแบบต่อเนื่อง ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๕๖๓ ไปสิ้นสุดใน ค.ศ. ๑๕๖๓ เมื่อกรุงแตก

ผู้ปกครองเมืองสยามไป. ครั้นเมื่อพระเจ้ากรุงสยามทรงทราบว่าถูกหักหลัง, และบรรดาข้าศึกเข้าเมืองได้แล้ว, พระองค์จึงเสวยยาพิษ. ฝ่ายพระชายา, ท้าวนางทั้งหลาย, ราชโอรสและราชธิดา, พระสหายและขุนนางซึ่งรอดชีวิตจากการจู่โจมครั้งแรกที่ประตูเปิดออก, ก็ถูกจับเป็นเชลยทั้งหมด และถูกนำตัวไปหงสาวดี ณ ที่ซึ่งข้าพเจ้าได้เป็นประจักษ์พยานการเสด็จกลับคืนของพระองค์ด้วยชัยชนะอันยิ่งใหญ่ และเป็นภาพของชัยชนะจากการสงครามที่น่าดู, ที่จะได้เห็นช่างศึกกลับคืนบ้านเมืองพร้อมกูปซึ่งบรรทุกเครื่องทอง เครื่องเงิน, เครื่องเพชร และขุนนางกับท้าวนางทั้งหลายที่ถูกนำตัวมาอย่างเชลย^{๔๒}

แม้พระเจ้าบุเรงนองจะมีได้ทำลายกรุงศรีอยุธยา แต่พระองค์ก็ได้ปล่อยให้มีการปล้นเมืองมหาราชวงศ์ปกระณ์ฉบับหอแก้วกล่าวว่า ไม่มีนายทัพนายกองคนใดกลับเมืองหงสาวดีไปโดยไม่มีอะไรติดมือไปด้วย. ซึ่งก็นับว่าตรงกับภาพที่ Caesare Fredericke ได้บรรยายไว้

ภายหลังกรุงแตกแล้วนั้น ‘ผู้ชนะสิบทิศ’ ประทับอยู่ต่อที่กรุงศรีอยุธยานานถึง ๓ เดือน เพื่อทรงช่วยวางรากฐานการปกครองและการเมืองแก่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช, แต่ด้วยเหตุอันใดนั้น, ผมคิดว่า ราชวงศ์ปกระณ์ ฉบับหอแก้วอธิบายได้ดีกว่าผมมาก, จึงขอใช้ข้อความจากเอกสารดังกล่าวนั้นแทน

พระเจ้าหงสาวดีทรงติเตียนว่า การที่ทรงยกเจ้าฟ้าสองแควไว้ในที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยานั้น ยังมีกลุ่มขุนนางที่เกลียดชังเจ้าฟ้าสองแควอยู่ในใจอย่างเจียบๆ ฝ่ายเจ้าฟ้าสองแคว ก็ยังมีได้มีเวลาเพียงพอที่จะสร้างกลุ่มขุนนางที่เข้มแข็งชนิดที่จะขึ้นมาขึ้นหยัดเคียดชิงข้างพระองค์ในยามที่ทรงต้องการ. ยิ่งกว่านั้น ถ้าพระเจ้าล้านช้างยกทัพมาตี

^{๔๒} Samuel Purchas, *Hakluytus Posthumus of Purchas His Pilgrimes, Contayning a History of the World in Sea Voyages and Lande Travells by Englishmen and others*, Volume X, (Glasgow : James Mac Lehosse and Sone, 1905), 111

พระนครศรีอยุธยา^{๔๓} พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาพระองค์ใหม่ก็จะตกเป็นเหยื่ออันโอชะของกลุ่มขุนนางที่ไม่พอใจและอาจรวมหัวกันทรยศ, นอกจากนั้นแล้ว, พระองค์ก็ต้องเสียเปรียบซ้ำศึกในการป้องกันพระนคร ซึ่งปราศจากปืนใหญ่ เพราะพระเจ้าหงสาวดีมีพระราชประสงค์ให้ขนย้ายปืนใหญ่ที่สำคัญๆ ไปไว้ที่เมืองหงสาวดีเสีย^{๔๔}

พระราชพงศาวดารฉบับพิศดารของไทยได้กล่าวถึงเรื่องราวตอนนีไว้ในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ พระเจ้าบุเรงนองทรงอยู่จัดการบ้านเมืองและแต่งตั้งขุนนางที่ไว้วางใจได้ในตำแหน่งที่สำคัญ เช่น ให้พระสุนทรสงครามอดีตเจ้าเมืองสุพรรณบุรีที่เคยถูกนำตัวไปหงสาวดีเป็นพวตามาตย์ที่ปรีการาชการแผ่นดิน (ภายหลังสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงยกเป็นกรมวัง), ให้เจ้าเมืองนครพรหมและไผ่พล ๓,๐๐๐ คน อยู่รักษาพระนคร^{๔๕}

ชาวกรุงศรีอยุธยาในสมัยเสียกรุงฯ ครั้งที่ ๑ โหม่นนั้นคงจะได้รับทราบสภาพการณ์ต้นรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ดังนี้

ในด้านการเมือง การที่ดินแดนเมืองเหนือและเมืองใต้กลับมาเป็นเอกภาพภายใต้ราชวงศ์พระร่วง นับว่าเป็นการพลิกประวัติศาสตร์ไทย ได้เพราะเป็นการสวนทางกับความเปลี่ยนแปลงในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมืองเมืองเหนือถูกผนวกเข้ามาภายใต้ราชวงศ์สุพรรณภูมิ-อโยธยา ผิดกันเพียงแค่ว่า ครั้งแรกเป็นการผนวกรัฐด้วยการใช้อิทธิพลบังคับ (Coercion) แต่ครั้งหลังเป็นผลของการสงคราม และอิทธิพลภายนอก. ในกรณีหลังนั้นราชบัลลังก์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชามั่นคงได้ส่วนหนึ่ง เพราะพระเจ้าบุเรงนองทรงนำเชื้อพระวงศ์สายสมเด็จพระ

^{๔๓} พระเจ้าบุเรงนองทรงทราบว่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชของลาวมีความใกล้ชิดกับราชสำนักสมเด็จพระบรมมหาราชจักรพรรดิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระหว่างที่พม่ายกมาล้อมราชธานีสยาม ซึ่งแสดงว่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงยึดมั่นในสัจจปฏิญาณตามที่ปรากฏในจารึกพระธาตุศรีสองรัก. พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศเองได้ย้าถึงการเป็นพันธมิตรกันระหว่างศรีอยุธยา-ศรีสัตนาคนหุตฝ่ายหนึ่งต่อต้านหงสาวดี-พิษณุโลกอีกฝ่ายหนึ่ง.

^{๔๔} Relationship, 74

^{๔๕} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, ๒๑๐ - ๒๑๑

พระบรมหাজักรพรรดิไปเมืองหงสาวดีทั้งหมด เพื่อตัดโอกาสกลุ่มขุนนางอโยธยาที่แอบเป็นปรปักษ์อยู่หันไปหาสิทธิธรรมในการโค่นล้มราชวงศ์สุโขทัย โดยอาศัยเจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในราชวงศ์เดิมเป็นศูนย์กลางของการต่อต้าน

เกี่ยวกับการสร้างเสถียรภาพในประเทศ, ท่านที่เคารพทั้งหลายคงเข้าใจดีว่าสายใยที่เชื่อมองคาพยพของรัฐ ‘ราชาธิราช’ นั้นเปราะบางเสมอ. เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ขึ้นที่ศูนย์กลางของระบบรัฐ แม้เมื่อเสถียรภาพได้คืนสู่ศูนย์กลางของระบบแล้ว แต่ก็ยังต้องมีระยะปรับเปลี่ยนก่อนที่ปริมาณทลนอกระงจะถูกรั้งกลับสู่อิทธิพลการเมืองของศูนย์กลางอีกครั้งหนึ่ง. หลัง พ.ศ. ๒๑๑๒ เป็นต้นมา สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงต้องเผชิญกับการท้าทายของกลุ่มอำนาจในปริมาณทลการเมืองของกรุงอโยธยาเดิมหลายครั้ง เช่น

๑. การฉวยอำนาจของพญาละแวกเข้าโจมตีกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมือง ซึ่งกรุงศรีอโยธยายังมีกำลังไม่เพียงพอที่จะคุ้มครองได้อย่างมีประสิทธิภาพใน พ.ศ. ๒๑๑๓ (นครนาย), ๒๑๑๔ (พระประแดงและธนบุรี), ๒๑๒๑ (เพชรบุรี), ๒๑๒๕ (เพชรบุรีและหัวเมืองตะวันออก)

๒. การกระด้างกระเดื่องของออกพระเพชรรัตน เจ้าเมืองเพชรบูรณ์เมื่อตอนต้นรัชกาล

๓. การกบฏของญาณประเชียรใน พ.ศ. ๒๑๒๔ ซึ่งน่าสนใจเป็นพิเศษ เพราะเป็นกระบวนการก่อกวนภายใต้การนำของนักบวชวิปัสสนา ในระยะเวลาที่ดูเหมือนจะเกิดช่องว่างของอำนาจรัฐ ในหัวเมืองที่ความจริงแล้วไม่สู้ไถ่ลั่นัก และขุนนางที่ราชสำนักส่งไปปราบปรามจำนวนหนึ่ง กลับไปสวามิภักดิ์ต่อผู้นำกบฏ. บางทีอาจมองได้ว่าเป็นปฏิกิริยาของกลุ่มขุนนางอโยธยาที่ไม่ต้องการยอมรับสิทธิธรรมของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชก็ได้

๔. การแข็งข้อของออกญาสวรรณโลกและออกญาพิชัยใน พ.ศ. ๒๑๒๓ ต่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งเกิดขึ้นจากความไม่มั่นใจในพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระนเรศวรฯ ในการที่จะทรงรับมือพม่า. ออกญาทั้งสองเคยถูกพระเจ้าบุเรงนองเกณฑ์มาทำสงครามกับกรุงศรีอโยธยา และยังคงหวั่นเกรงอำนาจทาง

ทหารของพม่าอยู่

ในด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้น หากมองจากข้อเท็จจริงว่า กรุงศรีอยุธยาถูกปลดปล่อยทรัพยากรที่สำคัญที่สุดไปคือ กำลังไพร่พลประชากรจำนวนมาก, ขวัญของชาวสยามก็คงตกต่ำและแน่นอนว่าเศรษฐกิจที่เคยเจริญรุ่งเรืองต้องตกต่ำลงด้วย. ในสภาพการณ์เช่นนี้สมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงต้องสร้างราชอาณาจักรสยามให้รุ่งเรืองขึ้นมาใหม่อย่างรวดเร็ว และต้องเลือกอยุธยาเป็นฐานต่อไป เพราะเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญติดกับพิษณุโลกซึ่งอยู่ใกล้เข้าไปในแผ่นดิน

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์เท่าที่มีอยู่ชี้ให้เห็นว่า ในขณะที่ไพร่พลร่อยหรอลง สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ทรงทุ่มเททุกสิ่งทุกอย่างเพื่อสร้างให้พระนครศรีอยุธยามั่นคงในทางเศรษฐกิจเสียก่อน บนพื้นฐานของการค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับจีนและญี่ปุ่น. การรีบขอเอกสารคำห้าบจากราชสำนักจีนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๑๖ ทดแทนเอกสารคำห้าบที่พม่ายึดไปและได้รับจากจักรพรรดิฉินในอีกสองปีต่อมา แสดงถึงความกระตือรือร้นที่จะดักดวงผลประโยชน์จากการทูตในระบบรัฐบรรณาการของจีนและการให้ได้ทองแดงมาใช้เป็นวัตถุลำคัญในการหล่อปืนใหญ่ด้วย. ทรัพยากรของราชสำนักส่วนหนึ่งจึงถูกนำไปใช้ในการทำนุบำรุงกองเรือที่มีขีดความสามารถสูงเพื่อคอยปกป้องผลประโยชน์ของไทยในการค้าทั้งกับจีนและการค้าชายฝั่งในภูมิภาค

ในด้านวัฒนธรรมเราจะเริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนหลายประการ. ผมถือว่า พ.ศ. ๒๑๑๒ เป็นการสิ้นสุด ‘สมัยศรีอยุธยาในประวัติศาสตร์ไทย’ หรือสมัยรัฐไทกึ่งมอญ-เขมร ซึ่งอาจมองตนเองว่าเป็นทายาททางวัฒนธรรมของเขมรพระนครหลวงยโสธร. นับแต่นั้นมาภาษาเขมรซึ่งดูเหมือนจะทำหน้าที่เป็นภาษาชั้นสูงหรือกึ่งราชการของอยุธยาจะค่อยๆ เสื่อมความนิยมลง. ในขณะเดียวกันความนิยมใช้จุลศักราช (+๖๓๘ = ค.ศ.) แบบพม่าและเมืองเหนือจะเข้ามาแทนที่มหาศักราช (+๙๘ = ค.ศ.) ซึ่งรับมาจากเขมร. ถ้าเราเชื่อตามศาสตราจารย์เซเดส์ว่า ราชอาณาจักรสุโขทัยเป็นแหล่งอารยธรรมไทย, เราก็น่าจะกล่าวได้ว่าารสนิยมทางอักษรศาสตร์และศิลปะของราชวงศ์สุโขทัยได้เข้ามาทำให้ศรีอยุธยาเป็นไทย

มากขึ้น เพราะบุคลากรทางวัฒนธรรมของราชสำนักอยุธยาเดิมได้ถูกพม่ากวาดต้อนไปเป็นจำนวนมาก. นอกจากนี้ดูเหมือนว่า พระนามอย่างเป็นทางการของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์ใหม่ได้เปลี่ยนไปจากเดิม เช่นเดียวกับชื่อพระนครหลวงที่เปลี่ยนจาก ‘อโยธยา’ เป็น ‘อยุธยา’ ผมจะกล่าวถึงเรื่องนี้อย่างละเอียดข้างหน้า.

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ทรงให้ข้อคิดว่าช่องทางการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากพม่าเป็นช่องทางราชการ บางที่อาจจะมีการบังคับให้ใช้ระบบของพม่าในบางเรื่องบ้าง^{๕๖} พระองค์ท่านสันนิษฐานด้วยว่า แม้แต่ตำแหน่ง ‘วังหน้า’ ก็เอาแบบอย่างพม่ามาในตอนนี่^{๕๗} ผมค่อนข้างแน่ใจว่า ข้อสันนิษฐานนี้คลาดเคลื่อน เพราะในกฎหมายเถียรบาล มาตรา ๑๓/๙ เขียนไว้ชัดเจนว่า ‘อนึ่งพระราชกุมารได้เป็นพระหน่อ, พระเจ้าอยู่หัวฝ่ายหน้า’ ซึ่งเป็นระบบวัฒนธรรมราชสำนักในสมัย ‘ศรีอโยธยา’ แน่นนอน^{๕๘} นวลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชคือ การเพิ่มตำแหน่ง ‘พระเจ้าอยู่หัวฝ่ายหลัง’ ในปลายรัชสมัยของพระองค์ก็ได้ เพราะ คำว่า ‘ฝ่ายหน้า’ และ ‘ฝ่ายหลัง’ ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์สังเขป. นอกจากนี้ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ยังพาดพิงถึงสมเด็จพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระนเรศวรฯ และสมเด็จพระเอกาทศรถว่า ‘พระเจ้าอยู่หัวทั้งสามพระองค์’.

^{๕๖} เพิ่งอ้าง, ๕๔๕

^{๕๗} ดู “ตำนานวังหน้า” ซึ่งตีพิมพ์ในหลายแห่งและหลายครั้ง รวมทั้งใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๓ เล่มที่ ๑๑ (พระนคร: ศุภสภา, ๒๕๐๓) ๑ – ๒๖๘

^{๕๘} เรื่องกฎหมายตราสามดวง, ๓/๔

๔

ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในโมฆียปกรณัม

การศึกษาสงครามติดพันระหว่างไทยกับพม่าและสภาพความทรุดโทรมของพระนครศรีอยุธยา ซึ่งพระเจ้าบุเรงนองทิ้งไว้ให้แก่สมเด็จพระราชบิดาของพระองค์คงจะเป็นประสบการณ์ที่ฝังลึกในพระทัยสมเด็จพระนเรศวรฯ ขณะยังทรงพระเยาว์อยู่มาก. ในขณะที่ความสำเร็จของพระเจ้าบุเรงนองในด้านการรณรงค์สงครามอาจเป็นแบบฉบับ และแรงบันดาลใจสำหรับเยาวชนกษัตริย์ที่ไฝฝั้นจะเสมอเหมือน, แต่ในสายตาของสมเด็จพระนเรศวรฯ ซึ่งมีพระชนม์เพียง ๙-๑๐ ชันษา การสร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งอ่อนเปลี้ยเป็นทั้งงานที่ยากยิ่งและทำทนาย.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงอยู่ภายใต้แรงกดดันและภาระทางใจอย่างหนักหน่วง เพราะพระองค์เองเป็นทวิวงศ์และเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นเอกภาพของเมืองเหนือและเมืองใต้. อย่างน้อยที่สุด พระราชภารกิจในการปลดปล่อยกรุงศรีอยุธยาจากแอกของพม่า และนำเกียรติภูมิคืนสู่สยามประเทศจะช่วยบรรเทาเรื่องราวในอดีตระหว่างเมืองเหนือกับเมืองใต้ และลดความรู้สึกเจ็บปวดที่ชาวพระนครศรีอยุธยาถือว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาต้องรับผิดชอบอย่างเต็มที่. ผมคิดว่าเราต้องพยายามเข้าใจบทบาทของสมเด็จพระนเรศวรฯ จากแง่มุมทางจิตวิทยาด้วย

ผู้สืบทอดประวัติศาสตร์ไทยฉบับมาตรฐานที่คัดลอกพระนิพนธ์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ อนุภาพมาเป็นส่วนใหญ่ มักจะกล่าวถึงพระราชประวัติย่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตอนหนึ่งว่า เมื่อพระเจ้าบุเรงนองเสด็จกลับกรุงหงสาวดีได้ทรงนำสมเด็จพระนเรศวรฯ ไปในฐานะตัวประกันด้วย โดยกล่าวกันว่า ขณะนั้นพระองค์มีพระชนม์เพียง ๙ ขวบ. ขณะประทับอยู่ ณ กรุงหงสาวดีนั้น เป็นพระสหายกับพระมหาอุปราชพม่า แต่เนื่องจากพระมหาอุปราชทรงดูหมิ่นดูแคลนจึงเสด็จหนีกลับมากองกรุงศรีอยุธยา. นอกจากนี้ ยังมีเรื่องเล่าขานกันว่า ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงเล่นชนไก่ชนะพระมหาอุปราช. ฝ่ายหลังแก้ล้างปราชัยพระองค์

สมเด็จพระนเรศวรฯ จึงทรงทำชนไก่พนันเอาบ้านเอาเมืองกัน

เกร็ดประเพณีนี้เพิ่มสีสันอย่างมีชีวิตชีวาแก่เรื่องเล่า ‘อิง’ ประวัติศาสตร์จนผู้คนสมัยหลังคิดว่าเป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ไป

ท่านที่เคยอ่านพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ คงจะตั้งคำถามเดียวกันกับผมว่า เหตุใดผู้ชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิศดาร ซึ่งมีแนวโน้มจะนำเอา Oral traditions หรือ ‘เรื่องเล่าขาน’ มาใส่ในงานของท่านอยู่แล้ว จึงไม่กล่าวถึงเรื่องสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงถูกนำไปหงสาวดีเป็นตัวประกัน. อาจมีผู้รู้อธิบายว่า หากใส่ไว้จะเป็นการเสียพระเกียรติยศ แต่ถ้าหันไปพิจารณาฉบับหอแก้วของพม่า ซึ่งเอาใจใส่บันทึกอย่างละเอียดว่า พระเจ้าบุเรงนองทรงรับชนะและเอาใครต่อใครไปเป็นตัวประกันที่หงสาวดี เพื่อประดับเกียรติยศของพระองค์บ้าง เราจะพบว่า ฉบับหอแก้วบันทึกเพียงว่าใน พ.ศ. ๒๑๑๒ พระเจ้าบุเรงนองทรงรับถวายพระสุพรรณกัลยา พระชนมายุ ๑๗ พรรษา (พระชนม์เต็ม ๑๖ ชันษา) จากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (ซึ่งมีพระชนม์ในปีขึ้นเสวยราชย์ ๕๔ ชันษา) นำกลับไปหงสาวดีพระองค์เดียวมิได้กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรฯ แต่ประการใด. จดหมายเหตুর่วมสมัยของชาวยุโรปก็ได้พลาดไปถึงเรื่องนี้.

ถ้าเรื่องสมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จไปเป็นตัวประกันที่หงสาวดีมิใช่เรื่องจริง, หรืออย่างน้อยที่สุดที่เราจะสรุปได้ตอนนี้คือ เหตุการณ์นี้ไม่ได้อยู่ในความรับรู้ของประวัติศาสตร์นิพนธ์อย่างเป็นทางการของไทยและพม่า, แล้วเราจะอธิบายโมฆียปกรณัม (myth) เรื่องนี้ได้อย่างไร.

ดูเหมือนว่าความเชื่อมหานี้จะมีที่มาจาก ‘คำให้การชาวกรุงเก่า’ และ ‘คำให้การขุนหลวงหาวัด’ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า พวกพม่าจดไว้จากการสอบถามเชลยชาวอยุธยาในสมัยกรุงแตกครั้งที่ ๒ แต่ในเอกสารทั้งสองชุดนั้นก็มิได้กล่าวไว้เลยว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีพระชันษา ๙ ขวบในเวลานั้น. อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงที่เราควรทราบ คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่กล่าวไว้ใน ‘คำให้การ’ ทั้งสองเกี่ยวกับเหตุการณ์สมัยนี้นี้ล้วนผิดหมด

๑๐๔ ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรในประวัติศาสตร์ไทย

เพราะฉะนั้น เหตุการณ์ตอนสมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จไปเป็นตัวประกันที่หงสาวดี จะถูกต้องเพียงเหตุการณ์เดียวได้อย่างไร.

มีข้อควรสังเกตว่า อย่างว่าแต่คนสมัยปลายอยุธยาเลย แม้แต่คนสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (อย่างน้อยก็คนที่เล่าให้เยเรเมียส ฟาน ฟลีตฟัง) ก็เข้าใจว่า สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงถูกนำไปหงสาวดีขณะเมื่อมีพระชนมายุได้ ๑๓ ปี,^{๔๙} ไม่ใช่ ๙ ขวบ. พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรฯ ขึ้นไปครองราชย์ที่เมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๔ หลังจากเสียกรุงฯ เพียงสองปี พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศว่า ปีขึ้นไปครองราชย์ที่พิษณุโลกมีพระชนมได้ ๑๖ ปี ถ้าข้อมูลนี้ถูกต้องหมายความว่า สมเด็จพระนเรศวรฯ ประสูติในพ.ศ. ๒๐๙๘ หรือมีพระชนมได้ ๑๓ ปีในพ.ศ. ๒๑๑๒ นับว่าตรงกับที่คำนวณได้จาก พระราชพงศาวดารฉบับพิศดาร และฟังดูมีเหตุผลดี, ข้อมูลฝ่ายพม่า เอกสารไทย และของฟาน ฟลีตดูสนับสนุนกันดี.

ประวัติศาสตร์สังเขปฯ กล่าวว่า ระหว่างประทับอยู่ที่หงสาวดีสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงถูกเสียชื่อเสียงหยั่นจากกษัตริย์พม่า, เพราะทรงแสดงฝีมือในศิลปศาสตร์ต่างๆ เช่น ทรงม้า, ล่าสัตว์, และคล้องช้างได้เก่งกว่ากษัตริย์พม่าเอง. ด้วยความขุ่นเคืองพระทัยจึงเสด็จหนีกลับมาเมืองพิษณุโลก และฝ่ายกษัตริย์พม่าก็ทรงให้กองทัพไล่ติดตาม.

เรื่องเล่าใน ‘คำให้การ’ และประวัติศาสตร์สังเขปฯ เป็นเรื่องเล่าประเภท ปลอดภัย (dateless traditions) ซึ่งทับถมกันจากข้อเท็จจริงที่ผู้เล่าจับต้นชนปลายไม่ถูกแล้ว. เราจะเห็นว่าประวัติศาสตร์สังเขปฯ ไม่ได้แยกความแตกต่างระหว่าง บุเรงนอง นันทบุเรงและพระมหาอุปราชาด้วยซ้ำ. จริงๆ แล้ว กษัตริย์ที่ว่าหยั่นหยั่น สมเด็จพระนเรศวรฯ ในที่นี้ไม่ใช่พระเจ้าบุเรงนอง แต่ตั้งใจให้หมายถึงพระเจ้า นันทบุเรงเมื่อครั้งยังเป็นพระมหาอุปราชาพม่าอยู่ตั้งแต่พ.ศ. ๒๐๙๔ เป็นต้นมา

^{๔๙} Short History, 77

ผมไม่ได้กล่าวว่า เรื่องเล่าเหล่านี้ไม่มีมูลเหตุทางประวัติศาสตร์เสียเลย, แต่ต้องการชี้ว่า มันเกิดขึ้นจากโลกทัศน์มหาชน (folk beliefs) และมีสาเหตุมาจากการรับรู้ข้อเท็จจริงที่คลุมเครือมาแต่ต้น, นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์บอกเล่าได้ตั้งข้อสมมติฐานจากการทำวิจัยภาคสนามในเผ่าชนไร้หนังสือของแอฟริกาว่า ในกระแสดการถ่ายทอดข้อเท็จจริงด้วยการบอกเล่า รายละเอียดของเรื่องที่เล่าสามารถจะเปลี่ยนแปลงไปได้มากในระยะเวลาอันสั้น และเพียงสามชั่วคนเท่านั้น สารัตถะของเรื่องจะถูกเปลี่ยนไปตามความเข้าใจของชนรุ่นหลัง^{๕๐} ในรายละเอียดหลายตอน, ประวัติศาสตร์สังเขปฯ และราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาฉบับต่างๆ ได้เป็นตัวอย่งแสดงว่า แม้เพียงหนึ่งชั่วคนเท่านั้นเรื่องเล่าขานสามารถคลาดเคลื่อนไปได้มาก.

ด้วยข้อสังเกตข้างต้น ผมคิดว่า เราสามารถจะอธิบายโครงสร้างของจารีตการบอกเล่าเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชโดยเอาข้อเท็จจริงมาแสดงได้เกือบทุกขั้นตอน

ปวศ.สังเขป	คำให้การ	ข้อวินิจฉัยประกอบ
๑. สมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จเป็นตัวประกัน	สมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จเป็นตัวประกัน	สมเด็จพระเอกาทศรถ / ราชเมศวร ^{๕๑}
๒. พระชนม์ ๑๓ ปี	ไม่กล่าวไว้	พระชนม์ ๙ ขวบ ^{๕๒}
๓. แข่งขันทรงม้า, ล่าสัตว์, คล้องช้างชนะกษัตริย์พม่า	แข่งขันชนไก่ชนะมหาอุปราช	เรื่องชนไก่ ^{๕๓}
๔. ถูกกษัตริย์พม่าเหยียดหยาม	ถูกมหาอุปราชเหยียดหยาม	Gasparo Balbi ^{๕๔}
๕. เสด็จหนี, ถูกพม่าติดตาม	เสด็จหนี, ถูกพม่าติดตาม	Gasparo Balbi ^{๕๕} พงศาวดารมอญ ฉบับหอแก้ว

^{๕๐} Ruth Finnegan, "A Note on Oral Tradition and Historical Evidence", *History and Theory*, 9, 2(1970): 195-201

๑. จนถึงปัจจุบันนี้ เราได้ทราบแล้วจากการบันทึกประวัติศาสตร์ที่เก่าที่สุดของไทยคือ ประวัติศาสตร์สังเขปฯ และคัมภีร์สังคีตวงศ์ ว่าสมเด็จพระเอกาทศรถ, พระอนุชาธิราชของสมเด็จพระนเรศวรฯ มีพระนามเฉพาะพระองค์ก่อนเสวยราชย์ว่า ‘สมเด็จพระราเมศวร’. ในสมัย ‘ศรีอโยธยา’ พระนามนี้หมายถึงองค์รัชทายาททั้งหลาย. คนสมัยหลังก็คงเข้าใจเช่นเดียวกันนี้. และในเมื่อรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชมีสมเด็จพระราเมศวรอยู่แล้ว ก็ต้องปิดเอาสมเด็จพระนเรศวรไปไว้เสียที่อื่นก่อน. ‘คำให้การ’ แม้จะไม่ทราบแล้วว่า สมเด็จพระอนุชาธิราชมีพระอิสริยยศเป็น ‘สมเด็จพระราเมศวร’ แต่ก็ยังมีร่องรอยของความเชื่อสืบทอดมาเล่าว่า สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นองค์รัชทายาท แต่ไม่ยินยอมรับราชสมบัติ เพราะสมเด็จพระเชษฐาธิราชยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ที่หงสาวดี. เรื่องไม่ยอมรับราชสมบัติของพระอนุชาธิราชนี้ ‘คำให้การ’ ได้เล่าเคลื่อนไปจากของเดิมในประวัติศาสตร์สังเขปฯ ซึ่งยกตอนนี้ไปไว้เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชแล้ว และกล่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรฯ ต่างหากที่ไม่ปรารถนาจะขึ้นเป็นกษัตริย์ เพราะมีพระอุปนิสัยเยียบขาดและจะปกครองอย่างรุนแรง.

๒. ประวัติศาสตร์สังเขปฯ กล่าวตรงกับพระราชพงศาวดารฉบับพิศดารว่า เมื่อกรุงฯ ตกใน พ.ศ. ๒๑๑๒ สมเด็จพระนเรศวรฯ มีพระชนม์ ๑๓ ปี แต่มติมหาชนกลับเชื่อว่า มีพระชนม์ ๙ ขวบเท่านั้น ผมไม่ทราบว่ามีที่มาอย่างไร. ถ้าหากความลัษณนี้มีมาแต่เดิมก็น่าสนใจเพราะประวัติศาสตร์สังเขปฯ บอกว่า สมเด็จพระเอกาทศรถ ราชเมศวรขึ้นครองราชย์ต่อจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเมื่อพระชนมายุได้ ๔๕ พรรษา ซึ่งแสดงว่า มีพระชนม์ ๙ ขวบใน พ.ศ. ๒๑๑๒^{๕๑} เรื่องมีอยู่ว่า สมเด็จพระราเมศวรในรัชกาลสมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ทรงถูกนำไปหงสาวดีอย่างตัวประกัน เสด็จพระอนุชาสมเด็จพระนเรศวรฯ มีพระนามเฉพาะ ‘ราเมศวร’ เหมือนกันจึงเกิดการจับแพะชนแกะจากเรื่องสองเรื่อง แม้แต่เอกสารตะวันตกสมัยหลังต่อมาอย่างน้อยหนึ่งเรื่อง ได้กล่าวว่า ทั้งสมเด็จพระองค์ดำและ

^{๕๑} Short History, 87

พระองค์ชาวทรงถูกนำไปเป็นตัวประกันและได้รับการเลี้ยงดูในราชสำนักพม่า^{๕๒}

๓. ความเชื่อมหาชนเรื่องสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงเล่นไก่ชนะสมเด็จพระมหาอุปราช ตามที่เล่าใน ‘คำให้การ’ (สมัยปลายอยุธยา) น่าจะรู้ทั้งได้แล้ว. แต่ความเชื่อมหาชนเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นสิ่งที่สำคัญมากสำหรับนักศึกษาวรรณคดี เพราะเป็นกรณีตัวอย่างที่ดีที่สุดของการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดโดยการหยิบยืมเค้าเรื่อง (Theme) ที่ค่อนข้างเป็นสากลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. ในระยะเวลาเพียงสองชั่วคน (๑๒๗ ปี, ๒๑๘๓-๒๓๑๐) การชนไก่ระหว่างสมเด็จพระนเรศวรฯ กับสมเด็จพระมหาอุปราช ได้เข้ามาแทนที่ ‘การทรงม้า, ล่าสัตว์ และคล้องช้าง’ สมเด็จพระนเรศวรฯ กับกษัตริย์หงสาวดี เรื่องการชนไก่ที่ถูกยกฐานะขึ้นมาเป็นเรื่องเอกเรื่องเดียวที่น่าสนใจเป็นพิเศษ เนื่องจากสะท้อนให้เห็น ‘ความเป็นพื้นบ้าน’ และวิถีชีวิตของมหาชนประเภท ‘ไพร่’ ที่อนุรักษ์เรื่องเล่าที่ค่อนข้างเป็นที่รู้จักดีในวัฒนธรรมเปิดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังจะเห็นได้ว่า ในวัฒนธรรมบอกเล่าแบบปลอดกาลของชาวมลายู แนวเรื่องชนไก่พนันเอาบ้านเอาเมืองก็ถูกยกขึ้นมาเล่าเช่นเดียวกัน^{๕๓} การหยิบยืม theme จากที่หนึ่งไปใช้อีกที่หนึ่งเป็นวัฒนธรรมประวัติศาสตร์นิพนธ์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่เด่นชัดและผมเคยยกมาเป็นข้อสังเกตแล้วครั้งหนึ่ง^{๕๔}

^{๕๒} Purchas His Pilgrimage, or Relations of the World and the Religions Observed in All Ages and Places Discovered, from the Creation unto this Present, 3rd Edition, (London: Henry Fetberstone, 1617), 558. ผู้เรียบเรียงข้อมูลอ้างอิงงานเขียนของ Peter Williamson Floris ซึ่งเข้ามาที่อยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมว่า “When Siam (said he) was tributary to Pegu, the two brothers sonnes to the king of Siam, brought up in the Court of Pegu, made an escape home.”

^{๕๓} ดู Shelley Errington, “some Comments on Style on Style in the Meaning of the Past” in D.G. Marr and Anthony Reed, eds, **Perception of the Past on Southeast Asia**, (Singapore : Heineman, 1979), 31

^{๕๔} วินัย พงศ์ศรีเพียร, “งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” กลุ่มประเทศภาคพื้นทวีป”, ๑ – ๔๔

ภาพวาดประวัติศาสตร์เกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรที่วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. แสดงให้เห็นพระมหาอุปราชาพม่าและสมเด็จพระนเรศวรซึ่งทรงเยาว์วัยอยู่เสมอกันแข่งขันชนไก่ในสังเวียนเปิด. พระมหาอุปราชาในที่นี้คือ โอรสของพระเจ้านันทบุเรง (ซัยสีหะ) นั่นเอง เราทราบได้จากข้อเท็จจริงที่ว่า สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปเมืองหงสาวดีในฐานะตัวประกันสองปี ระหว่างพ.ศ. ๒๑๑๒ ถึง ๒๑๑๔ จะมีพระชนม์ ๑๓-๑๔ ปี ในขณะที่พระมหาอุปราชาซัยสีหะมีพระชนม์ระหว่าง ๓๔ ถึง ๓๕ ปี (เพราะประสูติในปีพ.ศ. ๒๐๓๘) พ่อที่จะมีพระโอรสวัยใกล้เคียงสมเด็จพระนเรศวร และถูกเลี้ยงดูในราชสำนักพระเจ้าบุเรงนองด้วยกัน และทั้งสองคงจะมีเรื่องกระทบกระทั่งเสียดลกันได้

๔. เรื่องเล่าว่าสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงถูกกษัตริย์พม่าดูถูกดูแคลนนั่นต้องเข้าใจตรงกันว่า กษัตริย์พม่าในที่นี้หมายถึง พระเจ้านันทบุเรง ซึ่งเป็นอุปราชในรัชกาลพระเจ้าบุเรงนอง กล่าวโดยสรุปก็คือ ระหว่างอยู่หงสาวดีสมเด็จพระนเรศวรทรงต้องรับคำปราชญ์จากมหาอุปราชาพม่าทั้งพ่อและลูก. ในการตรวจสอบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ผมเชื่อว่าเรื่องเล่าสื่อนี้น่าจะมีที่มาจากเหตุการณ์จริงซึ่งนักประวัติศาสตร์ไม่ทราบรายละเอียดนัก แต่มีการแย้มพรายไว้ในจดหมายเหตุร่วมสมัยของ Gasparo Balbi ซึ่งเขียนเล่าไว้ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๑๒๖ เกี่ยวกับการที่สมเด็จพระนเรศวรฯ ได้รับคำสั่งให้เสด็จยกทัพไปช่วยพระเจ้านันทบุเรงในการปราบศึกเมืองอังวะแต่พระองค์กลับเสด็จนำทัพไปยังเมืองหงสาวดีว่า

เมื่อพระองค์ (กษัตริย์นันทบุเรง) เสด็จกลับมาถึงหงสาวดีก็ทรงทราบว่าระหว่างเสด็จไปการศึกษาเมืองอังวะซึ่งเป็นกบฏนั้น พระราชโอรสของพระเจ้ากรุงสยามได้เสด็จนำทัพมายังกรุงหงสาวดีพร้อมกับช้างศึก ๕๐ เชือก, ม้า ๘๐๐ ตัว และสรรพอาวุธปืนกับไพร่พล สมเด็จพระมหาอุปราชามีพระบัญชาให้นำทัพขึ้นไปเมืองอังวะ แต่พระองค์(สมเด็จพระนเรศวรฯ) กลับเดินทัพกลับประเทศสยาม^{๕๕}

๕. การที่สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงนำทัพกลับพิชิตโลกเลนนั้นอาจเกิด

^{๕๕} Samuel Purchas, op.cit., 162

จากมีเรื่องขุนเคืองพระทัยอย่างใดอย่างหนึ่งเกี่ยวกับพระมหาอุปราชา. รายงานของ Gasparo Balbi แสดงว่า ทักษิณเดชะพระนเรศวรฯ ในครั้งนั้นเป็นเพียงทัพขนาดเล็ก. จุดประสงค์น่าจะเป็นการไปดูลาดเลาเมืองหงสาวดี แต่การที่ไม่ทรงนำทัพไปอังวะโดยตรงนั้น น่าจะทำให้พระมหาอุปราชาที่อยู่รักษาเมืองเกิดตื่นตระหนกและไม่ไว้วางพระทัย. นอกจากนั้นสมเด็จพระมหาอุปราชาคงจะดูถูกเหยียดหยามมิไว้เกียรติยศแก่พระองค์ จึงทำให้สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงยกทัพกลับทันที พร้อมทั้งกวาดต้อนผู้คนชาวมอญและกะเหรี่ยงตามหัวเมืองรายทางกลับพิษณุโลกด้วย ความผิดพ้องหมองใจกันระหว่างสมเด็จพระนเรศวรฯ และสมเด็จพระมหาอุปราชามีหลักฐานยืนยันในจดหมายเหตุ Gasparo Balbi อีกเช่นกัน ผู้เขียนเล่าว่า

เมื่อเสร็จศึกครั้งกรุงอังวะเป็นกบฏแล้ว, พระเจ้ากรุงสยาม, ผู้ทรงเป็นข้าขนทเสมาของเมืองพะโค, ได้ส่งราชทูตมาเฝ้าพระเจ้าหงสาวดีเพื่อแจ้งว่า, พระเจ้ากรุงสยามขุนเคืองพระทัยนักที่ฝ่ายพม่าส่งเพียงขุนนางชั้นต่ำมาต้อนรับพระราชโอรส ผู้ซึ่งพระองค์ทรงส่งไปช่วยปราบกบฏเมืองอังวะ และด้วยเหตุดังกล่าว ตั้งแต่นี้ต่อไปจะไม่ทรงนับถือและยอมรับพระราชอำนาจของพระเจ้าหงสาวดีอีก^{๕๖}

๕. เรื่องเล่าที่ว่า สมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จหนีจากกรุงหงสาวดีกลับมามีพิษณุโลก พร้อมผู้ติดตาม ๓๐๐ คน (ตามประวัติศาสตร์ลังเซปฯ) และถูกกองทัพนพเรศวรฯ ติดตามนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องหนีจากการเป็นตัวประกัน แต่ความจริงแล้วเป็นเรื่องต่อเนื่องกับข้อ ๔ ข้างต้น คือ หลังจากไม่พอพระทัยสมเด็จพระมหาอุปราชาแล้ว สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงถอนทัพกลับเพราะทรงทราบว่า ทัพหลวงของพระเจ้านันทบุเรงกำลังกลับจากอังวะ. เมื่อพระเจ้านันทบุเรงเสด็จกลับมาถึงทรงทราบเรื่องเข้าก็มีรับสั่งให้พระมหาอุปราชาและทัพที่กลับจากกรุงอังวะไล่ตามทัพสมเด็จพระนเรศวรฯ ทันที แต่ไม่ทัน ทั้งราชวงศ์ปกครอง ฉบับหอแก้วและพงศาวดารมอญ-พม่าจดไว้เหมือนกัน^{๕๗}

^{๕๖} ibid., 163

^{๕๗} Relationship, 127 – 28.

ผมยังมีทางเครื่องในช่วงนี้อีกนิดหนึ่งเกี่ยวกับพระนามของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, พระนาม ‘นเรศวร’ นี้ปรากฏในเอกสารประเภทพระราชพงศาวดารตั้งแต่ฉบับหลวงประเสริฐฯ (พ.ศ. ๒๒๒๓) เป็นต้นมา. ผมเข้าใจว่าหลังจากสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปแล้ว ๓๐-๔๐ ปี (๒ ชั่วคน) แม้แต่ปราชญ์ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็อาจจะไม่เข้าใจว่า อะไรคือพระนามที่แท้จริงของพระองค์. ราชวงศ์ปกรณ์ ฉบับหอแก้วของพม่าเรียกพระองค์ว่า ‘พระนริศ’, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ของชาวโยนกเรียกพระองค์ว่า ‘พระนเรศ’^{๕๘} ในหลักฐานที่ย้อนเวลาขึ้นไปกว่านี้ เราจะพบว่า ประวัติศาสตร์สังเขปฯ (รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) เรียกพระองค์ว่า ‘พระนเรศราชาธิราช’^{๕๙} ‘พระไอยการกระบดศึก’ ลงจุลศักราช ๙๕๕ ปีชาล ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ (รามศวร) มีข้อความว่า ‘เจ้าฟ้านเรศวรเชษฐาธิบดี’, ส่วนศิลาจารึกหมายเลข k ๒๓ (วัดรามลักษณ์/อันโลก) ในประมวญจารึกเขมรและ ดร. ไมเคิล วิกเกอรี เชื่อว่าเป็นจารึกที่ชาวสยามจารขึ้นมีข้อความกล่าวถึงการที่ ‘พระนเรศวร’ เสด็จไปตีเมืองละแวกในต้นปี พ.ศ. ๒๑๓๑^{๖๐} หลักฐานชิ้นหลังนี้เป็นหลักฐานร่วมสมัยจึงมีน้ำหนักมาก, สำหรับคัมภีร์**สังคิตยวงศ์** ซึ่งพระพิมลธรรมรจนาเป็นภาษาบาลี เขียนพระนามของพระองค์ว่า ‘นริสสรราช’^{๖๑ ๕๖}

^{๕๘} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารฯ, สำนักนายกรัฐมนตรี, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, (กรุงเทพฯ ๒๕๑๔) ,๘๐, ข้อความว่า ‘ศักราช ๙๕๔ ตัว ปีเต่าสี อุปราชาเอารัฟไปเมืองใต้ได้รับพระยานเรศ’

^{๕๙} Short History, 82

^{๖๐} Vickery, Cambodia After Angkor, 244

^{๖๑} George Coedes, “Une recension palie des Annales d’Ayuthya”, **Bulletin de l’Ecole Francaise d’Extrene-Orient**. 14,3 (1914), 21. ถ้าหากว่าพระนามของพระองค์คือ “นเรศวร” พระพิมลธรรมน่าจะเขียนพระนามพระองค์ว่า “นริสสุร”

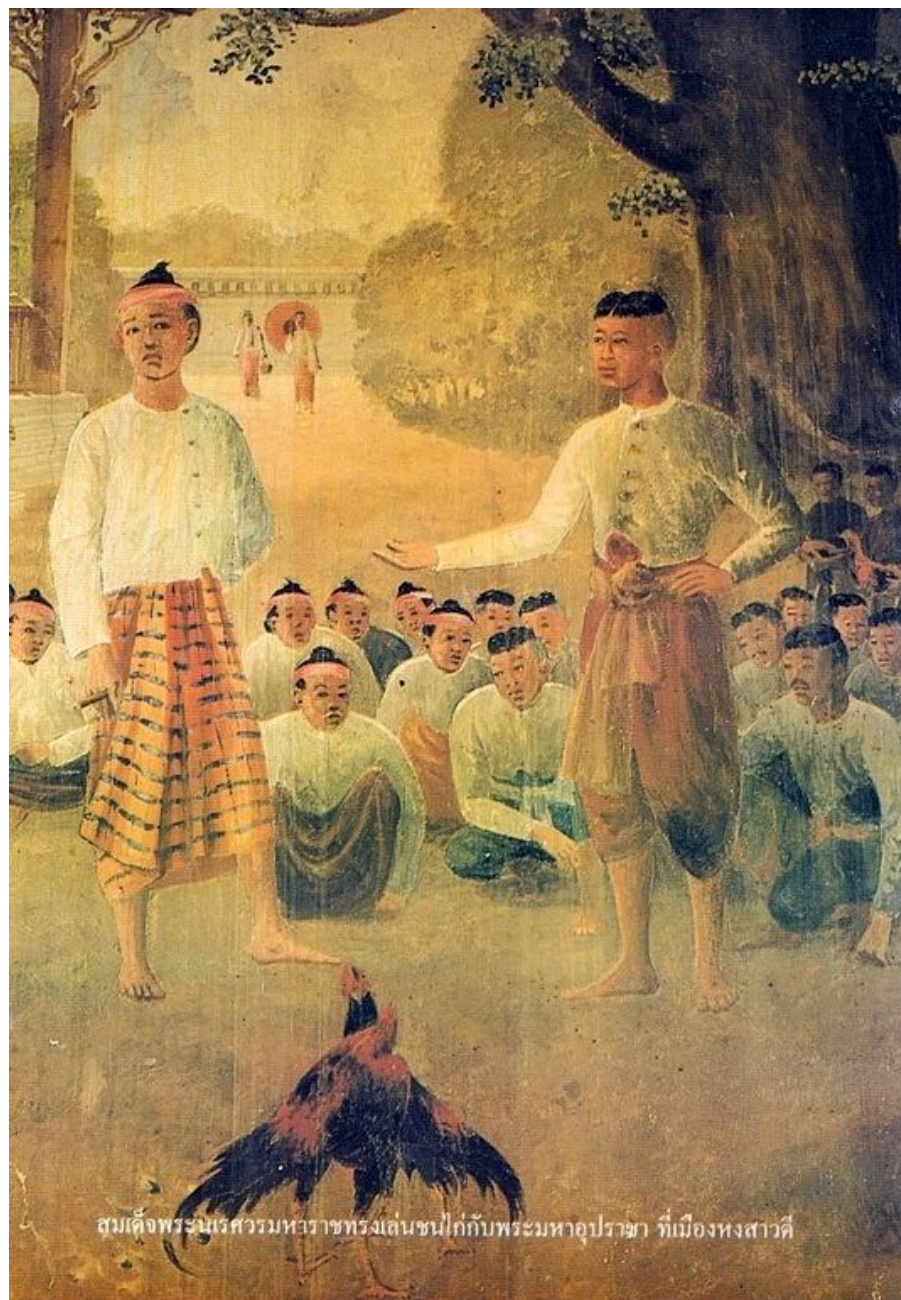
ท่านผู้รู้ทั้งหลายคงตั้งคำถามแก่ผมว่า ถ้าพระนามที่ถูกต้องนั้นคือ ‘นเรศ’ หรือ ‘นริศ’ (นร + อิศ) แล้วไหนในภายหลังจึงกลายเป็น ‘นเรศวร’ (นร + อิศวร) ไปได้ กระผมคิดว่ากุญแจไขเงื่อนงำนี้อยู่ที่ประวัติศาสตร์สังเขปฯ ซึ่งบันทึกพระนามกษัตริย์ที่ถูกต้องไว้. เราทราบพระนามอันถูกต้องของพระเจ้ายรราช เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วจากศิลาจารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก ซึ่งพอจะนำสร้อยพระนามของพระองค์มาเปรียบเทียบกับพระนามอันถูกต้องของสมเด็จพระนเรศวรฯ ได้ดังนี้

สมเด็จพระบรมมหารัชมงคล วรรณราชิราช

สมเด็จพระนเรศ วรรณราชิราช

ถ้าหากว่าอาลักษณ์ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ฯ ซึ่งชำระพระราชพงศาวดารและได้พบเอกสารเก่าซึ่งเพี้ยนมีพระนามที่ถูกต้องของสมเด็จพระนเรศวรฯ อยู่ ก็มีความเป็นไปได้ไม่น้อยที่จะตัดคำผิดเป็น ‘นเรศวร-ราชิราช’ โดยเข้าใจผิดว่า ‘ราชิราช’ เป็นสร้อยวลียกย่องพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระนามว่า ‘นเรศวร’ (นร + อิศวร) ผมเชื่อว่าสร้อยพระนาม ‘วรรณราชิราช’ มีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ซึ่งแสดงสายสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระนเรศวรฯ กับสมเด็จพระบรมมหารัชมงคล ผู้เป็นพระเจ้าตา.

๑๑๒ ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรในประวัติศาสตร์ไทย

๕

พระเจ้าอยู่หัวฝ่ายหน้า

ตามพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงเริ่มมีบทบาทในประวัติศาสตร์ไทยเมื่อเสด็จขึ้นปกครองราชย์ที่เมืองพิษณุโลก พ.ศ. ๒๑๑๔ ขณะพระชนม์ได้ ๑๖ ชันษา ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๑๑๗ เมื่อพระชนม์ได้ ๑๙ ชันษา พม่าเกณฑ์ให้กรุงศรีอยุธยาส่งทัพไปช่วยหงสาวดีรบล้านช้าง. สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงติดตามสมเด็จพระมหาธรรมราชาขึ้นไปหนองบัวลำพู แต่ทรงประชวรไข้ พระเจ้าบุเรงนองจึงโปรดให้ทั้งสองพระองค์กลับพระนครศรีอยุธยาได้

ต่อมาในราวปลาย พ.ศ. ๒๑๑๘ พญาละแวกบรมราชาได้ยกทัพเรือมาตีเมืองพระประแดง, ธนบุรี และยกทัพมาประชิดพระนครกับกวาดต้อนผู้คนทางปากน้ำได้ไปมาก. การรุกเข้ามาของพญาละแวกอธิบายได้ว่า กษัตริย์เขมรพยายามฉวยโอกาสที่จะพลิกเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับกัมพูชา เพราะในช่วงนี้ราชวงศ์พญาละแวกได้หันไปบูรณะฟื้นฟูศาสนสถานในเมืองนครหลวง (นครวัด) และอาจเคยคิดทะเยอทะยาน รื้อฟื้นความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรกัมพูชาโบราณที่สิ้นสุดลงตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระบรมราชาธิราชเสด็จไปตีเมืองนครหลวงได้ใน พ.ศ. ๑๙๙๔ การฉวยโอกาสมารุกรานพระนครศรีอยุธยานี้แสดงว่า ในการประเมินของพญาละแวก ประเทศสยามยังมิได้คืนกลับสู่สภาพเข้มแข็งดังแต่ก่อน

ราชสำนักศรีอยุธยาใช้เวลาอีกสามปีในการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ทางการเมืองทั้งหมด ใน พ.ศ. ๒๑๒๑ มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นสามเหตุการณ์คือ เหตุการณ์เกี่ยวกับพญาจันจันตุนีจากพระนครศรีอยุธยา ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกที่สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงแสดงให้เห็นพระอุปนิสัยการเป็นผู้นำทางทหารอย่างชัดเจน. ขณะนั้นมีพระชนมายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์. ในปีนั้นเองเอกสารจีนให้ข้อมูลว่าประเทศสยามส่งทูตไปเมืองจีนและจักรพรรดิได้พระราชทานเอกสารคำห้าบาทแทนของเก่าที่พระเจ้าหงสาวดียึดไป. หลักฐานนี้แสดงว่า พระนครศรีอยุธยาได้เริ่มแสดงตนเป็นรัฐอิสระในการติดต่อกับราชสำนักราชวงศ์หมิง แม้จะยังอยู่ในรัชกาลพระเจ้าบุเรงนองก็ตาม. เหตุการณ์สำคัญอีกอันหนึ่งคือโจรสลัดหลินเต่ากาน ซึ่งมี

ฐานะปฏิบัติการอยู่ที่กวางตุ้ง ได้เข้าโจมตีกองเรือบรรณาการของราชสำนักสยาม แต่กลับถูกตีกลับและเสียหายอย่างหนัก. การได้ชัยชนะเหนือโจรสลัดร้ายรายนี้สร้างความประทับใจแก่ราชสำนักหมิงมากจนจักรพรรดิทรงพระราชทานตราให้^{๖๒}

ในบทความเรื่องหนึ่งของท่าน, ศาสตราจารย์ ดร. โอ. ดับบลิว. โวลเทอร์ (O.W. Wolters) ได้เน้นความหมายและความสำคัญของคณะทูตสยามที่ส่งไปจีนใน พ.ศ. ๒๑๒๑ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับบทบาทของสมเด็จพระนเรศวรฯ. ท่านกล่าวว่า หนังสือ **กว๋อเจีย** ระบุพระนามพระเจ้ากรุงสยามว่า ‘หัวเจ้าซุง’ และพยางค์สุดท้ายมีเสียงละม้าย ‘ศวร’^{๖๓} ในชั้นแรก ผมได้ยอมรับการตีความนี้ไว้ เพราะยังไม่มีโอกาสตรวจสอบอย่างจริงจัง. แต่ในเมื่อเพิ่งจะฉุกใจคิดและสันนิษฐานไปว่า พระนามของสมเด็จพระนเรศวรฯ ที่ถูกต้องควรเป็น ‘นเรศ/วรราชาธิราช’ เสียแล้ว จึงตรวจสอบดูข้อมูลจากหนังสือสารานุกรมประวัติศาสตร์นิพนธ์ สมัยหมิงซึ่งศาสตราจารย์ Wolfgang Franke รวบรวมไว้ได้พบว่าหนังสือ **กว๋อเจีย** นั้น ทันเจียนเพิ่มรวบรวมขึ้นใน พ.ศ. ๒๑๙๖^{๖๔} ในขณะเดียวกัน ผมได้ขอความกรุณาคุณประพฤทธิให้ตรวจสอบพระนามพระเจ้ากรุงสยามที่ส่งทูตไปจีนใน พ.ศ. ๒๑๒๑ จาก หมิงสี่อู่ ซึ่งเป็นหลักฐานร่วมสมัย. ฉบับตีพิมพ์ที่คุณประพฤทธิมีอยู่เขียนพระนามว่า ‘หัวไถจู’

เมื่อเกิดข้อมูลขัดแย้งกัน คุณประพฤทธิ มีความเห็นว่า น่าจะต้องยึดถือจดหมายเหตุ **หมิงสี่อู่** เป็นหลักไว้ก่อน เพราะอายุเอกสารเก่ากว่า และผู้คัดลอก **กว๋อเจีย** คงเพี้ยนไปเพราะอักษรจีนสองพยางค์หลังเขียนเหมือนกันมาก ในทำนองกลับกัน, เราสามารถคิดได้เท่าๆ กันว่า พระนามที่ให้ไว้ใน **กว๋อเจีย** อาจจะถูก, และบรรณาธิการ **หมิงสี่อู่** ฉบับพิมพ์อาจคัดลอกจากต้นฉบับผิดก็ได้. ผมเอง

^{๖๒} O.W.Wolters, “Ayudhya and the Rearward Part of the World”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Northern Ireland*, 3 & 4 (1968), 171 fn. 34

^{๖๓} *ibid.*, 166 fn. 2

^{๖๔} Wolfgang Franke, *An Introduction to the Sources of Ming History*, (Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1968), 38

ก็จนปัญญาที่จะคืนเสียง ‘หัวเจ้าซุง’ หรือ ‘หัวไถจู’ เป็นภาษาไทยและมองไม่เห็นทางที่จะเป็นพระนามสมเด็จพระนเรศวรฯไปได้ แต่ถ้าหากว่า ‘หัวเจ้าซุง’ ถูกนั้นอะไรๆ ก็ย้ายขึ้นบ้าง เพราะทำให้นึกถึง ‘เจ้าฟ้าสอง(แคว)’ หรือ ‘พระเจ้าสองแคว’ ในประวัติศาสตร์สังเขป^{๖๕} อันเป็นพระนามหนึ่งของสมเด็จพระมหาธรรมราชา ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีแต่ในบางทีก็เพี้ยนจาก ‘สองแคว’ ไปเป็น ‘สองแก้ว’ อย่างเช่นในสังคิตยวงศ์ ที่เขียนพระนามสมเด็จพระมหาธรรมราชาโดยมีสร้อยว่า ‘สิหุวิรัตน’ (ศรีหุวิรัตนะ = ศรีสองแก้ว)^{๖๖} แทนที่จะเป็น ‘สิหุวิสาข’ (ศรีหุวิสาขะ = ศรีสองแคว)

การที่ผมตั้งข้อสังเกตข้างต้นไม่จำเป็นต้องหมายความว่า ตั้งใจจะรื้อสมมติฐานของศาสตราจารย์โลเทอร์เกี่ยวกับบทบาทของสมเด็จพระนเรศวรฯ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป ใน พ.ศ. ๒๑๒๑ สมเด็จพระมหาธรรมราชามีพระชนมายุ ๖๓ พรรษาแล้ว (คำนวณตามพงศาวดารฉบับพิศดารและประวัติศาสตร์สังเขป) ดังนั้นอาจจะทรงลดบทบาทของพระองค์ลงเป็นเพียงผู้สนับสนุนสมเด็จพระราชโอรสอย่างน้อยในการชำระพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ผู้ชำระเรียกสมเด็จพระมหาธรรมราชาเมื่อสวรรคตใน พ.ศ. ๒๑๓๓ ว่า ‘พระพทุทธราชา’ (ซึ่งสมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพทรงแก้ไขอีกชั้นหนึ่งเป็น ‘พระพฤตมาธิราช’)^{๖๗} และหมายถึง ‘พระราชผู้ใหญ่/ผู้เฒ่า’ หรือ Retired Emperor อย่างในระบบอินเซอิ (Insei) ของญี่ปุ่น ซึ่งจักรพรรดิชิรากะวะ ทรงนำมาใช้ใน พ.ศ. ๑๖๒๔^{๖๘} และในระบบไท่-เหื่อง-ฮวงที่ราชวงศ์เจิน (Tran) ของไต่เวียด เริ่มนำมาใช้ใน พ.ศ. ๑๘๐๑^{๖๙} ราชประเพณีเช่นนี้ถูกนำมาใช้เพื่อเปิดโอกาสให้องค์รัชทายาททรงสร้างกลุ่มอำนาจการเมืองและฝึกหัดราชการแผ่นดินก่อนขึ้นเสวยราชย์จริงๆ ความจริง

^{๖๕} Short History, 90

^{๖๖} Coedes, op. cit., 21

^{๖๗} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, ๖๒๖

^{๖๘} G. Cameron Hurst, *Insei: Abdicator Sovereigns in the Politics of Late Heian Japan, 1085 – 1185*, (New York : Columbia University press, 1976)

^{๖๙} Le Thanh Khoi, *Histoire du Viet Nam des Origines à 1858*, (Paris: Sudestasie, 1982), 172

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความพิศดารที่แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ ก็ได้กล่าวถึงการที่สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิทรงสละราชสมบัติให้แก่สมเด็จพระมหินทราธิราชใน “จุลศักราช ๙๑๔ ปีชวด”^{๗๐} แล้วเสด็จไปประทับ ณ วังหลัง ในลักษณะเป็นพฤติราชาเหมือนกัน

อย่างไรก็ตาม ดร. ไมเคิล วิกเกอรีได้แสดงความคิดเห็นที่น่ารับฟังว่า คำว่า ‘พระพฤทธราชา’ ในพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ ไม่ได้หมายถึง ‘พระราชผู้เฒ่า’ แต่สำนวนทั้งหมด ‘พระพฤทธราชานิพพาน’ แปลว่า ‘เสด็จสวรรคต’. ท่านอ้างอิงถึงศิลาจารึกวัดนครของเขมรว่า มีสำนวน ‘พริตร นีรุพพาน’ และในวรรณกรรมเขมรโบราณมีข้อความว่า ‘พระองค์ พพริตุ เทา เอ นีรุพพาน’ ซึ่งต่างก็แปลว่า ‘กระทำนิพพาน’^{๗๑} ทำให้ท่านสันนิษฐานว่าคำว่า ‘พระพฤทธา’ ในฉบับหลวงประเสริฐฯ วิปริตผิดเพี้ยนมาจากคำเดิมว่า ‘ประพฤตติ’ ซึ่งมาจากรากศัพท์สันสกฤตว่า ‘วฤต’ แปลว่า ‘หมุน, กลายเป็น’ ถ้า ดร. ไมเคิล วิกเกอรี ท่านถูกก็หมายความว่า เรามีศัพท์สูงๆ ไว้สำหรับแทนคำพื้นๆ เช่น ‘กระทำกาลกิริยา’ ซึ่งแปลว่า ตายเหมือนกัน

อย่างไรก็ตาม ผมยังมีความเห็นว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชามีฐานะในระยะหลังเป็น ‘สมเด็จพระพฤทธราชา’ หรือ Retired Emperor อยู่ในนัย เพราะประวัติศาสตร์สังเขปฯ เรียกสมเด็จพระนเรศวรว่า “ฝ่ายหน้า” และ สมเด็จพระรามาเสวรวา “ฝ่ายหลัง” คำว่า ‘ฝ่ายหน้า’ เป็นคำเรียกอย่างย่อของ ‘สมเด็จพระหน่อ, พระเจ้าอยู่หัวฝ่ายหน้า’ ในมาตรา ๑๗๙ ของกฎหมายระเบียบบาล ดังกล่าวมาแล้ว. ผมเข้าใจว่า ฐานันดรศักดิ์นี้เป็นชั้นสูงสุดที่สงวนไว้สำหรับองค์รัชทายาท ที่ประสูติแต่พระอัครมเหสีและไม่จำเป็นต้องมีการแต่งตั้งทุกรัฐกาล ดังนั้นจึงไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร นอกจากรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๐๓๒) ซึ่งครองราชย์ยาวนานถึง ๓๘ ปี และนานพอที่จะทรง ‘พักผ่อน’

^{๗๐} ปีจุลศักราชที่ให้ไว้ผิด ควรเป็นจุลศักราช ๙๒๖ ปีชวด (ปีนักษัตรนั้นถูกแล้ว) ปีดังกล่าวเป็นปีเสียกรุงฯ แก่บุเรงนอง สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิถูกพระเจ้าบุเรงนองนำไปเมืองหงสาวดี และสมเด็จพระมหินทราธิราชทรงขึ้นเป็นกษัตริย์

^{๗๑} Vickery, op.cit., 234-5

ได้หลังครองราชย์มาแล้ว ๒๐ ปี หรือเมื่อราวๆ พ.ศ. ๒๐๕๓ อันเป็นปีที่เจ้าพญาศรีธรรมมาโคกราช, ในศิลาจารึกหลักที่ ๑๓, ได้อุทิศผลบุญแด่ ‘สมเด็จพระนพิตรพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์’^{๓๒}

ด้วยการใช้ข้อมูลชั้นต้นที่มีเหลืออยู่เพียงเล็กน้อยในปัจจุบัน ผมรู้สึกเหมือนราวกับว่า ตัวเองมีความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับสมัย ‘ศรีอโยธยา’ เท่ากับศูนย์ ในกรณีสมเด็จพระนพิตรแห่งพุทธาราม (พ.ศ. ๒๐๓๒-๒๐๓๖) ก็เช่นกัน, ผมตั้งใจสงสัยข้อมูลรายละเอียดที่กล่าวไว้เกี่ยวกับรัชกาลของพระองค์ในประวัติศาสตร์สังเขปฯ ซึ่งไม่ปรากฏในหลักฐานอื่นใดเลย. รายละเอียดเกือบทั้งหมดที่ van Vliet เล่าไว้เกี่ยวกับสมเด็จพระนพิตรแห่งพุทธาราม เช่น ทรงรักษากฎพระโอยการอย่างเคร่งครัด และทรงเป็นนักการทหารที่ทำสงครามอย่างกว้างขวาง และแม้กระทั่งการประหารใช้ทรมานในระหว่างการยกทัพไปทำสงครามกับพม่าก็ดี ล้วนเป็นเค้าโครงเรื่อง (theme) เดียวกับพระอุปนิสัย และพระราชภารกิจของสมเด็จพระนเรศวรฯ จนชวนให้ผมอยากสันนิษฐานว่า ผู้บอกข้อมูลสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองกำลังสับสนระหว่าง ‘สมเด็จพระนพิตร, พระเจ้าอยู่หัวฝ่ายหน้า’ สองพระองค์, และได้ยกเอาเรื่องราวของพระองค์หนึ่งไปเป็นของอีกพระองค์หนึ่ง และน่าจะเป็นไปได้มากโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระนามเฉพาะ ‘สมเด็จพระนเรศวรราชธานีราช’ มีความโดดเด่นกว่าพระอิสริยยศ ‘สมเด็จพระนพิตร (พุทธาราม), พระเจ้าอยู่หัวฝ่ายหน้า’ สำหรับมหाराชวงศ์ปกรณ ฌบับหอแก้วก็เรียกสมเด็จพระนเรศวรฯ ตั้งแต่ครั้งไปเฝ้าพระเจ้าบุเรงนองในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๑๒๕ ว่า ‘สมเด็จพระนริศ, พระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงอโยธยา’ แม้ว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ก็ตาม.

^{๓๒} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารฯ สำนักนายกรัฐมนตรี, **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑** (กรุงเทพฯ, ๒๕๒๑), ๑๔๖

๖

บนเส้นทางสู่อิสรภาพ

ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย ผมไม่อยากจะเปรียบเทียบว่าระหว่างพระเจ้าบุเรงนองกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ผู้ใดมีพระปรีชาสามารถทางการทหารกว่ากัน เพราะย่อมเสี่ยงต่อข้อครหาว่านักประวัติศาสตร์ชาตินิยม, แต่ข้อเท็จจริงเป็นประจักษ์พยานพูดแทนเราอยู่แล้วว่า บนเส้นทางสู่อิสรภาพของพระนครศรีอยุธยา นั้น พระปรีชาสามารถของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในการตอบสนองแรงกดดันและวิกฤตการณ์ต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาอย่างต่อเนื่องทำให้พระองค์สมควรได้รับการยกย่องในฐานะวีรกษัตริย์อย่างแท้จริง.

ราชวงศ์ปกรณ ฉบับหอแก้วกล่าวว่า เมื่อพระเจ้าบุเรงนองทรงได้ชัยชนะเหนืออยุธยาแล้ว ได้ทรงจัดแจงวางรากฐานให้แก่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชในระดับหนึ่ง โดยการกำจัดสับเปลี่ยนข้าราชการเก่าที่อาจเป็นภัยแก่กษัตริย์องค์ใหม่ กระนั้นก็ตาม ในขั้นต้นนั้นสมเด็จพระมหาธรรมราชาและสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงต้องเอาชนะแรงกดดันภายในที่มาจากกลุ่มขุนนางที่ทั้งไม่ไว้วางใจและไม่เชื่อมั่นในผู้นำใหม่ของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะที่ไพร่พลมีน้อย ซึ่งทำให้การควบคุมขุนนางจึงเป็นมาตรการที่สำคัญ ดังนั้น สมเด็จพระนเรศวรฯ จึงทรงต้องยืนยันในพระราชอำนาจอย่างเด็ดเดี่ยว. ความเฉียบขาดในการบังคับบัญชาเป็นปัจจัยของความสำเร็จอย่างเห็นได้ชัด. ฝ่ายพม่าเองก็ยอมรับคุณลักษณะพิเศษของสมเด็จพระนเรศวรฯ เช่น ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๑๓๕ เมื่อพระเจ้านันทบุเรงเตรียมการจะให้ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งใหญ่พญาลอได้กราบทูลพระองค์ว่า

แม้กำลังไพร่พลของพระนครศรีอยุธยาจะนับได้สักหนึ่งในสี่ของไพร่พลเมืองหงสาวดีก็หาไม่, แต่กระนั้นก็ตาม, สมเด็จพระมหาอุปราชและนายทัพนายกองก็ได้ประจักษ์ความจริงแล้วว่าเป็นเรื่องยากที่จะรบชนะชาวสยาม เพราะว่าพระราชอำนาจของสมเด็จพระนริศที่มีเหนือขุนนางของพระองค์นั้น ยิ่งใหญ่เป็นล้นพ้นจนกระทั่งว่า ถ้าชาวสยามเผชิญหน้ากับข้าศึกศัตรู เขาก็ยอมเสียสละชีวิตดีกว่าจะยอมถอยหลัง. อันว่าสงครามนั้นใช้ว่าจะได้ชัยชนะเพราะมีไพร่พลมากกว่าเพียงประการเดียว

หากอยู่ที่ความกล้าหาญและชาญไหวในยุทธวิธี^{๓/๓}

คุณลักษณะผู้นำทางการทหาร และการปกครองของสมเด็จพระนเรศวรฯ ทำให้กองทัพสยามเข้มแข็งพอที่จะตอบโต้แรงกดดันจากภายนอกได้ ใน พ.ศ. ๒๑๒๓ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชและสมเด็จพระนเรศวรฯ ได้เริ่มแผนการทางยุทธศาสตร์ที่จะปลดแอกพม่า โดยการเสริมสร้างและขยายกำแพงพระนครออกไปถึงแม่น้ำ กำแพงพระนครนี้จะขึ้นชื่อเลื่องจนเป็นแบบฉบับสำหรับพม่าด้วย. ส่วนโอกาสในการเสริมแนวป้องกันพระนครนั้นเกิดขึ้นเพราะพระเจ้าบุเรงนองทรงเบนความสมพระทัยไปเตรียมพิชิตอาระกันหรือยะไข่ และเพียงปีเศษต่อมาพระเจ้าบุเรงนองก็เสด็จสวรรคต

ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๑๒๕ สมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จไปเฝ้าพระเจ้านันทบุเรงนองในโอกาสราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์พม่าพระองค์ใหม่ และคงจะทรงถือโอกาสสืบดูความเป็นไปในเมืองหงสาวดีด้วย. ระหว่างที่เสด็จไปพม่านั้น พญาละแวกได้ฉวยโอกาสมากวาดค้อนผู้คนแถบชายแดนตะวันออกอีก การที่ราชสำนักอยุธยาได้โต้ตอบเขมรทันที แต่กลับทุ่มเทพระยากรไปเพื่อสร้างพระนครศรีอยุธยาให้มั่นคงเสียก่อนนั้น แสดงว่าในการประเมินของฝ่ายอยุธยา, ภัยที่มาจากทางตะวันตกจะเป็นปัญหาใหญ่กว่าในอนาคตอันใกล้. อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างเงียบๆ ก็ใช้จะรอดพ้นจากสายตาที่ระแวดระวังของราชสำนักหงสาวดีไม่ เพราะพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวว่า เพียงในปีถัดมาหลังจากขึ้นเสวยราชย์ พระเจ้านันทบุเรงนองก็ทรงสั่งให้กรุยทางมายังพระนครศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๑๒๖

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๑๒๖ พระเจ้าอังวะทรงคิดการกบฏและทรงชักชวนพระญาติวงศ์อันได้แก่ พระเจ้าตองอู, พระเจ้าแปร และพระเจ้าเชียงใหม่เข้าร่วมด้วย. แม้ว่าการกบฏดังกล่าวจะถูกปราบปรามลงและยังมิได้นำไปสู่การรบบราชลาจลอย่างกว้างขวาง แต่ก็ป็นสัญญาณเริ่มต้นของการท้าทายพระราชอำนาจของพระเจ้านันทบุเรงนอง. สมเด็จพระนเรศวรฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า

^{๓/๓} Relationship, 137.

พระเจ้าอังวะอาจจะได้ส่งพระราชสาสน์มาชวนกรุงศรีอยุธยาเป็นกบฏด้วย^{๓/๔}

ตามจดหมายเหตุ Gasparo Balbi นั้น สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงสั่งสมเด็จพระนเรศวรฯ ให้ยกทัพจากพิษณุโลกไปช่วยพระเจ้าหงสาวดีปราบกบฏเมืองอังวะ แต่ดูเหมือนว่า การที่สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงนำทัพไปอย่างช้าๆ ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๑๒๓^๓ จะมีเลศนัยอยู่ เพราะแทนที่สมเด็จพระนเรศวรฯ จะนำทัพขึ้นไปเมืองอังวะกลับนำทัพไปหงสาวดี ประหนึ่งว่าประวิงเวลารอผลการปราบกบฏอังวะ, หากว่าพระเจ้าเจ้านันทบุเรงเพลิงพลัง้าก็จะหาโอกาสยกทัพเข้าโจมตีเมืองหงสาวดี ซึ่งขณะนั้นสมเด็จพระมหาอุปราชาทรงตั้งรักษาอยู่กับไพร่พลจำนวนไม่มาก. สมเด็จพระมหาอุปราชาทรงตื่นตระหนกและไม่ไว้วางพระทัยที่จะต้อนรับทัพไทย เพียงแต่ให้ข้าราชการชั้นผู้น้อยมาสั่งการให้สมเด็จพระนเรศวรฯ นำทัพขึ้นไปอังวะ. พอตีทัพพระเจ้าเจ้านันทบุเรงกลับจากอังวะ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงดำริว่าอย่างไรเสีย พระมหาอุปราชารักษาเมืองหงสาวดีคงกราบบังคมทูลพระเจ้าเจ้านันทบุเรงว่า พระองค์เป็นกบฏจึงถอยทัพกลับและกวาดต้อนผู้คนในหัวเมืองมอญรายทางมาเมืองพิษณุโลกอย่างรวดเร็ว.

ในการจำลองเหตุการณ์ตอนนี้ ผมเก็บความจากจดหมายเหตุ Gasparo Balbi, พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ และมหาราชวงศ์ปกรณ์ฉบับหอแก้ว. สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชทรงตกกระไดพลอยโจน แต่ในสถานการณ์พลิกผันเช่นนั้น ทรงส่งทูตไปหงสาวดีแจ้งตัดสัมพันธ์ไมตรีตามที่ Gasparo Balbi กล่าวไว้^{๓/๕} โดยส่วนตัว ผมเชื่อว่า การประกาศอิสรภาพที่เมืองแครงตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพิศดารนั้นเป็นฉากนาฏ-วาทศิลป์ที่ถูกแต่งเสริมเข้าไปในสมัยที่นักพงศาวดารสมัยหลังสูญเสียความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงไปแล้ว.

^{๓/๔} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, ๖๐๓

^{๓/๕} ดูเชิงฉกรรณ ๕๖

พระเจ้านันทบุเรงมีปฏิกิริยาอย่างรุนแรง เมื่อทัพพม่าติดตามจับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไม่ได้ และสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชยังทรงส่งทูตมาแจ้งการประกาศเอกราชด้วย. Gasparo Balbi บันทึกเหตุการณ์ตอนนี้ว่า

ดังนั้น พระเจ้ากรุงหงสาวดี จึงทรงให้แต่งกองทัพขนาดใหญ่ให้สมเด็จพระมหาอุปราชาทรงยกไปตีราชอาณาจักรสยาม แต่สมเด็จพระมหาอุปราชากลับสูญเสียไพร่พลเป็นจำนวนมากจากอากาศที่ร้อนระอุและจากการทุ่มกำลังเข้าโจมตีกำแพงพระนครที่แข็งแกร่งของพระนครศรีอยุธยา โดยไม่บังเกิดผลแต่อย่างใด. นอกจากคำตอบกลับออกมาว่า ถ้าพระเจ้าหงสาวดีได้เสด็จนำทัพมาสู่สมรภูมิด้วยพระองค์เองแล้ว พระเจ้ากรุงสยามก็จะเสด็จออกถวายบังคม, แต่จะไม่ทรงลดพระองค์ไปถวายบังคมสมเด็จพระมหาอุปราชาส่งมีอิสรียศต่ำต้อยกว่า ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีทรงตอบได้ว่า จะทรงให้เข้ารับใช้ที่ต่ำต้อยที่สุดของพระองค์มาลดทูลให้พระเจ้ากรุงสยามให้จงได้^{๓๖}

สิ่งที่ Gasparo Balbi รายงานไว้นั้นโดยทั่วไปมีเนื้อความตรงกับราชวงศ์ปกครอง ฉบับหอแก้วซึ่งกล่าวว่า พระเจ้านันทบุเรงทรงกริ้วและให้ทัพที่เพิ่งมาถึงจากเมืองอังวะ รวมทั้งทัพหลวงของสมเด็จพระมหาอุปราชายกตามมาตีกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับทัพพญาพะลิ้มและพระเจ้าเชียงใหม่. ในช่วงเวลาวิกฤตที่สมเด็จพระนเรศวรฯ แข็งเมืองต่อพม่าอยู่มีพิษณุโลกนี้ ออกญาพิชัยและออกญาสวรรคโลกต่างไม่ยอมร่วมมือและฟังพระราชบัญชาของสมเด็จพระนเรศวรฯ เพราะยังเกรงอิทธิพลพม่าอยู่. การปราบกบฏครั้งนี้อาจยากเข็ญอยู่บ้าง แต่เป็นโอกาสที่สมเด็จพระนเรศวรฯ จะได้ทรงแสดงพระปรีชาสามารถให้เหล่าขุนนางประเภทสองจิตสองใจต้องเกรงขาม ส่วนในการเตรียมรับศึกพม่าครั้งแรกนั้น สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ซึ่งมีประสบการณ์มามากได้โปรดให้สมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จเมืองเหนือลงมาพระนครศรีอยุธยาเสีย เพื่อมิให้เมืองเหนือตกเป็นฐานปฏิบัติการของพม่า และเปิดโอกาสให้พม่าใช้ทรัพยากรคนเป็นประโยชน์อย่างในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง

^{๓๖} ibid.,

ในการทำสงครามครั้งนี้ พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวว่า ทัปสมเด็จพระมหาอุปราชาแตกที่ลุมพลี ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือพระนครในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๑๒๘. สงครามนี้ถือได้ว่าเป็นจุดพลิกกลับ (turning-point) ในการขัดแย้งกันระหว่างหงสาวดี-ศรีอยุธยา เพราะตั้งแต่นี้ต่อไปพม่าจะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้โดยตลอด และที่สำคัญยิ่งคือ กำลังขวัญของชาวพระนครศรีอยุธยาได้เข้มแข็งขึ้นดังคำพูดของ Balbi ว่าหลังจากนั้น

ชาวสยามไม่เคยหวั่นเกรงอีกเลยในเรื่องที่ว่า พระเจ้าหงสาวดีพระองค์นี้จะเอาชนะพวกเขาได้ เพราะพระราชบิดาของพระองค์ (พระเจ้าบุเรงนอง) ที่เคยชนะชาวสยามได้นั้น, แม้จะได้นำทัพมาด้วยพระองค์เองและมีกำลังไพร่พลถึง ๘๐๐,๐๐๐ คน ก็คงจะไม่สามารถเข้ายึดพระนครศรีอยุธยาได้, ถ้าไม่ใช่เพราะการที่ขุนนางสยามหักหลังกันเอง^{๓/๓}

กษัตริย์นั้นทพบุรุษจะเผด็จศึกไทยอีกหลายครั้ง เช่น ทรงเกณฑ์ทัพเชียงใหม่ให้ยกลงมาในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๑๒๙ และทัพสมเด็จพระมหาอุปราชาเคลื่อนจากหงสาวดีในเดือน เมษายน พ.ศ. ๒๑๒๙ เพื่อสมทบกับทัพเชียงใหม่. แต่ปรากฏว่าทัพพระเจ้าเชียงใหม่ที่ยกมาก่อนได้ถูกทัพไทยตีแตกไปแล้ว. ทัพสมเด็จพระมหาอุปราชาจึงมาตั้งมั่นที่เมืองกำแพงเพชรหมายใจว่าจะทำศึกยึดเยื่อ แต่พอถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๑๒๙ ทัพพม่าก็ถูกตีแตกพ่ายไปในการรบที่ตำบลลุมพลี. ราชวงศ์ปกระณ์ ฉบับหอแก้วบอกว่า ถึงเวลานี้ฝ่ายไทยมีปืนใหญ่ดี ๆ จำนวนมาก.^{๓/๔} ข้อมูลนี้ชี้ว่าราชสำนักอยุธยาได้ดักตรวจผลประโยชน์จากเครือข่ายการค้ากับโลกภายนอกแล้ว โดยเฉพาะกับจีน, ฟิลิปปินส์ของสเปน, และพ่อค้าคนกลางชาวญี่ปุ่น.

ในที่สุด พระเจ้านันทบุเรงก็เสด็จนำทัพหงสาวดีมาล้อมกรุงศรีอยุธยาด้วยพระองค์เองในเดือนพฤศจิกายน ๒๑๒๙. ศึกครั้งนี้ นับว่าใหญ่หลวงที่สุด เพราะพระเจ้านันทบุเรงมาตั้งล้อมตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๑๓๐ และจะยังไม่เสด็จ

^{๓/๓} ibid.,

^{๓/๔} Relationship, 128

๑๒๔ ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรในประวัติศาสตร์ไทย

กลับจนกระทั่งถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๑๓๐ รวมระยะเวลา ๖ เดือนเต็ม. ราล์ฟ ฟิตช์ (Ralph Fitch) ซึ่งอยู่ที่หงสาวดีในช่วงที่พระเจ้านันทบุเรงยกทัพมาตีอยุธยาได้ ยืนยันว่าทัพพม่านั้นมีขนาดใหญ่มาก. เขาเล่าว่า

ระหว่างที่ข้าพเจ้าอยู่ ณ เมืองหงสาวดี พระเจ้านันทบุเรงได้ยกทัพไปพระนคร ศรีอยุธยาในสยามประเทศ พร้อมด้วยไพร่พล ๓๐๐,๐๐๐ คน และช้างศึก ๕,๐๐๐ เชือก พระองค์มีราชองครักษ์ถึง ๓๐,๐๐๐ คน^{๓/๙}

ราชวงศ์ปกครองพม่าซึ่งสาเหตุการพ่ายแพ้ของพระเจ้านันทบุเรงว่ามีอยู่หลาย ประการ ทั้งโรคภัยไข้เจ็บ, การขาดเสบียง, และยุทธวิธีการรบแบบกองโจรซึ่ง สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงใช้ในเวลากลางคืน. ความเสียหายอย่างหนัก ทำให้พระเจ้านันทบุเรงต้องกลับไปตั้งหลักใหม่เป็นเวลานาน พอที่จะทำให้สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงหันไปสนใจเรื่องปัญหาเขมร, เพราะพญาละแวกได้เข้ามามากกว่าตอนผู้คนชายพระราชอาณาเขตด้านตะวันออกอีก, ในขณะที่ฝ่ายไทยต้องรับศึกจากด้าน ตะวันตก. ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๑๓๑ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเสด็จ ไปตีเมืองละแวกและกวาดต้อนคนกลับคืนมาได้มาก แม้ว่าจะยังยึดเมืองละแวก ไม่ได้, การไปตีเมืองละแวกในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๑๓๑ นั้นได้รับการยืนยันจาก ศิลาจารึกหมายเลข K ๒๓ (หรือจารึกอันโลก) ซึ่งแสดงความแม่นยำของฉบับ หลวงประเสริฐฯ

^{๓/๙} Samuel Puchas, op, cit., 189

อโยธยา – จีน – ญี่ปุ่น – เกาหลี

ในระหว่างที่ศึกด้านพม่าห่างชาไปชั่วคราวนั้น เอิตะโยชิได้เกิดวิกฤตการณ์การเมืองระหว่างประเทศขึ้นในภูมิภาคบูรพาทิศ. สาเหตุนั้นมาจากอิตะโยชิเอกบุรุษแห่งดินแดนอาทิตย์อุทัย. ในพ.ศ. ๒๑๒๘ เขาสามารถขจัดคู่แข่งที่สำคัญได้หมดและสร้างเอกภาพทางการเมืองขึ้นในเกาะญี่ปุ่น. เขาประกาศตัวเป็นกัมปากุหรือโชกุนในปีรุ่งขึ้น

อิตะโยชิเป็นผู้นำทางทหารที่มีความทะเยอทะยานสูง หนังสือ **หมิงสื่อ** ของจีนบรรยายว่าด้วยญี่ปุ่น บันทึกว่า เมื่อสามารถพิชิตเมืองทั้ง ๖๖ เมืองของญี่ปุ่นให้อยู่ในอำนาจแล้ว อิตะโยชิยังใช้วิธีข่มขู่ริวกิว, ลูซอน, โปรตุเกสและสยาม ให้ส่งทูตไปถวายบรรณาการแก่ญี่ปุ่น.^{๔๐} เราไม่มีข้อมูลแน่ชัดว่า อิตะโยชิส่งคำข่มขู่มายังราชสำนักอโยธยาเมื่อใด แต่ได้เกิดข่าวลือแพร่สะพัดไปทั่วบูรพาทิศจากพ่อค้าชาวญี่ปุ่นใน พ.ศ. ๒๑๓๒ ว่า อิตะโยชิได้แจ้งในสาสน์ถึงกษัตริย์ริวกิวว่า เขามีความปรารถนามานานแล้วที่จะครอบครองดินแดนต่างๆ โป้นทะเล

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๑๓๓ พระเจ้าหงสาวดีนั้นทบทวนเห็นว่า สมเด็จพระนเรศวรฯ ซึ่งทรงปราศจากพระราชบิดาคอยสนับสนุนแล้วอาจจะเสียขวัญและกำลังใจที่จะต่อต้านพม่า จึงทรงตัดสินพระทัยเข้าแทรกแซงโดยให้สมเด็จพระมหาอุปราชพร้อมกำลังพล ๒๐๐,๐๐๐ คน ยกทัพผ่านกาญจนบุรี เข้ามาตีพระนครศรีอโยธยา แต่เหตุผลที่แท้จริงนั้น พระเจ้านันทบุเรงทรงต้องการจะรักษาสถานภาพผู้นำของเมืองหงสาวดีและการเอาชนะพระนครศรีอโยธยา เป็นเรื่องความอยู่รอดของราชวงศ์ต้องอยู่ เพราะ ‘หากว่าไม่สามารถลดเกียรติยศของพระนครศรีอโยธยา และบังคับให้ยอมอ่อนน้อมแล้ว พวกไทใหญ่และชาวเชียงใหม่มักจะลุกฮือขึ้นต่อต้านพม่า’^{๔๑}

^{๔๐} Donald F. Lack and Carol Flaumtaft, eds, *Asia of the Eve of Europe's Expansion*, (N.J.: Prentice Hall, Inc., 1965), 177

^{๔๑} Relationship, 135

กองทัพของสมเด็จพระมหาอุปราชายกออกจากหงสาวดีในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๑๓๓ และได้มีการรบกันระหว่างฝ่ายไทยกับฝ่ายพม่าในต้นปี พ.ศ. ๒๑๓๔ ที่ตำบลจระเข้สามพัน. ยุทธวิธีแบบกองโจรของสมเด็จพระนเรศวร นอกจากจะทำความเสียหายอย่างย่อยยับแก่พม่าแล้ว ฝ่ายไทยยังได้ตัวแม่ทัพสำคัญของพม่าสองคนคือ พญาฤกษาม และพญาพะลิมอีกด้วย. ต่อมาในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๑๓๔ สมเด็จพระมหาอุปราชาทรงพาไพร่พลยทัพกลับไปแทบไม่ทัน. ในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงจัดพล ๕,๐๐๐ คน มีออกญาสุวรรคโลก, ออกญาพิชัยและออกญาพิษณุโลกไล่ตามตีทัพพม่าไปทางกรุงหงสาวดีบ้าง. พระเจ้านันทบุเรงทรงให้เจ้าเมืองเมาะตะมะมาขัดตาทัพกลางทาง กองทัพไทยจึงยกทัพกลับ. ถ้าดูจำนวนไพร่พลที่ยกไปเพียง ๕,๐๐๐ คน แล้วน่าจะสันนิษฐานได้ว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมิได้ตั้งพระทัยไปตีหงสาวดีอย่างจริงจัง แต่ทรงกำลังทำสงครามจิตวิทยาและทำลายขวัญศัตรูให้รู้ว่า กองทัพพระนครศรีอยุธยาไม่มีความสามารถที่จะทำสงครามในเชิงรุกได้แล้ว. สงครามจิตวิทยานี้ดูจะส่งผลจริง เพราะในครั้งหลังปี พ.ศ. ๒๑๓๔ นี้เอง พระเจ้านันทบุเรงก็ทรงสั่งให้เรือป้อมค่ายเมืองหงสาวดีและให้ซ่อมเสริมใหม่ตามแบบกำแพงพระนครศรีอยุธยา

ในระหว่างครึ่งหลังพ.ศ. ๒๑๓๔ นี้เอง คำขู่แบบก้าวร้าวของฮิเดะโยชิได้ถูกสื่อสารไปยังประเทศต่างๆ เช่น ผู้สำเร็จราชการสเปนแห่งฟิลิปปินส์ได้รับแจ้งจากโชกุนว่า ‘เกาหลี่, ริวกิว และบรรดาชาติที่อยู่ห่างไกลต่างส่งทูตมาคำนับและคารวะเรา’^{๔๒} ฝ่ายอุปราชโปรตุเกสที่เมืองกัวก็ได้รับสาสน์จากฮิเดะโยชิว่า ‘อีกไม่ช้านาน ญี่ปุ่นจะมาพิชิตอินเดีย’.^{๔๓} เนื่องจากจดหมายเหตุ **หมิงสื่อ** บอกว่า สยามอยู่ในบรรดาชาติที่ฮิเดะโยชิ, ‘นโปเลียนแห่งบูรพาทิศ’ ช่มชู้ด้วย ผมเชื่อว่าสาสน์ของโชกุนคงจะมาถึงราชสำนักอยุธยาในเวลาเดียวกัน. ข้อเท็จจริงที่ว่าญี่ปุ่นได้เข้าแทรกแซงโดยใช้กำลังทางทหารในคาบสมุทรเกาหลีของจีนใน พ.ศ. ๒๑๓๕ ทำให้เกิดความประหวั่นพรั่นพรึงทั่วไปว่า คำข่มขู่ของฮิเดะโยชิมิใช่เป็นราคาคุยที่ว่างเปล่า รัฐบาลสเปนที่ฟิลิปปินส์ถึงกับต้องขอกำลังหนุนจากเมืองแม่และเม็กซิโก.

^{๔๒} Wolters, op.cit, 167

^{๔๓} ibid.

ชาวญี่ปุ่นที่หลบภัยสงครามกลางเมืองมาพึ่งพาพระบรมโพธิสมภารก็ดี หรือพ่อค้าญี่ปุ่นที่เพิ่งได้รับอนุญาตจากรัฐบาลญี่ปุ่นให้เดินทางมาค้าขายติดต่อกับชาติโพ้นทะเลใน พ.ศ. ๒๑๓๕ ก็ดี น่าจะได้สร้างความเข้าใจว่า อันตรายจากการขยายอำนาจของอิเตะโยชิเป็นเรื่องจริง และจะกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของราชสำนักสยามอย่างแน่นอน ถ้าญี่ปุ่นสามารถควบคุมหรือแทรกแซงเส้นทางการค้าทางทะเลระหว่างประเทศสยามกับจีน ซึ่งเป็นเสมือนสายโลหิตทางเศรษฐกิจของราชสำนักอยุธยาไว้ได้

ในวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๑๓๕ จีนแจ้งแก่กษัตริย์เกาหลีว่า จักรพรรดิมีพระราชโองการให้รัฐบาลจีนทำการต่างๆ เตรียมกำลังไว้รบกับญี่ปุ่น. ทูตจากราชสำนักจีนคงจะเดินทางมาราชสำนักอยุธยาก่อนหน้านี้แล้ว เพราะปรากฏว่าในวันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๑๓๕ รัฐบาลจีนได้จัดเลี้ยงคณะทูตอยุธยาที่ปักกิ่ง และในวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๑๓๕ คณะทูตสยามทั้ง ๒๗ คนก็ได้เข้าเฝ้าถวายเครื่องราชบรรณาการแก่จักรพรรดิเสินจง. ภารกิจของคณะราชทูตไทยก็คือการติดต่อประสานงานกับฝ่ายจีนเกี่ยวกับปัญหาความก้าวร้าวของญี่ปุ่น และข้อเสนอของสมเด็จพระนเรศวรฯ ที่จะทรงส่งทัพไปตีกระหนาบญี่ปุ่น เพื่อรักษาผลประโยชน์ร่วมกันและแสดงมิตรสัมพันธ์อันใกล้ชิด.

ต้นปี พ.ศ. ๒๑๓๖ เป็นระยะเวลาวิกฤตสำหรับราชสำนักไทย เพราะในขณะที่ปัญหาการช่วยเหลือจีนรบกับญี่ปุ่นยังคาราคาซังอยู่นั้น พระเจ้านันทบุเรงก็ทรงให้สมเด็จพระมหาอุปราชายกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาอีก เป็นการแก้พระองค์ที่เคยรบแพ้หลายครั้ง. ในสงครามตะลุมบอนกันตอนรุ่งสางของวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๑๓๖ ที่ตำบลหนองสาหร่าย กองทัพพม่าก็ต้องสูญเสียสมเด็จพระมหาอุปราชา. ฝ่ายไทยเรียกสงครามครั้งนี้ว่า สงครามยุทธหัตถี เพราะสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงฟันถูกสมเด็จพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์บนหลังช้าง. แต่หลักฐานฝ่ายพม่ารายงานตรงกับเจตนาหมายเหตุของ Nicholas Piments ว่า พระมหาอุปราชาพม่าทรง

๑๒๘ ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรในประวัติศาสตร์ไทย

ถูกพระแสงปืนสิ้นพระชนม์^{๔๔} อย่างไรก็ตาม หลักฐานมอญและหลักฐานโปรตุเกสที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงอ้างถึงบอกว่า การรบครั้งนี้มีการชนช้างจริงและพระมหาอุปราชาปราชัยสิ้นพระชนม์^{๔๕}

ในระหว่างที่กองทัพสมเด็จพระนเรศวรฯ ไล่ตีกองมทัพพม่าแตกกลับไปอย่างยับเยินราชสำนักจีนก็ได้ปรึกษาหารือกันในวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๑๓๖ เรื่องการที่ประเทศสยามจะช่วยจีนรบกับญี่ปุ่น. อุปราชแห่งมณฑลกว๋างตุ้งและมณฑลกว๋างซี ชี้แจงต่อจักรพรรดิว่า สยามเป็นประเทศที่อยู่ห่างไกลมาก และจีนเป็นมหาอำนาจไม่ควรพึ่งพาอาศัยผู้อื่น สรุปแล้วก็คือ หน่วยงานที่ติดต่อกับไทยคือฝ่ายกลาโหมของจีนเห็นด้วย แต่ข้อเสนอตกไปเพราะฝ่ายการเมืองไม่เห็นด้วย.

^{๔๔} Vickery, op.cit., ๓๒๔ อ้าง Nicolas Piments ซึ่งเขียนว่า “พระเจ้าหงสาวดีทรงส่งพระอนุชาของพระองค์พระเจ้าเชียงใหม่, พร้อมด้วยนายทัพนายกองจำนวนมาก และยังส่งพระราชโอรสของพระองค์ไปโจมตีพระนครศรีอยุธยา พร้อมด้วยกองทัพที่ยิ่งใหญ่ถึงสองครั้งสองครา... และพระราชโอรสของพระองค์สิ้นพระชนม์ด้วยการถูกยิงในการศึกครั้งสุดท้าย”

^{๔๕} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, ๖๔๕

๘

จาก “อโยธยา” ถึง “อยุธยา”

พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวว่า ใน ‘ศักราช ๙๕๕ มเสงศก ๒^๕ ๑๐ คำ เสด็จเถลิงพระมหาปราสาท’ ความจริง ๒^๕ ๑๐ นี้ น่าจะเป็น ๒^๕ ๑๐ เพราะวันจันทร์เดือน ๑๐ จุลศักราช ๙๕๕ ต้องตรงกับขึ้น ๔ คำ. เหตุการณ์นี้ แม้จะปราศจากรายละเอียดแต่ การ ‘เสด็จเถลิงพระมหาปราสาท’ ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่นักปราชญ์บันทึกลงไว้ น่าจะมีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์มากกว่าการเปลี่ยนที่ประทับจากวังจันทร์มาสู่วังหลวง ตามที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสันนิษฐานไว้^{๕๖} หากดูตามสภาพการณ์แล้ว หลังจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงประกอบพระราชภารกิจการสงครามมิได้ขาด ดังนั้น พิธีกรรมในการราชาภิเษกคงเป็นไปอย่างง่าย ๆ ก่อน. ครั้นเสร็จทั้งศึกยุทธหัตถีและปัญหาเรื่องญี่ปุ่นแล้ว โอกาสที่จะเถลิงพระมหาปราสาทของอย่างสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้าก็มาถึง

ผมคิดว่า การเสด็จเถลิงพระมหาปราสาทของในครั้งนี้เป็นเสมือนการเริ่มต้นศักราชใหม่ของประวัติศาสตร์ไทยและเป็นการสิ้นสุดสมัย ‘ศรีอโยธยา’ หรือรัฐไทซึ่งมีวัฒนธรรมแบบกึ่งมอญ-เขมร. การเทครัวจากเมืองเหนือมาพระนครศรีอโยธยาใน พ.ศ. ๒๑๒๓ น่าจะเป็นปัจจัยที่เพิ่มอัตราส่วนของประชากรจากเขตวัฒนธรรมไทยสุโขทัย-พิษณุโลก ในขณะที่พลเมืองของอโยธยาได้ลดน้อยลงจากการทำสงครามหลายครั้ง, และการเทครัวกับวัฒนธรรมราชสำนักแบบเมืองเหนือ น่าจะช่วยลดความเข้มข้นของวัฒนธรรมแบบเขมรลง.

แม้จะไม่มีหลักฐานโดยตรง, การเสด็จเถลิงพระมหาปราสาทของภายหลังชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรฯ ในสงครามยุทธหัตถี น่าจะเป็นโอกาสสำหรับการเปลี่ยนชื่อเมืองหลวงจาก ‘ศรีอโยธยา’ เป็น ‘ศรีอยุธยา’. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เชื่อว่า เปลี่ยนเพื่อศิริมงคล. ผมขออธิบายเพิ่มเติมว่า พิจารณาจากชื่อและความหมายของชื่อทั้งสองแล้ว พอจะสันนิษฐานว่าเป็นการเปลี่ยนแปลง

^{๕๖} เฟื่องอ้าง, ๖๕๖

ชื่อพระนครเพื่อแก้เคล็ด เพราะ, ‘อโยธยา’ เป็นชื่อที่ตั้งเลียนแบบ เมืองหลวงของวงศ์พระรามในมหากาพย์รามายณะ ซึ่งทำให้การใช้พระนามพระมหากษัตริย์ว่า “รามาชิตี” เป็นสิ่งที่เหมาะสม, แต่คำว่า ‘อโยธยา’ แปลว่า ‘เอาชนะไม่ได้’.^{๔๓} ในช่วงปลายสมัย ‘ศรีอโยธยา’ ในประวัติศาสตร์ไทยนั้น, ประเทศสยามตกเป็นเบี้ยล่างพม่าเพราะรบแพ้ในสงครามครั้งสำคัญๆ ตลอดมาจนถึงปลายรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชและสงครามยุทธหัตถี ซึ่งฝ่ายไทยเอาชนะฝ่ายพม่าได้อย่างเด็ดขาด และสามารถเปลี่ยนบทบาทเป็นฝ่ายรุก ดังนั้น การเปลี่ยนชื่อเมืองหลวงใหม่ให้มีความหมายที่ดีขึ้นในเชิงสัญลักษณ์จึงเป็นการทำนุบำรุงขวัญของประชาชนด้วย.

การที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไม่คงจารีตประเพณีอโยธยาไว้ทั้งหมดก็ไม่ใช้เรื่องแปลกนัก เพราะสมเด็จพระราชบิดาทรงมาจากอีกราชวงศ์หนึ่ง. เราเพียงแต่จะต้องพิสูจน์ว่า ถ้าเปลี่ยนชื่อเมืองหลวงแล้ว, พระนามกษัตริย์ที่เน้น ‘รามาชิตี’ ก็น่าจะไม่ใช่พระนามหลัก. หากเราตรวจดูกฎหมายเก่าที่หลงเหลืออยู่ ก็พอจะเห็นรอยสะดุดระหว่างจารีตพระนาม ‘รามาชิตี’ กับ ‘เอกราช’ ได้. ในปัจจุบันนี้การศึกษาเรื่องศักราชที่ใช้ในกฎหมายตราสามดวงยังมีปัญหาอยู่มาก แต่นักประวัติศาสตร์ต้องยึดถือตามหลักฐานร่วมสมัยว่า การใช้ ‘มหาศักราช’ เป็นที่นิยมในสมัย ‘ศรีอโยธยา’ และการใช้ ‘จุลศักราช’ เป็นที่นิยมกันตั้งแต่ราชวงศ์สุโขทัยขึ้นมาปกครอง. ส่วนการใช้พุทธศักราชและการคลาดเคลื่อนไปสองปีระหว่างมหาศักราชกับปีนักษัตรเป็นผลมาจากการแทรกแซงแก้ไขของนักปราชญ์ราชสำนักในสมัยหลังในการชำระพระไอยการและพระราชกำหนดเก่า ทั้งนี้โดยอาจเริ่มมีปัญหาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองซึ่งเป็นผู้ที่เราทราบกันดีว่าครั้งหนึ่งได้มีพระราชดำริให้ลบศักราช.

^{๔๓} Sir Monier Willeams, A Sanskrit-English Dictionary, 86 , Ayudhya = ‘unconquerable’.

อาศัยหลักการกว้างๆ ข้างต้น, เราพอจะเชื่อได้ว่า ‘พระราชกำหนดเก่า’ ลงจุลศักราช ๙๖๑ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๔๒) ซึ่งบันทึกนามพระมหากษัตริย์ว่า ‘พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรฐอิศวรบรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว’^{๘๘} นั้นเป็นกฎหมายออกในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. ‘พระไอยการกระบดศึก’ ซึ่งออกในจุลศักราช ๙๕๕ ปีชวด (ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๓๖) ก็บันทึกพระนามกษัตริย์ว่า ‘พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรฐ’ เช่นกัน แต่เผชิญพระไอยการนี้มีข้อความพาดพิงถึง ‘เจ้าฟ้านเรศรเชษฐาธิปัตย์’^{๘๙} จึงทำให้เราทราบว่า เป็นพระไอยการในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ งามศวร. ความคลาดเคลื่อนเกิดขึ้นเนื่องจากผู้ชำระกฎหมายตราสามดวง ครั้นรัชกาลที่ ๑ ซึ่งอาจมีข้อมูลเฉพาะปักษ์ใต้ปรับปีจุลศักราชให้ตรงกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพิศดารที่ราชสำนักเพิ่งให้ชำระเสร็จไป และอาจจะใส่อย่างเดาสุ่มว่า พอสมเด็จพระเอกาทศรถ งามศวรเสด็จขึ้นครองราชย์แทนสมเด็จพระนเรศวรฯ ก็ทรงตราพระไอยการเลย เพราะฉะนั้น ถ้าเพียงแต่ปรับเปลี่ยน จ.ศ. ๙๕๕ ขึ้นมาหนึ่งรอบนักษัตรเป็น จ.ศ. ๙๖๓ (พ.ศ. ๒๑๔๘/๙) เราก็จะได้ปีขึ้นครองราชย์จริงของสมเด็จพระเอกาทศรถ งามศวร. ส่วนพระไอยการที่ออกในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก็ยังใช้พระนามกษัตริย์ว่า ‘พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรฐ’ เช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงเป็นที่ประจักษ์ว่า ‘พระเอกาทศวรรฐ’ เป็นพระนามที่เป็นทางการ และใช้ต่อเนื่องกันมาสามรัชกาล. พระนามนี้เกี่ยวข้องกับราชวงศ์สุโขทัย-พิษณุโลก และแตกต่างไปจากพระนาม ‘สมเด็จพระรามธิปัตย์’ ของสมัยศรีอยุธยา

เราต้องวินิจฉัยคำว่า ‘เอกาทศวรรฐ’ ในพระไอยการสักหน่อย ผมเห็นว่าคำนี้ผิดปกติและแปลไม่ได้. เดิมคงเพี้ยนมาจาก ‘เอกาทศรถ’ หรือ พระเจ้า ๑๑ รัฐ ซึ่งอาลักษณ์และนักปราชญ์ ผู้แต่งชำระพระราชพงศาวดารในสมัยหลังได้แก้เสียเป็น ‘เอกาทศรถ’ หรือ ‘พระเจ้า ๑๑ รถ’ อันเป็นพระนามของพระราชบิดาของพระราม และเป็นเจ้าเมืองอยุธยาในปรภณัมอินเดียโบราณ. ผมเข้าใจว่า พระนามที่ถูกต้องคือ ‘พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรฐอิศวรบรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว’ ซึ่ง

^{๘๘} เรื่องกฎหมายตราสามดวง, ๖๒๔ – ๖๒๕

^{๘๙} เพิ่งอ้าง, ๕๔๐

ได้ปรากฏในพระราชสาสน์ของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมที่ส่งไปยังอุปราชโปรตุเกสที่เมืองกัวใน พ.ศ. ๒๑๕๙^{๙๐} คำว่า ‘เอกาทศรุทร’ นั้นเข้าใจว่า เขียนจากการคัดลอกเอกสารผิดและมาจากคำว่า ‘เอกาทศรุทร’ ซึ่งหมายถึง ‘เทพรุทรทั้ง ๑๑’ อันเป็นพหูภาคของ ‘ศิวะ’^{๙๑} ซึ่งนั่นมีนัยว่า พระมหากษัตริย์อันเกิดจาก ‘รุทรทั้ง ๑๑’ ซึ่งก็หมายถึงองค์พระศิวะ หรืออัสวรินั่นเอง.

ถ้าคำอธิบายของผมข้างต้นถูกต้องในข้อที่ว่า พระมหากษัตริย์ราชวงศ์ใหม่ทรงเสนอภาพของพระองค์โดยอิงกับไศวินิกายตามความเชื่อเรื่อง “เทวมนุษย์”^{๙๒} ที่รับมาจากเขมรโบราณ เราก็มองเห็นการขยับคติความเชื่อเรื่องทิพภาวะของพระมหากษัตริย์ไปเล็กน้อย เพราะคติโบราณที่ปรากฏในคำสดุดีพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน **ลิลิตยวนพ่าย** ที่บอกว่า

‘เอกาทศเทพแล้ง เอาองค์’^{๙๓} ซึ่งหมายความว่า ‘เทพทั้ง ๑๑ แบ่งภาคมารวมกันเป็นพระองค์’ คติความเชื่อในสมัยต้นศรีอยุธยาเกี่ยวกับเทพทั้ง ๑๑ นั้น หารู้รุทรเทพไม่ แต่หมายถึง

พรหมพิษณุปรเศรเจ้า	จอมเมรุ มาศแฮ
ยัมเศมารุตอร	อาศม้า
พรุณคณิกุเพนทรา	สุรเสพย
เรืองรวีวรจำ	แจ่มจันทร ฯ

^{๙๐} ขจร สุขพานิช, “หนังสือพระราชสาสน์ อักษรไทย ภาษาไทยสมัยอยุธยา”, ศิลปากร, 4, 3 (กันยายน 2503). 45 – 54: Manuel Teixeira, **The Portuguese Missions in Malacca and Singapore**, I, (Lisboa: Agencis Geral do Ultramar, 1961), 253–254

^{๙๑} Sir Monier Willeams, 883: หลวงบวรบรรณรักษ์ (นิยม รักไทย), **สังสกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน**, (พระนคร: ศรุสภา, ๒๕๑๑) : ‘รุทร’ = นามหนึ่งของพระศิวะ, นรเทพ นับได้ ๑๑ องค์ คือ อชัภพ, อหิวิรณ, วิรูปากษ, สุเรศวร, ชยันต, พหุรูป, ตระยัมพก, อราชิต, สวิตร และหรร

^{๙๒} เทวมนุษย์ เป็นศัพท์ไทยโบราณที่ใช้ในบานแพนกของ **กฎหมายเทียรบาล** เพื่อเรียกองค์พระมหากษัตริย์

^{๙๓} กรมศิลปากร, **ลิลิตยวนพ่าย**, (พระนคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๓), ๒

ทศเทพในที่นี้รวมเอาเทพสูงสุดในสมัยพระเวทไว้ทั้งหมด ๘ องค์ อันได้แก่ พระอินทร์ พระยม มารุต (หรือ พระพาย) พระพรุณ อัคนิ กุเพนทราสูร พระอาทิตย์ และพระจันทร์ กับตรีมูรติอีก ๓ องค์ ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ รวมเป็นทั้งหมด ๑๑ องค์.

ผมออกนอกเรื่องไปบ้าง คราวนี้ขอย้อนกลับมาเรื่อง ‘อโยธยา’ และ ‘อยุธยา’ อีกครั้งหนึ่ง หลักฐานร่วมสมัยทั้งของไทยเองและจดหมายเหตุ กับแผนที่โบราณของชาวยุโรปสมัยก่อนเสียกรุงฯ ครั้งที่ ๑ ต่างเรียกชื่อเมืองหลวงของสยามว่า Odia หรือ อโยธยาทั้งสิ้น. วรรณกรรมประวัติศาสตร์ล้านช้างและล้านนา (ที่เป็นของเดิม) รวมทั้งวรรณคดีโบราณชิ้นสำคัญของไทย คือ โคลงยวนพ่าย และ ลิลิตพระลอ ต่างก็ใช้ชื่อ อโยธยาหรือ อโยธียา. อย่างไรก็ตาม ศิลาจารึกควรจะเป็นหลักฐานที่มีน้ำหนักมากที่สุดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ความจริงผมได้เคยกล่าวถึงเรื่องนี้มาหลายปีแล้ว^{๙๔} แต่ขอทบทวนอย่างสังเขปอีกครั้งหนึ่ง คือ

จารึกลานทองวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี ซึ่งมีอายุราวรัชกาล สมเด็จพระบรมราชาธิเบศ หรือที่มักเรียกพระนามว่า ‘บรมราชาธิราชที่ ๒’^{๙๕} จารึกนี้มีคำว่า ‘โยชมราชปรโมรุ’ ซึ่งศาสตราจารย์จำ ทองคำวรรณ เทียบคำ ‘โยชม’ ให้เท่ากับ ‘อโยธยา’

จารึกลานทองวัดส่องคบ จังหวัดชัยนาท พ.ศ. ๑๙๕๑ มีคำว่า ‘สุริอโยทยา’ (ศรีอโยธยา)^{๙๖}

^{๙๔} วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ไทยในสายตาอาคันตุกะจากจีนสมัยอยุธยาตอนต้น (ค.ศ. ๑๓๔๙ – ประมาณ ๑๔๓๐: การวิเคราะห์เอกสารประวัติศาสตร์อยุธยา” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บร., **ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทยและต่างประเทศ**, (นครปฐม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘), ๒๐ – ๒๓.

^{๙๕} คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ฯ ได้อภิปรายปัญหาอายุของจารึกหลักนี้ไปแล้ว และผลของการอภิปรายได้นำลงพิมพ์ใน **จุลสารปัญหาในประวัติศาสตร์ไทย** สำหรับข้อความในจารึกที่อ่านใหม่อย่างถูกต้องมากขึ้น ท่านจะศึกษาได้จาก หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๕** (กรุงเทพ, ๒๕๒๙) ๑๖๑ – ๑๖๒

^{๙๖} **จารึกในประเทศไทย, เล่ม ๕, ๘๒**

จารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ที่ได้อ้างอิงมาแล้ว มีคำว่า ‘พระนครศรีอยุธยามหาติลภพนพรัตน์’^{๙๓}

จารึกทั้งสามนี้พบในที่ต่างๆ กัน คือ ภาคกลาง, ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามลำดับ ศิลปินจารึกอันสุดท้ายถือว่าเป็นเอกสารราชการโดยตรงจึงเป็นเครื่องยืนยันว่า ชื่อ “พระนครศรีอยุธยา” ใช้มาจนถึงสมัยก่อนกรุงแตกครั้งที่ ๑ ผมขอเสนอว่าชื่อ “อยุธยา” เริ่มใช้เมื่อสมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จเถลิงพระมหาปราสาทในพ.ศ. ๒๑๓๖ นั้นเอง แต่ไม่ใช่เป็นการเดาอย่างลอยๆ เพราะอย่างน้อยที่สุด หลักฐานชั้นต้นขึ้นไปที่จะให้อ้างอิงถึงคือพระราชสาสน์ที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมส่งถึงอุปราชแห่งเมืองแก้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๙ ซึ่งเรียกชื่อเมืองหลวงของเราว่า “กรุงเทพมหานครทวาราวดี ศรีอยุธยามหาติลภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์อุดมสมวามีศรีสุวรรณคฤหรัถน์”^{๙๔} แม้ย้อนหลังไปกว่าเอกสารนี้ เราจะขาดหลักฐานชั้นต้นมายืนยัน สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงให้กวาดต้อนไพร่พลจำนวนมากมายังพระนครศรีอยุธยา หรือ the City of Judea^{๙๕} ตามลำดับเหตุการณ์แล้ว ชื่อ Judea ก็สอดคล้องกันกับการเสด็จเถลิงพระมหาปราสาทซึ่งเกิดขึ้นก่อนหน้านี้นี้เพียงปีเดียว.

^{๙๓} จารึกในประเทศไทย, เล่ม ๕, ๒๙๒ – ๙ A.B.Griswold and Prasert na Nagara, “An Inscription of 1563 A.D. Recording a Treaty between Laos and Ayudhya in 1560”, *Journal of the Siam Society*, 67 , 2 (Jul. 1979), 54–69; Louis Finot, “Notes d’epigraphie: Stele de Dan Sai”, *Bulletion d’Ecole Francaise d’Extreme-Orient*, 15, 2 (1915): 32–4 โปรดดู วินัย พงศ์ศรีเพียร, “จารึกพระธาตุเจดีย์ศรีสองรัก: มรดกความทรงจำแห่งจังหวัดเลย ว่าด้วยสัญญาทางไมตรีศรีอยุธยา-ศรีศัคนาคนหุต พ.ศ. ๒๑๐๓” ที่ได้พิมพ์อยู่ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้

^{๙๔} ขจร สุขพานิช, อ้างแล้ว, ๔๕

^{๙๕} Emma Helah Blair and Hames Alexander Robertson, eds, *The Philippping Islands, 1493–1898*. (Manudluyong, Rizal: Caelos Hermanos, Inc., 1973), vol.9, 164

หงสาวดีแตก-ละแวกพ่าย

ในขณะที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้กอบกู้อิสรภาพและเกียรติภูมิของสยามประเทศกลับคืนมาอย่างมั่นคงแล้วนั้น พระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินทรงกลับตกต่ำลงในสายตาของอุปราชผู้ครองเมืองต่างๆ รวมทั้งข้าชั้นทาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๑๓๖ พวกหัวเมืองมอญเริ่มเป็นกบฏ เพราะไม่อาจทนต่อการเกณฑ์กำลังคนและส่วยของพระเจ้าหงสาวดีติดต่อกันยาวนานได้. ชาวมอญทั้งหลายหนีการกดขี่ของพม่าไปเชียงใหม่, ยะไข่และพระนครศรีอยุธยา. เมืองสำคัญ เช่น ตะนาวศรี และทะวายก็กลับมามีอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยาอีก.

ความวุ่นวายในแผ่นดินพม่าเปิดโอกาสให้สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงหันไป “คิดบัญชี” กับพญาละแวก นักพระสัญญาได้อย่างเต็มที่ พระองค์เสด็จนำทัพเพื่อไปตีเมืองละแวกในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๑๓๗ และยึดเมืองละแวกได้เด็ดขาดในเดือนมีนาคม ๒๑๓๗ นั้นเอง. จดหมายเหตุสเปนร่วมสมัยเล่าว่า นักพระสัญญา, พระมเหสี และพระราชโอรสได้เสด็จหนีทัพไทยไปเมืองศรีสุนทรในเขตอาณาจักรล้านช้าง. ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชากล่าวว่า พระอนุชาของพระนักสัญญา คือ พระศรีสุริยพารณ “สุริโยพารณ” ยอมอ่อนน้อมและถวายพระธิดาแด่สมเด็จพระนเรศวรฯ แต่ถูกนำตัวมาคุมไว้ที่พระนครศรีอยุธยา^{๑๐๐๙๓}

ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย ผมใคร่เรียนว่า แม้การตั้งศูนย์การเมืองขึ้นแข่งขันกันของผู้นำเขมรจะเป็นลักษณะค่อนข้างเด่นของกัมพูชาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน แต่ในสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ นั้น ราชวงศ์ของนักองค์จันทซึ่งดูเหมือนจะพยายามสร้างสิทธิธรรมเกี่ยวเนื่องกับราชวงศ์ที่เคยปกครองเมืองยโสธรโบราณมาก่อน ได้รับการยอมรับและมีอิทธิพลสูงสุดในกัมพูชา. ดังนั้น การที่สมเด็จพระนเรศวรฯ ยกทัพไปตีเมืองละแวกนั้นไม่ใช่จะได้ด้วยความง่ายดายจนเกินไป. ประเพณีบอกเล่าของเขมรให้ความรู้ลึกว่าการตีเมืองละแวกนั้นฝ่ายไทยต้องใช้ความพยายาม

^{๑๐๐}“พงศาวดารเมืองละแวก”, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๑, เล่มที่ ๔๔, (พระนคร: ศุภสภา, ๒๕๑๒), ๒๕๘

มาก.^{๑๐๑} จดหมายเหตุของ Beloso กล่าวยืนยันว่า เมื่อตีเมืองละแวกได้แล้วนั้น สมเด็จพระนเรศวรฯ “ทรงสูญเสียไพร่พลจำนวนมากและมีทหารเหลือน้อย เพราะไพร่พลล้มตายในการรบกับชาวกัมพูชา”^{๑๐๒}

สมเด็จพระนเรศวรฯ ไม่ทรงเห็นประโยชน์อันใดที่จะปราบปรามเขมรกลุ่มอื่นๆ ซึ่งไม่สามารถเป็นภัยคุกคามต่อพระนครศรีอยุธยาอีก จึงทรงมอบหมายให้พระมหามন্ত্রীกับทหารจำนวนน้อยคอยอยู่ดูแลเหตุการณ์ที่เมืองอุดงยาชัย. ความจริง อีกไม่นานต่อมาเขมรกลุ่มพระรามเชิงไพร่ซึ่งตั้งตัวเป็นใหญ่ในแผ่นดินเขมรก็รวบรวมกันเข้าสังหาร และขับไล่กองทัพไทยออกไป.

เมื่อเสด็จศึกเมืองละแวกและลดอำนาจฐานะเมืองเขมรจนไม่สามารถเป็นภัยต่อไทยแล้ว สมเด็จพระนเรศวรฯ ได้ทรงเข้าแทรกแซงเหตุการณ์ในแผ่นดินพม่า เพื่อให้พระเจ้าหงสาวดีตกอยู่ในฐานะลำบากยิ่งขึ้น.

หลักฐานประวัติศาสตร์จีนว่าด้วยมณฑลยูนนานซึ่งอาจารย์ประพฤทธิ ได้แปลและนำมาเสนอต่อที่ประชุมนี้ ได้ช่วยให้เราสามารถเข้าใจเหตุการณ์ใน พ.ศ. ๒๑๓๓^๗ และ ๒๑๓๔ ได้กระจ่างชัดขึ้น กล่าวคือ ในขณะนั้นราชสำนักหงสาวดีกำลังมีปัญหาคะเทาะทั้งทางด้านชายแดนกับรัฐบาลมณฑลยูนนานของจีนด้วย. ฝ่ายจีนได้ส่งราชทูตมาขอความร่วมมือจากราชสำนักสยามให้ทำสงครามขับพม่าโดยให้ชักชวนพวกเต๋อเล็ง หรือ เตลงเข้าตีกรุงหงสาวดี^{๑๐๓} ดังนั้น พม่าจึงเป็นศัตรูร่วมกันของสยามกับจีน.

ข้อเสนอของจีนน่าจะเป็นแรงกระตุ้นไม่มากนักสำหรับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในการที่พระองค์จะได้ขยายอิทธิพลของอยุธยาเข้าไปในหัวเมืองมอญ. พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงยกทัพขึ้นไปเมืองสะโตงใน พ.ศ. ๒๑๓๓^๗ แต่มิได้ให้รายละเอียดไว้ แต่รายละเอียดดู

^{๑๐๑} ดู Khim Sok, “La prise de Lanvek in 1594 d’après les chroniques Cambodgiennes”, Asie du Sud-Est Continental Vol. I: Actes du XXIX Congrès International des Orientalistes Section Organisée par Pierre-Bernard Lafont, 1976, 77-82

^{๑๐๒} Blair and Robertson, op. cit., 167

^{๑๐๓} ประพฤทธิ, อ้างแล้ว, ๒๑

เหมือนจะไปปรากฏอยู่ในราชวงศ์ปกรณ์ ฉบับหอแก้วว่า ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๑๓๗ นั้นเอง กรุงศรีอยุธยาได้ส่งเสริมให้พวกมอญเมืองมะละแหม่งลุกฮือเป็นกบฏต่อพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรง. ฝ่ายพระเจ้านันทบุเรงทรงให้พระเจ้าตองอูยกทัพไปปราบ แต่ต้องตกเป็นฝ่ายปราชัยเพราะมอญได้รับความช่วยเหลือจากสมเด็จพระนเรศวร^{๑๐๔} ครั้นถึงเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๑๓๘ ทัพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและทัพเมืองมะละแหม่ง ได้สมทบกันไปล้อมกรุงหงสาวดีโดยใช้ช้างศึก ๖๐๐ เชือก, ม้า ๖,๐๐๐ ตัว และทหาร ๑๒๐,๐๐๐ คน หลักฐานพม่าบอกว่า กองทัพผสมไทย-มอญล้อมหงสาวดีอยู่จนถึงเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๑๓๘ ก็มีข่าวว่าทัพพระเจ้าเชียงใหม่, พระเจ้าตองอู และพระเจ้าแปรจะมาช่วยพระเจ้าหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรฯ จึงโปรดให้ถอนทัพด้วยเกรงศึกกระหนาบ แต่หลักฐานร่วมสมัยของชาวยุโรป ซึ่งเป็นรายงานใน พ.ศ. ๒๑๓๙ ได้เล่าถึงเหตุการณ์ดังกล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงตัดสินใจพระทัยถอนทัพเพราะมีข่าวลือว่าชาวโปรตุเกสจะมาช่วยพระเจ้านันทบุเรง^{๑๐๕} ความจริงแล้ว การถอนทัพอาจจะเกิดจากสาเหตุทั้งสองอย่างได้.

การตกเป็นเบี้ยล่างแก่สมเด็จพระนเรศวรฯ และเกียรติยศของพระองค์ที่ตกต่ำลง ทำให้พระเจ้านันทบุเรงทรงระแวงว่า ความจงรักภักดีที่บรรดาเจ้าอุปราชมีต่อพระองค์นั้นยังมั่นคงหรือไม่. พระองค์ทรงใช้มาตรการเรียกตัวประกันจากทั้งพระเจ้าแปร พระเจ้าตองอู และพระเจ้าเชียงใหม่ การกดขี่ซึ่งเป็นผลมาจากสงครามทำให้ประชาชนถือว่าพระองค์มีพฤติกรรมเชิงอาจารย์ปัตติ^{๑๐๖} พระสงฆ์บางส่วนได้เรียกร้องให้พระเจ้าเชียงใหม่ทรงยึดอำนาจจากการปกครองและไม่ชำนานนักในพ.ศ. ๒๑๓๙ นั้นเอง พระเจ้าตองอูก็ตัดเสบียงที่ส่งให้แก่หงสาวดี และนัดแนะกับกษัตริย์ยะไข่ หรืออาระกันให้ยกทัพมาล้อมหงสาวดี. ในเดือนมีนาคม พ.ศ.

^{๑๐๔} Relationship, 140

^{๑๐๕} Samuel Purchas, **Purchas**, His Pilgrimage of Relations of the World and the Religions observed in at ages and Places discovered, from the Creation unto This Present, (London, 1617), 558.

^{๑๐๖} Lieberman, op ,cit., 42

๒๑๔๐ กษัตริย์ยะไข่ก็เริ่มเข้ายึดเมืองสิเรียม และในเดือนถัดมา กองทัพยะไข่และตองอูก็ร่วมกันตั้งล้อมกรุงหงสาวดี จนชาวเมืองอดอยากมากถึงขนาดบาทหลวงเยซุอิตรายงานว่าต้องกินคนด้วยกัน^{๑๐๗} ในที่สุด กรุงหงสาวดีก็แตกในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๑๔๓ กองทัพอาระกันได้เข้าปล้นทำลายเมืองจนแทบไม่มีอะไรเหลือเลย. ส่วนพระเจ้าตองอูได้ตัวพระเจ้านันทบุเรงและพระมหาอุปราชองค์ใหม่ไป. ในภายหลังทั้งสองพระองค์ได้ถูกอุปราชเมืองตองอูปลงพระชนม์และราชวงศ์ตองอูสมัยนั้นก็สิ้นสุดลง.

ในระหว่างที่หงสาวดีถูกล้อมอยู่ในพ.ศ. ๒๑๔๑ นั้น พญาศรีไสยธรรรงค์สงครามเจ้าเมืองตะนาวศรีเป็นกบฏ. สมเด็จพระนเรศวรฯ ได้โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเสด็จไปปราบปราม. ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรฯ ฝ่าคูเหตุการณ์ในพม่าจนถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๑๔๒ จึงตัดสินพระทัยเข้าแทรกแซงในพม่า พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ บันทึกว่า “จุลศักราช ๙๑๑ กุรศก วัน ๕^{๑๑} ๑๑ เพลารุ่งแล้ว ๒ นาฬิกา ๘ บาท เสด็จพยุหยาตราไปเมืองตองอู” ความจริงในเดือนตุลาคม ๒๑๔๒ กรุงหงสาวดียังไม่แตก แต่เป็นที่แน่นอนว่า สามารถยืนหยัดต่อไปได้ไม่นาน. ผมเข้าใจว่า สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงเห็นว่าพระเจ้าตองอูทุ่มเทกำลังไปล้อมเมืองหงสาวดี เท่ากับเปิดประตูเมืองตองอูไว้ จึงคิดเสด็จยกทัพไป. แต่เมื่อเดินทัพไปแล้ว ข่าวที่ว่าเมืองหงสาวดีใกล้จะแตกได้มาถึง จึงทรงเปลี่ยนเส้นทางไปเมืองหงสาวดี เพื่อป้องกันมิให้พระเจ้าตองอูเข้ายึดหงสาวดีเป็นฐานกำลังในภายหลัง.

เมื่อทัพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปถึงหงสาวดีในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๑๔๓ พวกอาระกันได้เข้าทำลายเมืองหงสาวดีแล้ว และพระเจ้าตองอูได้ตั้งมั่นรักษาเมืองอยู่. ดร.ลีเบอร์แมน ให้ความเห็นว่า ในขณะที่กุ่มตัวพระเจ้านันทบุเรงอยู่นั้น หากสมเด็จพระนเรศวรฯ ไม่ได้ยกทัพไปถึงพอดี พระเจ้าตองอูอาจคิดที่จะทำพิธีราชาภิเษกที่กรุงหงสาวดีนั่นเอง. เมื่อกองทัพสมเด็จพระนเรศวรยกมา พระเจ้าตองอูจึงรีบถอยทัพกลับไปเมืองตองอูของพระองค์ ซึ่งอยู่ในสภาพที่ดีกว่าหงสาวดี

^{๑๐๗} ibid., 43

ซึ่งถูกพวกระชังทำลายลงโดยสิ้นเชิง.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้เสด็จนำกองทัพผสมไทยและมอญ ตามขึ้นไปล้อมเมืองตองอูในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๑๔๓. เนื่องจากกำแพงเมืองตองอูสร้างอย่างแข็งแรงตามแบบพระนครศรีอยุธยาจึงตีเมืองได้ลำบาก. สมเด็จพระนเรศวรทรงให้ขุดคลองเชื่อมคูเมืองกับแม่น้ำปองลงเพื่อนำน้ำออกจากคูเมือง. คลองนี้พม่ายังเรียกในภายหลังว่าคลองอโยธยา. กองทัพสยามล้อมเมืองตองอูอยู่ตลอดเดือนมีนาคมและเมษายน. แต่พอถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๑๔๓ สมเด็จพระนเรศวรฯ โปรดให้ถอนทัพ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวถึงสาเหตุว่าเพราะ “ขาดอาหารพันกำลังไพร่พลทั้งปวงตายด้วยอดอาหารเป็นอันมาก”. ส่วนราชวงศ์ปกรณ์ ฉบับหอแก้วได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า เป็นเพราะพวกอาระกันซึ่งเป็นพันธมิตรของพระเจ้าตองอูได้ช่วยทำลายการลำเลียงเสบียงอาหารของทัพไทย.

กองทัพไทยที่กลับจากตองอูได้แยกเป็นสองทาง สมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จนำทัพกลับอยุธยา ส่วนสมเด็จพระ “เอกาทศรถ” ราเมศวรเสด็จไปเมืองเชียงใหม่ ซึ่งขณะนั้นได้ยอมอ่อนน้อมต่ออยุธยาแล้ว เพื่อจัดการปัญหายุ่งยากภายในล้านนาเนื่องจากเจ้าเมืองบางคนไม่ยอมฟังพระเจ้าเชียงใหม่. ในช่วงนี้เองพระเจ้าตองอูได้เป็นใจให้ปลงพระชนม์พระเจ้าหนันทบุเรงที่คุมตัวไว้.

ในปลายปี พ.ศ. ๒๑๔๓ ได้เกิดเหตุการณ์ในเมืองเขมรซึ่งจะทำให้กัมพูชากลับมาขึ้นกับไทยเอง นั่นคือ สมเด็จพระบรมราชา โอรสองค์สุดท้ายของนักพระสัฏฐาที่ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ และกลับมาครองเมืองเขมรด้วยความช่วยเหลือของนักเดินเรือชาวสเปนสองคน ได้ถูกลักลอบมาฆนาขุนนางเขมรมุสลิม ปลงพระชนม์. พระราชมารดาของพระองค์จึงได้ส่งทูตมาเฝ้าสมเด็จพระนเรศวรฯ เพื่อขอพระราชทานพระศรีสุริโยพารณ พระอนุชาของนักพระสัฏฐากลับไปปกครองเมืองเขมร. สมเด็จพระนเรศวรฯ ก็ทรงยินยอมให้พระศรีสุริโยพารณกลับไปตอนต้นปี พ.ศ. ๒๑๔๔ พร้อมทั้งกองทัพจำนวน ๖,๐๐๐ คน ไปสถาปนาอำนาจของไทยในกัมพูชาอีกครั้งหนึ่ง. อย่างไรก็ตาม พระศรีสุริโยพารณไม่ได้รับการยอมรับจากเขมรบางกลุ่ม ซึ่งก่อกบฏขึ้น โดยเฉพาะกบฏเจ้าแก้วฟ้าใน พ.ศ. ๒๑๔๕. ในปีถัด

๑๔๐ ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรในประวัติศาสตร์ไทย

มาสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงให้สมเด็จพระ “เอกาทศรถ” ราเมศวร ซึ่งเป็น “พระเจ้าฝ่ายหน้า” เสด็จไปปราบปรามเหตุการณ์ไม่สงบในกัมพูชา.

ผมคิดว่ายังมีเหตุการณ์ที่น่าสนใจควรกล่าวถึงอีกสองเหตุการณ์. เหตุการณ์แรกเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเสด็จประพาสทางทะเลบริเวณเขาสามร้อย ยอดในพ.ศ. ๒๑๔๔. หลังจากฝ่ายขุนนางเขมรได้ขอพระศรีสุริเยพารณกลับไปแล้ว นั้น สมเด็จพระนเรศวรฯ เสด็จประทับอยู่ ณ เมืองราชบุรี ในขณะที่สมเด็จพระอนุชาธิราชเสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลก เพื่อฉลองพระพุทธรชินราชเป็นเวลา ๗ วัน แล้ว สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงให้ไปเชิญเสด็จกลับลงมา^{๑๐๘} ความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่ามีว่า

ถึงเดือน ๙ (จ.ศ. ๙๕๓)^{๑๐๙} พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ก็เสด็จจากเมืองราชบุรีโดยสถลมารค เสด็จไปประพาสถึงตำบลสามร้อยยอดและตั้ง พระตำหนัก แทบผั่งพระมหาสมุทร...^{๑๑๐}

ส่วนพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ มีความว่า “ศักราช ๙๖๓ จุลศก เดือน ๙ เดือนเดียวกัน มีสุริยุปราคา” ถ้าการเกิดสุริยุปราคาครั้งนี้ไม่สำคัญเป็นพิเศษแล้ว โหราจารย์คงไม่คำนวณและจดไว้

การตรวจบันทึกเหตุการณ์ด้านดาราศาสตร์ทำให้ทราบว่า ได้เกิดปรากฏการณ์สุริยุคราสขึ้นจริงในวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๑๔๔ ตรงกับที่ระบุไว้ในฉบับหลวงประเสริฐฯ คือ เดือน ๙ ผมเชื่อตามคำสันนิษฐานของดร. ไมเคิล วิกเกอร์ว่า สมเด็จพระมหาภักษัตริย์ทั้งสองพระองค์เสด็จไปเพชรบุรีและเขาสามร้อยยอดเพื่อทอดพระเนตรสุริยุคราส. ในสมัยโบราณพระมหาภักษัตริย์ไทยมีประเพณีการทอดพระเนตรสุริยุคราส และจันทรคราสเพราะโหราศาสตร์คำนวณได้ และจะทรง

^{๑๐๘} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, ๓๖๐.

^{๑๐๙} จ.ศ. ๙๕๓ ที่ให้ไว้นี้ผิดเช่นเดียวกับปีจ.ศ. อื่นๆ ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และฉบับพิศดารอื่นๆ ถ้าปรับลำดับเหตุการณ์นี้ให้เข้ากับฉบับหลวงประเสริฐฯ จะตรงกับจ.ศ. ๙๖๓ คือ หลังจากเสด็จกลับจากไปตีเมืองตองอู

^{๑๑๐} พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, ๓๖๐.

ทอดพระเนตรที่พระที่นั่งทรงดาว พร้อมให้พราหมณ์ประกอบพิธีกรรม^{๑๑๑} ส่วนที่พระราชพงศาวดารบอกว่า เสด็จไปถึงตำบลเขาสามร้อยยอด และให้ตั้งพระตำหนักริมฝั่งสมุทรนั้น คนชำระพระราชพงศาวดารไม่เข้าใจแล้ว เลยแต่งให้ทั้งสองพระองค์เสด็จไปประพาสเล่น. ช่วงหลังนี้อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรีท่านหนึ่ง นั่งเทียนเขียนประวัติศาสตร์ใหม่ว่า เสด็จไปซ้อมรบทางเรือ ทั้งที่ไม่มีวีแววในหลักฐานประวัติศาสตร์แม้แต่นิดเดียว. น่าเสียดายที่ผมเป็นนักประวัติศาสตร์อาชีพจะเดามากไม่ได้ เกิดเดาผิดไปนักประวัติศาสตร์รุ่นหลังจะต้องใช้เวลาหลายสิบปีกว่า จะแกะอะไรให้ถูกต้อง คงเป็นบาปเป็นกรรมหนัก.

การตั้งพระตำหนัก แทบชายฝั่งพระมหาสมุทร ก็คือการตั้งพระตำหนักทรงดาวนั่นเอง เข่าว่ากันว่าบริเวณใกล้เขาสามร้อยยอดเป็นจุดที่เหมาะสมที่สุดสำหรับสังเกตสุริยคราส พระมหากษัตริย์ไทยสมัยหลังเช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จมาทอดพระเนตรการเกิดสุริยคราสบริเวณนี้ใน พ.ศ. ๒๔๑๑ และ ๒๔๓๘ ตามลำดับ

มีบางท่านอาจท้วงว่า ในฉบับพระราชหัตถเลขา พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ประพาสเดือน ๙ ต่างหาก. ผมก็จะขอสันนิษฐานโดยยังอยู่ในตรรกวิสัยที่เป็นไปได้ว่า “เดือน ๙” ที่ว่าไว้นั้นอาลักษณ์ได้คัดลอกผิดจากเลข ๓ (เพราะตัวเลขคล้ายกันและถ้าอาลักษณ์ไม่ระวัง) ทั้งนี้เพราะสมเด็จพระ “เอกาทศรถ” ราชเมศวรเสด็จลงมาจากพิษณุโลกในเดือน ๖ (ราวพฤษภาคม) และไม่น่าจะทรงใช้เวลาเดินทางจากพิษณุโลกถึงราชบุรีนานถึงสามเดือน

เหตุการณ์อีกเหตุการณ์หนึ่งคือ การเสด็จไปตีพม่าเป็นครั้งสุดท้าย ในปลายปี พ.ศ. ๒๑๔๓ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงรื้อฟื้นเรื่องการยกไปตีเมืองตองอูอีกครั้งหนึ่ง หลังจากทัพไทยเคยไปตีแล้วแต่ไม่สำเร็จในกลางปี พ.ศ. ๒๑๔๓. ครั้งนั้นแผ่นดินพม่าแบ่งเป็น ๔ ก๊ก ๔ เหล่าด้วยกัน คือ พระเจ้าตองอู ๑, พระเจ้าแปร ๑, พระเจ้าอังวะ ๑, และพระเจ้ายะไข่ ๑ โดยมีนักเทศน์ชักได้ตีชาวโปรตุเกส

^{๑๑๑} ปรีดา ศรีชลาลัย, “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง,” *ถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารและโบราณคดี*, ๓, ๒ (พฤษ. ๒๕๑๒), ๓๑.

คนหนึ่งชื่อ de Brito ยึดเมืองสิริเยมเป็นที่มั่นและทำให้ก๊กอื่นๆ เสียผลประโยชน์ทางการค้ากับโลกภายนอก

การเสด็จยกทัพไปตีเมืองตองอูคราวนี้น่าจะง่ายขึ้น เพราะพระเจ้ายะไข่หรืออาระกันทรงต้องจัดการกับปัญหาเมืองสิริเยมของ de Brito ผู้ซึ่งเคยเป็นข้ารับใช้ของพระองค์มาก่อน และในภายหลังเปลี่ยนสถานภาพมาเป็นปรปักษ์คนสำคัญ เพราะฉะนั้นจึงไม่น่าจะเป็นพันธมิตรช่วยเหลือเมืองตองอูได้เต็มที่. อย่างไรก็ตาม, พระเจ้าสิริสุรเมหารัชมหาราชแห่งเมืองอังวะ (ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าบุเรงนองอันประสูติแต่พระสนม) ก็กำลังขยายพระราชอำนาจของพระองค์อย่างกว้างขวางในเขตรัฐไทใหญ่ และได้เข้าคุกคามเมืองนายและเมืองแสนหริซึ่งเป็นเมืองออกของพระนครศรีอยุธยา เท่ากับเป็นการท้าทายอำนาจของไทย

เหตุผลข้างต้นที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพิศดารของเราคงเป็นเหตุเล็กน้อย ซึ่งไม่น่าจะทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระ “เอกาทศรถ” ราชเมศวร เปลี่ยนพระทัยยกทัพไปตีเมืองอังวะ ผมคิดว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงอ่านพฤติกรรมของพระเจ้าอังวะได้ทะลุปรุโปร่งและทรงพิจารณาว่าในอนาคตพระเจ้าอังวะสามารถจะเป็นอันตรายต่อไทยมากกว่าพระเจ้าตองอู เพราะพระเจ้ากรุงอังวะมีฐานที่มั่นในเขตที่ควบคุมทรัพยากรไพร่พลที่อยู่ลึกเข้าไปทางเหนือและทรงดักดวงผลประโยชน์อย่างเงียบๆ จากการอพยพของประชากรจากภัยสงครามทางใต้ไปพึ่งพระบารมีของพระองค์. แรงดึงดูดของเมืองอังวะอย่างหนึ่งคือ คำทำนายที่แพร่สะพัดออกไปว่า พระเจ้ากรุงอังวะ นยอยัน จะมีพระราชอำนาจเช่นพระเจ้าบุเรงนองซึ่งเป็นพระราชบิดา.^{๑๑๒} ในแง่วิทยาศาสตร์ พระเจ้ากรุงอังวะจะสามารถระดมไพร่พลได้มากกว่าก๊กอื่นๆ ทั้งหมดรวมกัน. แม้แต่พระเจ้าแปรและพระเจ้าตองอูจะร่วมเป็นพันธมิตรขจัดพระองค์ใน พ.ศ. ๒๑๔๐ ก็ยังกระทำการหา

^{๑๑๒} มหาราชวงศ์ปภรรณฉบับหอแก้ว กล่าวว่า คำทำนายของพระเจ้าบุเรงนองแพร่สะพัดไปในพ.ศ. ๒๑๓๙ ว่า เจ้าเมืองนยอยัน จะได้เป็นกษัตริย์พม่าผู้ยิ่งใหญ่ จึงทำให้พระเจ้าตองอูหาทางร่วมมือกับกษัตริย์อาระกันหรือยะไข่ เพื่อโค่นล้มพระเจ้านันทบุเรง และเข้าตั้งพระองค์เป็นใหญ่ในกรุงหงสาวดี Relationship, 142; Lieberman 48

สำเร็จได้ไหม^{๑๑๓}

หากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมิได้ทรงพระประชวรและเสด็จสวรรคตแล้ว การรบกับพระเจ้าอังวะ อาจทำให้ประวัติศาสตร์พม่าพลิกผันก็ได้ เพราะพระเจ้าอังวะนอญยังพระองค์นี้คือ ผู้สถาปนาราชวงศ์ตองอูสมัยที่สอง พระราชพงศาวดารฉบับพิศดารกล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรฯ สวรรคตที่เมืองหางหลวง ระหว่างเดินทางไปตีเมืองอังวะ ในเดือน ๖ (ราวพฤษภาคม ๒๑๔๘)^{๑๑๔} การสวรรคตของพระองค์ได้รับการยืนยันจากจดหมายเหตุชาวตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากจดหมายของผู้แทนการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ (voc) ซึ่งไปถึงรัฐบาลดัตช์ที่ปัตตาเวียในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๑๔๙.^{๑๑๕}

^{๑๑๓} Lieberman, 50

^{๑๑๔} อาจเป็นเดือน ๕ มากกว่าเพราะ เอกสารตะวันตกกล่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรสวรรคตในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๖๐๕ หรือ พ.ศ. ๒๑๔๘ Han ten Brummelhuis, **Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts Between The Netherlands and Thailand**, (Uitgevetmasstschappij De Tijdstroom BV,Lochem, 1987), 9

^{๑๑๕} J.J.L. Duyvendak, “*The First Siamese Emgassy to Holland*”, *T’oung Pao*, 32 (1936), 288

สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงนำทหารปล้นค่ายพระเจ้าหงสาวดี
ทรงดาบพระแสงดาบนำทหารขึ้นปีนระเนียดค่ายข้าศึก พ.ศ.๒๑๒๕

๑๐

บรรณาธิการเจ้า	จอมไท
นเรศเรืองเลื่องไกร	เกริกหล้า
ธ ปราบชุกเข้ญไฟ-	วิศราบ
ยอพระยศเกริกฟ้า	เกียรติก้องกับปัทม์

ท่านผู้มีเกียรติครับ ผมได้ประพันธ์คำโคลงข้างต้นขึ้นบทหนึ่งเพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพราะพระองค์ทรงเป็นอัจฉริยบุคคลอย่างเต็มภาคภูมิในสมัยของพระองค์ท่าน. นอกจากการเป็นนักการทหารที่มีพระปรีชาสามารถสูงเยี่ยมจนเป็นที่เล้าอาของนครร่วมสมัยในบูรพาทิศแล้ว สมเด็จพระนเรศวรฯ ยังทรงเป็นสัญลักษณ์ของความเด็ดเดี่ยว, กล้าเผชิญปัญหา, ความศักดิ์สิทธิ์ของตัวบทกฎหมาย และที่สำคัญยิ่ง ทรงเป็นแบบฉบับของนักการปกครองที่ทรงอุทิศพระองค์เพื่อประโยชน์ของแผ่นดินสยาม โดยมีคำนี้ถึงความสุขสบายส่วนพระองค์เลยจนวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ.

เมื่อมองย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์ ผมไม่แน่ใจว่า หากปราศจากสมเด็จพระนเรศวรฯ เสียแล้ว ราชอาณาจักรอยุธยาอาจจะถูกเปลี่ยนสถานภาพเป็นเมือง “บุเรง” หรือ เมืองอุปราชของราชวงศ์ตองอูหรือไม่. ตัวอย่างนั้นมีให้เห็นอยู่แล้วในกรณีของเชียงใหม่. ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๑๒๒ เมื่อพระมหาเทวีเชียงใหม่ทิวคต พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองก็ทรงยกเลิกราชวงศ์ท้องถิ่นและแต่งตั้งให้เจ้าเมืองสารวดี พระราชโอรสของพระองค์เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ ในกรณีของล้านช้างก็เกือบจะเกิดเหตุการณ์แบบเดียวกันขึ้น. ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๑๓๑ เมื่อกษัตริย์ล้านช้างสิ้นพระชนม์ลง พระเจ้าบุเรงนองก็ทรงคิดที่จะส่งพระราชโอรสพระองค์หนึ่งไปเป็นเจ้าล้านช้างเช่นเดียวกัน.

อย่างไรก็ตาม ในการประเมินบทบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เราไม่ควรจะมองข้ามความสำคัญของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อจนถึงการประกาศอิสรภาพจากพม่า. ในทำนองเดียวกัน เราไม่อาจมองข้ามความสำคัญของสมเด็จพระอนุชาธิราช ซึ่งทรงมีส่วนไม่น้อยในการทำสงครามจนชื่อเสียงของ “พระองค์ดำ” และ “พระองค์ขาว” หรืออย่างที่ผมเคยเรียกว่า

“พระเจ้ากรุงไทสองพี่น้อง” เลื่องระปือไปทั่ว^{๑๖๖}

เรื่องราวของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ เป็นเรื่องการสงครามเป็นส่วนใหญ่ และน่าเสียดายที่เราขาดข้อมูลด้านอื่นๆ จึงประเมินได้ลำบากว่า สภาพบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง นอกจากเพียงอนุมานว่าในด้านการปกครอง ได้มีการตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในระดับสูง. แต่ในขณะที่ราชสำนักสามารถควบคุมขุนนางด้วยความเข้มงวดและมีประสิทธิภาพสูงนั้น การพึ่งพาขุนนางที่ไว้ใจได้ในการปกครองหัวเมือง (ซึ่งอาจแบ่งเป็นเมืองระดับต่างๆ กันแล้ว) นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นมากเพราะในเวลานั้น. จำนวนเจ้านายในราชวงศ์ดูเหมือนจะขาดแคลน และราชวงศ์สุโขทัยอาจจะได้รับมรดกการปกครองที่ยกเลิกเมืองลูกหลวง หลานหลวงไปแล้ว ยกเว้นการส่งมอบเมืองพิษณุโลกไว้เป็นเมืองมหาอุปราชจนถึงรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

การดำรงไว้ซึ่งระบบรัฐการที่เข้มแข็งในสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ อาจจะเป็นผลมาจากประสบการณ์ในอดีตของสมัย “ศรีอโยธยา” ตอนต้นและสภาพการณ์ทางการเมืองในพม่าขณะนั้น ซึ่งแสดงให้เห็นจุดอ่อนของระบบ “เมืองอุปราช” ที่กลายเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งของการแตกสลายของรัฐราชาธิราชได้โดยง่าย เพียงแค่เกิดภาวะวิกฤตที่เมืองหลวงเล็กน้อย. เจ้าเมืองอุปราชที่เป็นเชื้อพระวงศ์ระดับสูง ซึ่งต่างแข่งขันบารมีกันอยู่ในที่ มักจะสนใจสร้างฐานอำนาจและแยกตัวเป็นอิสระ ดังนั้นการที่ราชสำนักจะควบคุมเจ้านายที่ค่อนข้างอิสระในหัวเมืองจึงยากกว่าขุนนางที่อยู่ในระบบรัฐการและอยู่ในอำนาจการแต่งตั้งของราชสำนัก.

ในด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้น ความสามารถในการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้พระนครศรีอโยธยาสามารถฟื้นตัวต่อด้านพม่าได้. การติดต่อสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างราชสำนักไทยและราชสำนักจีนมีลักษณะเน้นไปทางด้านการเมืองและการทหารสองครั้งเพื่อต่อต้านศัตรูร่วมกันคือ ญี่ปุ่นและพม่าตามลำดับ. แต่ถ้าดูจากสถิติอย่างเป็นทางการแล้วเราจะพบว่า ราชสำนัก

^{๑๖๖} “พงศาวดารมอญ-พม่า” ใน **ประชุมพงศาวดาร** ภาคที่ ๑ เล่ม ๒, ๔๕

ไทยส่งทูตไปจีนระหว่าง พ.ศ. ๒๑๑๖ ถึง ๒๑๔๗ เพียง ๓ ครั้งเท่านั้น หรือเฉลี่ยแล้ว ๔.๔๓ ปี ต่อครั้ง ซึ่งนับว่าห่างผิดปกติมาก.^{๑๑๗} แต่มีข้อน่าสังเกตว่า เมื่อครั้งที่นายพลเรือ Wigrandt van Waerwijck ได้พบกับราชทูตไทยซึ่งกลับจากบอร์เนียวที่ปัตตานี. ราชทูตไทยบอกแก่เขาว่า ราชสำนักไทยส่งทูตไปจีนทุกปี^{๑๑๘} ตามความจริงแล้ว, การส่งทูตไปเมืองจีนในสมัยอยุธยาอาจจะได้ส่งไปทุกปี อย่างน้อยก็ในความรู้ของคนอยุธยาสมัยหลังที่บอกว่าอยู่สำเภานอกพระนครเป็นที่เก็บสำเภา “ส่งพระราชสาสน์จิมก้องกรุงปักกิ่งทุกปี”^{๑๑๙}

อาจเป็นไปได้ว่า ในการบันทึกเรื่องคณะราชทูตอยุธยาไปเมืองจีนในสมัยแผ่นดินราชวงศ์หมิง ฝ่ายจีนจะบันทึกเฉพาะคณะทูตที่สำคัญ หรือที่ส่งไปตามกำหนดเท่านั้น. ส่วนที่ไม่มีกิจทางราชการและถือโอกาสไปค้าขายอย่างเดียวโดยข้าราชการจีนในระดับท้องถิ่นเป็นใจด้วย คงจะไม่ได้ถูกบันทึกไว้ จากการตรวจสอบเอกสารจีนสมัยราชวงศ์ชิง (พ.ศ. ๒๑๘๓-๒๓๙๖ ช่วงที่สยามติดต่อกับจีนในระบบบรรณาการ) พบว่า ในการส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักจีนแต่ละครั้ง สยามได้ส่งเรือไปแจ้งข่าวก่อนโอกาสหนึ่ง ตามมาด้วยเรือคณะราชทูตเป็นโอกาสที่สองและเรือถามข่าวราชทูตอีกเป็นโอกาสที่สาม. เหตุที่เป็นดังนี้เพราะเมื่อไปถึงเมืองจีนในแต่ละโอกาส จักรพรรดิจีนจะทรงพระราชทานพระราชานุญาตให้ซื้อขายสินค้าได้. ผมเคยตรวจสอบดู **ลิปิกกรมไทย-จีน** ที่พลตรีหม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี มอบให้มาเล่ม ๑ เห็นร่องรอยของการนอกราชการบังหลวงระหว่างข้าราชการจีนกับคณะทูตไทย เพราะรายการจำนวนสิ่งของบรรณาการในพากษ์ภาษาจีนนั้นน้อยกว่าพากษ์ภาษาไทย

ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไทยอาจส่งคณะทูตไปจีนน้อยครั้งก็เป็นไปได้ เพราะเป็นช่วงที่พ่อค้าคนกลางชาวญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาทและคุมปริมาณการค้าในภูมิภาคสูงขึ้น. พวกญี่ปุ่นยังอาจนำสินค้าจากเมืองจีนมาอยุธยา เพื่อ

^{๑๑๗} สืบแสง พรหมบุญ, *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย*, กาญจนีละออนศรี แพล, (กรุงเทพ: มูลนิธิโครงการตำราฯ, ๒๕๒๕), ๖๖

^{๑๑๘} J.J.L. Duyvendak, loc cit.

^{๑๑๙} ปรีดา ศรีชลาลัย, อ้างแล้ว, ๒๕

๑๔๘ ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรในประวัติศาสตร์ไทย

แลกเปลี่ยนสินค้าจีนเป็นสินค้าประเภทกินเนื้อที่และน้ำหนักรับมากกลับไปจีนและญี่ปุ่น. เมื่อลองพิจารณาจากพระราชกำหนดเก่า จ.ศ. ๙๖๑ ซึ่งออกในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้ว เราพบว่าอยุธยามีลักษณะการเป็นชุมชนที่หลากหลายเชื้อชาติอยู่มากไม่น้อย เช่น กล่าวถึงทั้ง “พม่า, ลาว, มอญ, ขอม, ไทใหญ่, ของ, จีน, จาม, ภูลากระลาสี, แยกพราหมณ์ และ ตะนาว, ญี่ปุ่น, ญวน, ฝรั่งเศส, วิลันดา, ต่างประเทศทั้งปวง”^{๑๒๐}

ส่วนในเรื่องการติดต่อสัมพันธ์กับชาวตะวันตกนั้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงยินดีเปิดประตูต้อนรับชาวต่างชาติ. สเปนซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่กรุงมะนิลาเป็นชาติแรกที่พระองค์ทรงให้ติดต่อด้วยอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. ๑๕๙๔ พ.ศ. ๒๑๓๓ ด้วยทรงหวังว่าจะได้ประโยชน์จากการค้าขายซึ่งกันและกัน ฝ่ายสเปนเองก็ต้องการขยายอิทธิพลในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และได้เริ่มเข้าไปพัวพันอยู่ในเขมร. อย่างไรก็ตาม สัมพันธภาพกับสเปนขาดสะบั้นลงกับคณะผู้แทนข้าหลวงใหญ่สเปนที่เข้ามาเป็นคณะที่สอง โดยมีมันโดซา (Mandoza) เป็นหัวหน้าคณะทูต เพราะต่างฝ่ายต่างไม่สามารถตอบสนองความต้องการของอีกฝ่ายหนึ่งได้และจบลงด้วยการที่คณะผู้แทนสเปนพยายามเดินทางออกจากสยามโดยไม่แจ้งให้กรมพระคลังทราบ และสมเด็จพระนเรศวรมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้กองเรือสยามตามออกไปจับตัวจนเกิดสู้รบและเสียชีวิตกันทั้งสองฝ่าย.

ในบรรดาชาวตะวันตกดูเหมือนว่าสมเด็จพระนเรศวรจะโปรดชาวดัต์ซ์มากเป็นพิเศษ^{๑๒๑} ซึ่งกลายเป็นแรงจูงใจอย่างหนึ่งสำหรับชาวดัต์ซ์ที่ต้องการหาช่องทางที่จะอาศัยอภิสิทธิ์ของไทยเข้าไปติดต่อกับจีนตามที่นักประวัติศาสตร์ทราบกันดีอยู่แล้ว. ชาวโปรตุเกสนั้นในขั้นต้นคงจะโปรดเสมอกัน แต่มีเหตุการณ์ที่ทำให้พระองค์ไม่ทรงพอพระทัย. เมื่อเร็วๆ นี้ ได้มีการเผยแพร่เอกสารชั้นต้นเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องนี้. ผมขอถือโอกาสนำมาถ่ายทอดให้ท่านผู้มีเกียรติได้ทราบบ้าง. คนที่เขียนเล่าเรื่องนี้ไว้คือ ฌัก เด กูต (Jacques de Coutre) พ่อค้าชาวเฟลมิสแห่งเมืองบรูจส์ (Bruges) ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเบลเยียม. เขาได้มาอยู่ที่พระนครศรีอยุธยาเป็นเวลา ๘

^{๑๒๐} เรื่องกฎหมายตราสามดวง, ๖๒๕

^{๑๒๑} Short History, 83

เดือนในปี พ.ศ. ๒๑๓๙ โดยเป็นส่วนหนึ่งของคณะทูตโปรตุเกสที่ผู้ว่าราชการแห่งมะละกาส่งมาตามพระราชดำริเชิญของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประทับใจในคำมั่นสัญญาต่างๆ ที่คณะทูตโปรตุเกสให้ไว้ในการเข้าเฝ้า ณ ท้องพระโรงขนาดที่ว่ามีพระราชดำริจะส่งคณะราชทูตสยามไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส. ตัวเด กูตเองมีความกังวลในคำสัญญาลมๆ แล้งๆ ของพวกโปรตุเกส จึงไปเปิดเผยเรื่องนี้ให้พระสนมองค์หนึ่งของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชฟังเข้า. พระสนมนางนี้ได้นำเรื่องที่ทราบมากราบบังคมทูลให้ทรงทราบ. พระองค์ถึงกับขัดเคืองพระทัยและทรงสั่งการเตรียมการส่งคณะราชทูตตามที่มีพระราชดำริไว้. ในขณะเดียวกันโปรตุเกสให้เรียกเด กูตและคณะเข้าเฝ้าถวายของกำนัลที่นำมาด้วยและให้ก้มลงกราบถวายบังคม. หลังทรงฟังคำให้การแล้วโปรตุเกสให้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีพระราชานุญาตให้เด กูตกับพวกตลอดจนชาวโปรตุเกสคนใดก็ตามที่ต้องการเดินทางกลับมะละกาได้พร้อมทั้งสินค้าต่างๆ.

เมื่อความแตกเสียเรื่องหนึ่งแล้ว ด้วยความเกรงกลัวว่า จะถูกจับ “ย่างไฟเหมือนปลา”^{๑๒๒} บาทหลวงดา ม็อตตา หัวหน้าคณะทูต และทูตชื่อ เปเรรา เด อาเบรอ (Pereira de Abreu) ได้เปิดเผยว่า ลุยส์ เก เฟริตัส (Luis de Freitas) กัปตันเรือสำเภาได้ขโมยพระพุทธรูปทองบางองค์ไป, สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงพระพิโรธมาก สั่งประหารชีวิตข้าราชการราว ๑๕ คนที่ไม่กราบทูลเรื่องความเจ้าเล่ห์เจ้ากลของพวกโปรตุเกส. พระองค์เสด็จออกไปล้อมช้างและกลับสั่งห้ามชาวโปรตุเกสออกนอกราชอาณาจักร. เด กูตเล่าว่า เขาได้ไปในการล้อมช้างด้วย โดยหวังว่าจะหาทางหนีหากโอกาสแรกมาถึง แต่เขาก็ทำไม่ได้. อย่างไรก็ตาม ในตอนที่เสด็จกลับพระนครศรีอยุธยาจากการไปล้อมช้าง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีพระราชานุญาต

^{๑๒๒} เป็นที่ทราบกันดีว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีพระอุปนิสัยเด็ดขาด แม้แต่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ก็ได้บันทึกว่า ในราวเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๑๓๖ ทรงพระพิโรธพวกมอญที่ไม่ซื้อจึงมีรับสั่งให้เผาทั้งเป็นราว ๑๐๐ คน. พวกโปรตุเกสจากมะละกาเข้ามาเฝ้าเมื่อพ.ศ. ๒๑๓๙ คงได้ทราบเรื่องทรงให้เผาทั้งเป็นอย่างดี จึงเกิดความกลัว

ให้เด กูตเดินทางกลับมะละกาได้.^{๑๒๓} ผมนำเรื่องนี้มาเล่าให้ฟังเพราะไม่ค่อยมีใครทราบมาก่อน เพื่อจะได้เข้าใจว่า เหตุใดจึงโปรดพวกดัตช์มากกว่าโปรตุเกส.

ในขณะที่สภาพทางการเมืองมีความปลอดภัยและประชาชนมีขวัญดี และเศรษฐกิจได้กลับมารุ่งเรือง สภาพทางสังคมก็ย่อมจะดีด้วย. มีหลักฐานบอกเล่าสืบกันมาจนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชอาจจะทรงเข้มงวดกับเจ้านายและขุนพลซึ่งเป็นชนชั้นสูง แต่ไม่ทรงถือพระองค์และยังมีพระทัยห่วงใยสวัสดิภาพของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ขนาดทรงออกตรวจสภาพจริงอย่างไม่ให้ราษฎรรู้ตัว^{๑๒๔} ถ้าในปัจจุบัน ผู้มีอำนาจออกตรวจราชการแบบไม่เปิดโอกาสให้มีลักษณะผักชีโรยหน้าตามแบบอย่างพระองค์บ้าง แผ่นดินไทยจะเป็นแผ่นดินแห่งความยุติธรรมและสันติสุขมากกว่านี้. นอกจากนี้แล้ว ยังทรงฟื้นฟูสภาพจิตใจของประชาชนและทำนุบำรุงพุทธศาสนาโดยโปรดเกล้าฯ ให้มีการคัดลอกพระไตรปิฎกทั้ง ๔๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ขึ้นใหม่^{๑๒๕} ส่วนกิจกรรมทางวัฒนธรรมอื่นๆ คงจะมีอีก แม้ว่าเราขาดข้อมูลที่จะศึกษารายละเอียดก็ตาม.

ท่านผู้มีเกียรติครับ ประวัติศาสตร์มีคุณค่าในด้านการศึกษาและให้ข้อคิดแก่ผู้ศึกษาได้เสมอ เป็นต้นว่า ประเทศไทยของเราต้องการสามัคคีธรรม และผู้นำที่มีบุคลิกภาพเข้มแข็ง เด็ดขาด และสร้างวินัยแก่คนในชาติได้. การอภิปรายของผมได้จบลง ณ จุดนี้ หากการอภิปรายนี้จะเป็นประโยชน์แก่ท่านแม้เพียงเล็กน้อย ผมก็ขอมอบคุณความดีทั้งหมดแก่กรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ ผู้อาวุโสทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร และพลตรีหม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี ที่ได้วางใจสนับสนุนให้ “กระป๋องมีอรอง” อย่างผม ขึ้นมาเป็นวิทยากรด้วยผู้หนึ่งทั้งๆ ที่ทราบว่า ผมไม่เคยสนใจประวัติศาสตร์ไทยสมัยนี้

^{๑๒๓} Jacques de Coutre, *Vida de Jaques de Couttre, Natural de la Ciudad de Brugas*, (Madrid, 1640) แปลเป็นภาษาอังกฤษและพิมพ์อยู่ใน Michael Smithies, *Descriptions of Old Siam*, (Kuala Lumpur: Oxford in Asia Paperbacks, 1995) 7-12

^{๑๒๔} *ibid.*, 84-5

^{๑๒๕} Sir. John Bowring, *op. cit.*, 279

อย่างจริงจังมาก่อน ด้วยเห็นว่ามีคนอื่นศึกษากันไว้หลายท่านแล้ว. สำหรับทัศนะที่
ออกนอกจารีตความเชื่อที่ท่านคุ้นเคยและผมนำมาเสนอเป็นข้อคิดนั้น อย่าไปเข้าใจ
ว่าเป็นของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย เดี่ยวท่านจะต้องมารับผิดด้วย.
ผมเพียงแต่ทำหน้าที่ตามพระประสงค์ประธานคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์,
ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ที่ให้เสนอประเด็นใหม่ๆ ให้ได้บ้าง.

จึงขอเรียนชี้แจงให้ทราบและขอขอบพระคุณท่านผู้มีเกียรติทุกท่าน .